

Hajdu Tibor Ki volt Károlyi Mihály?

Napvilág Kiadó

A kötet célja az érdeklődő olvasókkal röviden megismertetni Károlyi Mihály (1875–1955) életútjának vitatott fordulatait, személyiségének, politikai pályájának indítékait.

A szerző nem állítja, hogy Károlyi a legkiválóbb magyar politikusok közé tartozott volna. Amellett érvel, hogy Károlyi, aki addig, amíg el nem hagyta Magyarországot, élte a nagybirtokos arisztokrata életét, és élvezte exkluzív társaságukat, bármennyire is eltávolodott tőlük később politikailag, sok tekintetben hasonló maradt a kiegyezés korának hatalom- és kariervágytól nem vezérelt arisztokrata politikusaihoz. Egészen 34 éves koráig alig foglalkozott politikával, közéleti tevékenységgel, majd egy évtizedre a magyar politika legfontosabb szereplői közé került, amit személyes kvalitásain túl anyagi helyzetének és rokonságának is köszönhetett.

HAJDU TIBOR

Ki volt Károlyi Mihály?

HAJDU TIBOR

Ki volt
Károlyi Mihály?

A kötet megjelenését a Politikatörténeti Intézet támogatta.

Illusztrációk: Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár,
303. fond

ISBN 978-963-338-087-1

© Hajdu Tibor, 2012

Kiadja a Napvilág Kiadó Kft.
www.napvilagkiado.eu

Első kiadás 2012

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrend-
szerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus,
fényképeszeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Printed in Hungary

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Hosszúra nyúlt ifjúság	13
A negyvennyolcas politikus	37
Háború és házasság	55
A forradalomban	90
Az emigráns útja: Prága, Firenze, Dalmácia, London, Párizs	127
Hitler és Horthy ellen	189
Hazatérés és második emigráció	236
Epilógus	277
 Hivatkozott irodalom	 283
Névmutató	287

ELŐSZÓ

Ez a könyv, amelyet az olvasó a kezében tart, nem azért készült, hogy részletesen ismertessem Károlyi Mihály életét. Megtettem ezt 1978-ban megjelent Károlyi-életrajzomban, megtették ezt mások is, mint Jemnitz János és Litván György¹ és mindenekelőtt maga Károlyi és felesége önéletírásaikban. Számos publikáció készült Károlyi írásaiból, megnyilatkozásaiból, most fejeződik be levelezésének hatkötetes kiadása, tehát annak, akit az életút részletei érdekelnek, bőséges irodalom áll rendelkezésére. Miután 1919-ig terjedő pályája különösen ismert, ezeknél a fejezeteknél tartózkodtam a sok hivatkozástól. Ahol nem jelölöm meg külön a forrást, ott általában saját 1978-as könyvemre és Károlyi lapjának, a *Magyarországnak* közléseire támaszkodtam.

Könyvem célja röviden ismertetni azokkal, akiket az igazság érdekel, Károlyi életútjának vitatott fordulatait, politikai pályájának, egyéniségének motívumait, mozgatórugóit – részrehajlás és elhallgatások nélkül. Úgy prezentálom a tényeket, hogy az olvasó szembesíthesse azokat a Károlyit ért rágalmakkal, anélkül azonban, hogy közvetlen módon foglalkoznék utóbbiak cáfolatával. Ennek oka – a terjedelem korlátaitól függetlenül is – egyszerű.

Azok, akik Károlyira akarják hárítani az első világháborút lezáró összeomlás, kapituláció, a forradalmak és Trianon felelősségét, nagyjából két kategóriába oszthatók. Azokkal a tudatlan, őszinte elkeseredésüktől és hazug olvasmányaiktól be-

¹ Jemnitz–Litván, 1977.

folyásolt emberekkel, akik mintegy antihősként minden bajunkért felelősnek szeretnék tudni őt, éppúgy nem érdemes vitatkozni, mint azokkal, akik a sumer vagy hun rokonságban hisznek. A nem tudás ellenszere a tanulás, ehhez azonban szándék szükségeltetik.

A másik kategóriába azok tartoznak, akik ismerik a magyarság 19–20. századi történetét, benne a két világháborúval, Trianonnal, Károlyi és mások valós felelősségével, és mégis Károlyit teszik meg bűnbaknak. Ezek tudva valótlan állítanak. A tényeket ismerik, a magyar történelmet esetleg tanítják is, őket tehát a tények erejével meggyőzni nem lehet – lényegében véve az éppen aktuális politikai kurzus propagandistái, elfogultságból vagy haszonlesésből (a kettő jól megfér együtt).

Vannak persze komoly szaktörténészek és publicisták, akikről idegen a rágalmazás és hamisítás, de nem is kívánnak az árral szemben úszni, ezért Károlyi felelősségét vagy rossz döntéseit naivitással, tájékozatlansággal, befolyásolhatósággal magyarázzák. Nekik azt ajánlanám, olvassák figyelmesen Károlyi levelezésének szövegű kiadását. Hol találnak benne naivitást? Akkor már inkább némi cinizmust, pesszimizmust és elfogultságot az ellenfelekkel szemben. Tájékozatlan lett volna, mikor társaságát gyermekkorától kezdve azok alkották, akik a háttérből mozgatták a napi politika bábjátékának szálait? Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) elnökeként ne ismerte volna az általa is kézben tartott magyar gazdaságpolitika igazi indítékait? Ha ő, aki kezdettől tudta mindkét világháborúban, hogy azok a magyarságra nézve végzetes eredménnyel zárulnak, naiv volt, akkor minek nevezük azokat, akik a német szövetségben, Hindenburgban és Hitlerben, vagy a „csodafegyverben” hittek?

Azt sem állítanám, hogy Károlyi a legkiválóbb magyar politikusok közé tartozott volna, Kossuth, Deák vagy akár Tisza Kálmán, Bethlen István színvonalán. Inkább azt mondanám: Károlyi, aki 43 éves koráig a nagybirtokos arisztokraták életét élte és exkluzív társaságukat élvezte, bármennyire eltávolodott tőlük később politikailag, sok tekintetben hasonló maradt a kiegyezés korának nagy hatalmú, tehát hatalom- és karriervágytól nem vezérelt, jól informált, idegen nyelvekben és országokban járatos, de hazáját és népét felületesen ismerő, profivá nem váló, hiszen titkárok és szakértők hadától körülvelt arisztokrata politikusaihoz, mint Apponyi Albert, ifjabb Andrássy Gyula, Khuen-Héderváry Károly, Esterházy Móric vagy Teleki Pál, akik önzetlen, de éppen ezért bizonyos értelemben műkedvelő szereplők maradtak a politika színpadán.

Ma is vállalom, amit 1968-ban írtam róla:

„Károlyi nem volt jó politikus. Az apró mesterkedésekhez, mesteri taktikázáshoz túlságosan nagy úr volt, a hűséges hívek jóllakatásához túlságosan tiszta kezű, a forradalmi merészséghez, a nagy ügy szolgálatában szükséges könyörtelenséghez túlságosan pacifista. A konzekvens moralista és a sikeres politikus ritkán feloldható ellentétének végletes példája... Sikeres politikus sem volt, hiszen nem kívánta a forradalmat. Az ellenzéki erők összefogását és a különbékét akarta a háború alatt – ez nem sikerült. Élére állt a győztes polgári forradalomnak, amely ezután hamarosan elbukott. Negyedszázados harca a fasizmus ellen eredménytelen maradt, az erőszak uralmát csak az erőszak dönthette meg.”²

² Hajdu, 1968, 21.

Károlyi 34 éves koráig alig foglalkozott politikával, közéleti tevékenységgel. Majd egy évtizedre a magyar politika legfontosabb szereplői közé került, amit személyes kvalitásain, bátorságán túl gazdagságának, rokonságának is köszönhetett; módjában volt híveinek mandátumokat, magának ismert, népszerű napilapot vásárolni, tehetséges titkárokat, házi publicistákat tartani, gazdagsága és áldozatkészsége előrelendítette pályáját. Voltak nála nem kevésbé elkötelezett ellenzői a háborúnak, Lovászy Mártontól és Holló Lajostól Kunfi Zsigmondig és Kassák Lajosig, de ők nem élveztek hozzá hasonló anyagi háttérrel és védettséget, az ő lapjaikat be lehetett tiltani, míg Károlyi perbe fogására hiába törekedtek a háború végén a Wekerle-kormány egyes tagjai, sőt a német katonai elhárítás.

A forradalmak után Károlyi aktív szerepe a magyar politikában véget ért. Nem volt döntő jelentősége annak, hogy reális vagy hibás célokat követ; a hazai uralkodó elit döntéseit annak idején Rákóczi vagy Kossuth sem tudta érdemben befolyásolni – ez az emigráns sorsa. Ráadásul megbosszulta magát, hogy vagyona birtokában el volt kényeztetve, a legjobb tollak és szakértők álltak rendelkezésére, az emigránsnak viszont egyetlen titkárra sem tellett mindig; „nem szoktam hozzá, hogy magam kössem meg” – mondta Bölöni Györgynek, mikor az a párizsi utcán kibomlott cipőfűzőjére figyelmeztette. Az 1930-as évek elején már visszavonult az aktív politizálástól, 1941-ben szánta el magát újra a náciizmus elleni harcra, de angliai tevékenységének inkább jelképes jelentősége volt. 1946-ban csak hosszas vívódás után szánta el magát a hazatérésre, nem találta helyét, és alig három év után ismét az emigrációt választotta.

Jogos lehet a kérdés: miért foglalkoztunk néhány kollégával annyit Károlyi alakjával? Azért, mert a 20. századi

magyar politikában, némileg anakronisztikus jelenséggént, azt az önzetlen, meg nem alkuvó, csak elveitől vezérelt politikustípust képviselte, amelynek visszatérése kiutat mutatna a mai mocsárból. Azért is, mert nagy nemzetközi tájékozottságával fölötte állt azoknak, akiknek ha nem a Hortobágy, hát Bécs, Berlin vagy később Moszkva volt a világ közepe – hazája helyzetét és lehetőségeit mindenkor a világhelyzet, az európai erőviszonyok függvényében ítélte meg.

Végül – mert nagy hatással van ma is Károlyi és más történelmi személyiségek megítélésére – néhány szót a személyi kultusról és antikultusról. Bár a modern történettudomány és szociológia szakított azzal az ósdi elképzeléssel, amely egyes személyeknek emberfeletti, félisteni vagy ördögi befolyást tulajdonít a történelem menetére, az elavult gondolkodás már csak az egyszerűség kedvéért is kitart e kultusz mellett. Ráadásul tankönyvmegrendelők és szobrokban gondolkodó politikusok azt kívánnák a történetírótól, hogy hőseit ossza fel pozitív és negatív alakokra, mert így megérthetők a csekély műveltségűek számára is. Lehet, hogy a középkorban egy király egyénisége meghatározó lehetett országa és szomszédai sorsára, századunk Európájában senki sem rendelkezik születése által biztosított teljhatalommal. A valóban jelentős szereplőknek is vannak jó és rossz időszakai, még a legnagyobbaknak is. Az pedig végképp groteszk, komolyan nem vehető törekvés, amikor valakit – mint Károlyit – egyszerre tekintenek tehetségtelen, naiv bábnak és egyben minden baj okozójának.

HOSSZÚRA NYÚLT IFJÚSÁG

„Igazságos és igazságtalan szenvedélyesség lobog figurája körül – írta róla Krúdy Gyula 1925-ben. – Érdem szerint vagy érdemtelenül bűnbakja egy kornak, mint akár negyvenkilenc után Görgey Artúr volt, hogy csaknem egy-két generációnak borzongva kellett néznie a visegrádi nyárilakra. És ugyancsak még sokáig járnak el megdöbbenéssel, hideglelősen vagy tűzbeborult elmével és szívvel a magyarok az Egyetem utcai történelmi palota előtt...”³

Mikor Krúdy leírta idézett szavait, az emigráns Károlyi 50 éves volt. Ma már 137. születésnapja is elmúlt, az Egyetem utcát Károlyi Mihály utcának hívják, szobra állt, majd lebontották, és a szenvedélyek éppúgy fellobognak, ha ki mondják nevét, mint 87 esztendeje. Meddig? Nemcsak az előítéletek, a politikai célok nehezítik meg e páratlan és példa nélküli életpálya megértését, a nyárspolgári szemlélet is, amely szűk sémák közé szorult tekintetével gyanakodva néz a kivételesre. Míg a politika legtöbb szereplője egy életen át küzd hatalomért, hírnévért, vagyonért, Károlyi Mihály mindebbe beleszületett, és hosszú életének első felét ezek gondtalan birtoklásában töltötte el. Mint annyi kortársát, az első világháború vihara vetette ki megszokott köréből, ahová a vihar elűtével sem térhetett vissza – eszmék és határok nyughatatlan vándoraként járta életútja második felét. Amit nagybirtokosként és kezdő politikusként hiányolt: a gazdagok szolida-

³ Krúdy Gyula: Károlyi különös pályafutása. In: *A tegnapok ködlovagjai*, 105.

ritását egymással és a szegényekkel, a szemben álló pártok és világnézetek egymás iránti toleranciáját, tisztességes játékszabályokat politikában és gazdaságban, a gyűlölet feloldását emberek és nemzetek között – ezért küzdött haláláig. Vannak, akik ezt máig nem tudják elhinni, mert a tisztesség mögött csalást, az önzetlenség mögött burkolt önzést tudnak csak elképzelni. Ki mint él, úgy ítél – a régi mondás szerint.

Gróf nagykárolyi Károlyi Mihály Ádám György Miklós Budapesten született 1875. március negyedikén, a legrégebb, legelőkelőbb, leggazdagabb grófi családok egyikének sarjaként. A Károlyi család a honfoglaló Kund vezér leszármazottjának vallotta magát. Ami bizonyos, hogy már Károly Róbert uralkodása alatt birtokolta a Szatmár megyei Nagykárolyt, ahonnan nevét kapta, és Mátyás idejében itt épült fel a török időkben várrá bővített Károlyi-kastély. Bárói rangot 1609-ben kapott egy Károlyi Mihály, grófi rangot 1712-ben Károlyi Sándor.⁴

A Károlyi család története és hősünk ifjúsága eléggé ismert – részletesen leírtam magam is, Litván György is idézett életrajzainkban, Károlyi és felesége pedig önéletríásaikban⁵ –, így ezeket nem részletezem, csak arra térek ki, ami későbbi közéleti pályáját befolyásolta. A fiatal Károlyi Mihályt nyomasztotta a család nagyságát megalapozó Károlyi Sándor (1668–1743) emléke. Utóbbi helyzetét, mint elődeiét is, a partiumi, szatmári sors határolta be: katolikus, de nem aulikus, közvetítő szerep Bécs és Erdély között. Mai történetírásunk

⁴ A Károlyi család eredetére l. Éble Gábor, 1913, illetve uő. 1909; Nagy Iván, 1859.

⁵ Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen*, 1923 (2. kiad. 1965); *Hit, illúziók nélkül*, 1977; Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban. Emlékezések*, 1967.

már szerencsésnek tekinti Károlyi Sándor és Pálffy János 1711-es megegyezését,⁶ de Károlyi életében még az árulás bélyegét viselte a szatmári, vagyis nagykárolyi béke. Károlyi nem követte nagy hírű őse példáját – sem a birtokszerzésben, sem a kompromisszumkeresésben. Sőt talán a kuruc ős emlékének is része volt abban, hogy politikai mentoraihoz, nagybátyjához, Károlyi Sándorhoz, Apponyi Alberthez, ifjabb Andrássy Gyulához hasonlóan kínosan ügyelt arra, hogy ne húzzon közszerepléséből egyéni hasznót, ne lássa összetartozónak közjó és magánvagyon gyarapítását, ami a 18. században még természetes volt.

A 18. századi Károlyiak, K. Sándor fia, Ferenc és unokája Antal nagy méltóságokat viseltek, és több százezer holdra növelték a család vagyonát. K. Antal egyetlen fia, József nyolcévesen főispán, és mikor 1803-ban, 35 évesen meghal, három fia között oszlik meg hatalmas öröksége. A 18. század a Habsburg-hű Károlyiak kora, a 19. pedig a család három részre szakadásáé – nem csak a birtokok elosztása miatt.

A Bécshez közel eső, majd kétszázezer holdas felvidéki, tótmegyeri birtokot és a Habsburg-pártiságot Károlyi Lajos örökölte. Többnyire Bécsben lakott, egyik fia tengerésztiszt, másik diplomata. Bár K. Lajos a magyarországi nagybirtokosok egyesülete, az OMGE egyik első elnöke lett, ő és leszármazottai a magyar közéletben kevés szerepet vállaltak.

A főti birtokot és a nemzeti, szabadságharcos hagyományt K. István örökölte. Első felesége francia grófnő (innen Károlyi francia rokonsága), ötvenéves koráig nem vállalt közhivatalt, de 1848-ban Pest megye főispánja lett, felállította a Károlyi honvéd huszárezredet, amelynek soraiban mindkét fia

⁶ Kosáry, 1990, 29–30.

(Ede és Sándor) végigharcolta a forradalmat, míg őt magát 1849-ben bebörtönözték, és egy év után szabadult Theresi-enstadtból magas váltságdíj fejében. Ezután visszavonultan élt birtokán (ekkor építtette Ybl Miklóssal a fői templomot és kastélyt), de az 1860-as kiegyezési kísérletkor, majd 1867-ben ismét főispán, egy ideig az OMGE elnöke volt.

Károlyi nagyapja, K. György Széchenyi István ezredtársa, barátja és követője, mint ilyen vett részt a reformkori országgyűléseken, '48-ban nemzetőr őrnagy, de ősztől már nem követte a forradalom útját. Buda felszabadítása után mégis ő üdvözölte Kossuthot, amiért rövid fogságot is szenvedett, és nem volt elég, hogy pesti házából hurcolták el sógorát és barátját, Batthyány Lajost, Haynau ott ütötte fel főhadiszállását, és K. György íróasztalán szignálta hírhedt ítéleteit. K. György a kiegyezést elfogadta, de nem politizált, gazdálkodással, birtokszerzéssel foglalkozott. Ő vásárolta meg a 36 ezer holdas debrői uradalmat, amely hitbizományként unokája öröksége lett.

Ez a háromféle családi hagyomány vette körül születésétől Károlyi Mihályt. K. Lajos ágával ekkor már laza volt rokoni kapcsolatuk, K. István és K. György ága annál inkább összeköttött. K. György fiai, akik 1866-ban még a Klapka-légióval álltak a határon, visszavonultak az aktív pártpolitikától, le is nézték azt, amint a kiegyezés realitásként elfogadott liberális rendszerét is. Ugyanígy K. István fiai, Ede és Sándor, bár ők a társadalmi életben jelentős szerepet játszottak. A szabadságharcos hagyomány mellett csak K. György fia, K. Gábor, Kossuth híve, a kiegyezést az ő szellemében elutasító Irányi Dániel vezette '48-as párt képviselője és ismert szónoka tartott ki, vele azonban a család polgárlánnyal kötött mésalliance-a miatt nem tartott kapcsolatot, Károlyi nyilván nem is ismerte, memoárjában sem említi.

Károlyi édesapja, Károlyi Gyula (1837–1890) ezzel szemben szakított Kossuth-párti ifjúságával, apjához és rokonaihoz hasonlóan elfogadta a kiegyezést, de mint a Deák-párt Sennyey-féle konzervatív csoportjának tagja, és Tisza Kálmán kormányra jutása után e csoporttal együtt fordított hátat a politikának. Gazdálkodott, és szinte egy feudális főúr életét élte Parádon, a debreceni uradalom központjában. Károlyi György unokája első születésnapjára elidegeníthetetlen, elsőszülöttségi hitbizománnyá alakította az új vásárlásokkal megnövelt birtokot, amelyet így előbb K. Gyula, majd az ő korai halála után a 15 éves Károlyi Mihály örökölt.

K. Gyula és a család befelé fordulása, exkluzivitása abban is megmutatkozott, hogy első unokatestvére, K. Ede leányát vette feleségül, ebből a házasságból két gyermeke született: Erzsébet és Mihály. Unokatestvérek házassága nem volt ritkaság előkelő körökben, bár bizonyos, nem túl gyakori genetikai kockázattal járt. (Ismert extrém példa az örült Habsburg Rudolf trónörökös.) Magyar arisztokrata családokban is előfordult rokonok házassága, többnyire következmények nélkül.

A közismert esetek közül csak egyre utalnék, mivel a Tisza Istvánnal foglalkozó irodalom gyakran állítja szembe az úgymond erőtől duzzadó Tiszát a beteges Károlyival.

Tisza István problémáktól mentes házasságból származott, ettől függetlenek testi hibái: látása igen rossz, testalkata szabálytalan. Maga azonban első unokatestvérét, Tisza Ilonát veszi feleségül, s házasságukból két beteg gyermek születik. Juliska leányuk hat évig él, ugyancsak gyenge testalkatú István fiuk 32 évig, alig egy héttel élve túl atyját.

K. Gyula nagyobbik gyermeke, Erzsébet teljesen egészséges, mint az ő négy gyermeke is, és mindnyájan hosszú életűek. A kisebbik, Mihály, mint közismert, súlyos, bár nem

életveszélyes testi hibákkal született: a családi vélemény szerint is – unokabátyja, Bánffy Miklós szavaival élve – szülei közeli rokonsága „volt az oka, hogy nyúlszájjal és farkastorokkal jött a világra, és olyan véznán és gyöngén is, hogy azt hitték, meg nem élhet”, ráadásul egyik szemére rosszul látott, ezért folytonosan ápolással vették körül, „hiszen minden olyan könnyen megártott neki. Olyan volt, mint az erőtlen, halvány virágházi palánta, melyet még a szellőtől is óvni kell. A szavát is alig lehetett érteni.”⁷ Ezek a feltűnő, látható és hallható fogyatékoságok különösen nagy helyet foglalnak el egy gyermek önmagával, saját testével sokat foglalkozó lelkipilágában. Állandó konfliktusban edződik – egyrészt a felnőttek sokszor felesleges és bántó óvatosságától, kényeztetésétől, másrészt a rokon gyermekek kíváncsiságától, akaratlan durvaságától.

Akire a legnagyobb szüksége lett volna, édesanyját hároméves korában elvesztette. Erzsébet nővérével együtt anyai nagyanyja, Korniss Clarisse vette ekkor gondozásába, aki első férje, Károlyi Ede halála után az exkluzív főúri hagyományoknak megfelelően hamarosan annak öccséhez, Károlyi Sándorhoz ment feleségül. Utóbbinak nem volt gyermeke, Korniss Clarisse fia már felnőtt, így ő teljesen unokáinak szentelhette idejét a fői kastélyban. K. Gyula ugyanis hamarosan újránősült, a nála jóval fiatalabb Pálffy Geraldine-t vette el, akitől még négy gyermeke született.

Nem mintha Károlyi Gyula nem szerette volna a fiát, mostohájuk is mindig szeretettel és gondoskodással kísérte a két árva sorsát, saját gyermekeit is arra nevelte, hogy féltestvéreiket igazi testvérként szeressék, de elfogadták a kis Erzsébet és Mihály felnevelésének legegyszerűbb módját. „Erzsébet és

⁷ Bánffy Miklós: *Emlékeimből*, 1943, 76–77.

én azután inkább csak látogatóba mentünk át atyámhoz Parádra. Ifjúságom emlékei nagyrészt Fóthoz fűződnek, a parkhoz, a kastélyhoz, a könyvtárhoz” – írja Károlyi.⁸

A kis Mihálynak nem is volt oka Fóton Parád után bánkódni. Míg kisgyermek volt, nagyanyja több időt fordíthatott rá, mint édesapja vagy ifjú mostohája. Apját 15 évesen elvesztette, nem tudhatjuk, milyen hatással lett volna szellemi, politikai nevelésére, ami így „Sándor bácsira” maradt.

K. Gyula életszemlélete egy feudális főúré: első a maga, a családja érdeke, a rangjához méltó életmód, a vadászat, a lovak, a politika csak mint mindezek megtartásának eszköze érdekli. A polgárosodó Magyarország világtól távol állt – s ha nevével, jó megjelenésével, szabadságharcos múltjával, amelyek gazdagsága mellett alkalmassá is tették volna a közszereplésre, mégis a politikai passzivitást választotta, annál inkább ezt ajánlotta beszédhibás, idegenek között furcsa felépítésű fiának – mit keresne ő a századvég panamaszagú korteshordóin? Éljen birtokán, azt tegye korszerűvé, ne járjon iskolába, társaságba, ahol csak érzékenysége szenved.

K. Sándorék mások voltak. Nagy politikai különbség nem volt közöttük, megvetéssel, de ők is elfogadták a '67-es rendszert. Károlyi memoárjaiban, saját későbbi felfogásának megfelelően, túlhangsúlyozta a '48-as hatást, de az ő ifjúkorában a család szellemisége már '67-es volt. A '48-asság az ő számára 1905-ig, harmincéves koráig szép távoli emlék, aktuális politikai jelentés nélkül. Csakhogy K. Sándor életén az eszmék, az elvek, a közérdek uralkodtak. A kapitalista fejlődést anakronisztikus módon elutasította, de felmérve, milyen nehéz a kapitalista gazdálkodás keretében nagybirtokosnak és pa-

⁸ *Egy egész világ ellen*, 1965, 18.

rasztanak versenyben maradnia, az „agrárius” irányzat egyik megalapítójaként a modern konzervativizmus, a birtokvédelem útját kereste, beleértve a kisparaszti birtok védelmét is. „Sándor bácsi” és barátja, Apponyi Albert hatására harmincegynéhány éves koráig Károlyi Mihálynak is meggyőződése, hogy az arisztokrácia a nemzet hivatott vezetője, politikai és gazdasági téren egyaránt.

És mégis: ha Károlyi Sándor számára '48 már a századvég realitásával össze nem egyeztethető, de szent fogalom volt, a Tiszák realpolitikáját, német orientációját sem fogadta el, és ezzel bizonyos fokig hozzájárult ahhoz, hogy neveltje elindulhasson 1918 útján. Környezetében franciául beszéltek, francia könyveket olvastak, ápolták a francia rokonságot – egy időben Mihályhoz francia lányt akart adni – és az antikapitalista, szociális, parasztmentő attitűdöt.

Károlyi Sándor úgy akarta fenntartani az arisztokrata nagybirtok uralmát, hogy megoldást keres a kapitalizálódás vagy földosztás alternatívája ellen a szegénység nyomorának enyhítésével, a birtokos parasztság gazdasági megszervezésével, a nagybirtokosok vezetésével. Ezért Apponyi Alberttel együtt az elsők közé tartozott, akik már az 1880-as években felkarolták a német keresztényszocializmus eszméit. Az általa 1898-ban alapított Hangya Szövetkezettel és más szervezetekkel igyekezett egy, a Horthy-rendszer eszméit sokban megelőző organizációval segíteni a nagybirtok árnyékában a kisbirtokosok megélhetését, védelmét a kereskedelmi és uzsoratókéval szemben. Károlyi tehát ifjúkorától magába szívta a keresztényszocializmus és a szövetkezet eszméjét, amelyek ellentétesek voltak a marxi szocializmussal (de Károlyi szívesen emlékezett arra, hogy kapitalizmus kritikája okán a *Tőkét* olvastatta vele), de ezzel mégiscsak fogéko-

nyabbá tették a szocializmus és a modern közgazdasági irányzatok befogadására.

Károlyi Sándor megvetette a magyar közéletben oly általános – barátjára, Apponyira is jellemző – „közjogi” szemléletet, amely a gazdasági és szociális problémák megoldása elé helyezte az államjogi vitákat: ’48 eszméiből a külsőségeket, a nemzeti kérdés megoldása helyett a magyar vezényszó követelését állítva előtérbe. Károlyi Sándor bácsi iskolájában nem jelszópolitikát tanult, hanem kritikus gondolkodást, olyat, amely bár elutasította a történelmi materializmust, de a gazdaságot tartotta a politikai élet alapjának.

„Ültünk vele szemben a sötét szobában, szótlán hallgatva az öregúr ragyogó előadását” – emlékezik Bánffy Miklós:

„Ha azok, akik az »Omge«, a »Hangya« és a hitelszövetkezetek mindennapi ügyeiben utasításait és parancsait átvették, hallották volna, amit itt a kandalló előtt olyan ékesszólóan elmondott, bizony elcsodálkoztak volna. A világ továbbfolyásáról, a társadalmak átalakulásáról beszélve, a nagybirtoknak, sőt a tulajdonjognak is megszűnéséről, átídomulásáról jövendölt; a szociális tanok valamely formában, de okvetlen bekövetkező érvényéről, melynél ő a szövetkezeti megoldást állította oda, mint az emberiségre nézve megváltó eszmét, mint majdan megvalósítandót, de korántsem, mint az egyetlen lehetőséget... És némi öngúnnal mondott néha igen könyörtelen ítéletet a mai társadalomról, melynek pedig egyik oszlopa éppen ő maga volt.”⁹

Ez a közgazdasági oktatás persze éppoly rendszertelen volt, mint az iskolai ismeretek elsajátítása – nevelők, kisasz-

⁹ Bánffy, 1943, 87–88.

szonyok és saját hitoktató buzgalmával, de iskola nélkül. Ennek a korabeli arisztokrata nevelésnek volt azonban egy komoly hozadéka – Károlyi, mint rokonai többsége is, folyékonyan beszélt franciául és angolul, kissé dőcögősen németül, szükség esetén olaszul, végszükség esetén spanyolul is. A hosszúra nyúló nyaralás, közép-európai gyógyfürdőkől olasz és északi tengeri fürdőkbe, onnan francia városokba, főleg Párizsba, ahol László nagybátyjának kis palotája volt, egyszóval mindenhova, ahol megjelenni érdekes és sikkes, majd az őszi vadászattal összekötött családi összejövetel, az ünnepek – minden fontosabb volt a rendszeres tanulásnál. Annál inkább, mert a gyermek és családja fő gondja még saját beteges fizikuma volt.

Bár szavát nehezen lehetett érteni, atyja ellenezte az orvosi beavatkozást. Feleslegesnek találta, hogy egy nagy vagyon örököse bármiben hasonlítson embertársaihoz. Elég, ha szolgálai megtanulják érteni beszédét, kívánságait, elég az ahhoz, hogy saját birtokán uralkodjon, élvezze vagyonát, mulasson, vadásszon, mint ősei tették évszázadokon át – vélte K. Gyula. „*Il n'y a que nous*” – csak mi számítunk –, ez a jelző uralkodott az ifjú gróf környezetében, és ahogy korábbi közvetlen részesedésük a hatalomban és gyakorlásában immár közvetetté és formálissá vált, anélkül, hogy ténylegesen megszűnt volna, úgy vált uralkodóvá életükben a forma, az etikett, a divat és a szokás. Egy középkori várúr magánya, egy magányos fiú mizantrópiája rakódik le az ifjú lélekben, és egész életútját meghatározza, ha nagyanyja nem száll szembe az atyai fatalizmussal. A 14 éves Mihályt Bécsben megoperálták, szájpaddlását rendbe hozták. A beavatkozás bár veszélyes, de sikeres volt.

„Az operáció előtt komolyan készültem a halálra – emlékezik Károlyi. – Abban a nyolc napban, amit fölgőgyulásomig némán ágyban töltöttem, vallásos érzésem elmélyült, bensőségebb lett. Áldottam a gondviselést, amely túl engedte élnem az operációt. Miután fölgőgyultam, lélekölő beszédgyakorlatok következtek, amelyek korán megedzették akaratomat, és rászoktattak arra, hogy sikerrel küzdjek a csüggedés ellen.”¹⁰

Az operáció után, 1890. november 23-án vesztette el atyját. Mostohaanyja gyámjával, nagybátyjával, K. Tiborral együtt vallásos kötelességérzettel őrködött az ifjú vagyoni érdekei fölött, neveltetése azonban teljesen nagyanja kezébe került.

„Clarisse nagyanám vitte keresztül, hogy mégis elvégezzem a gimnáziumot, pontosabban: hogy megszerezsem az érettségi bizonyítványt. Hat, egyszer meg éppenséggel nyolc nevelő és nevelőnő volt a házukban, német, francia és angol kisasszonyoktól játszva tanultuk meg a nyelvüket, de azzal, hogy valami komolyat tanuljunk, senki sem törődött... Annak a budapesti gimnáziumnak a tanárai, amelyben le szoktam rakni vizsgáimat, párszor elkísértek minket a Riviérára. A vizsga úgy folyt le, hogy előre megmondták, mit fogunk kérdezni. Tiszta jeles bizonyítványom volt mindvégig.”¹¹

Gyenge egészsége, szervezete lassan megerősödött, lelki érzékenysége, zárkózottsága viszont nem múlt el teljesen. Különös ellentétek jellemezték pénzügyeit. Zsebpénze annyi, mint a magyar miniszterelnök fizetése, a zsebpénz nagyobb

¹⁰ *Egy egész világ ellen*, 19.

¹¹ Uo.

fele azonban az elengedhetetlen hat pár paripa tartására ment el. Míg kiskorú volt, szigorú gyámi ellenőrzés alatt állt, miután nagykorúnak nyilvánították, felszabadult ez alól, és a gazdagság tudata féktelenül pazarlóvá tette; ezt a jellemvonását K. Sándor fukarsága nem orvosolta, inkább az ellentmondás ördögét ébresztette fel benne. Ám atyja váltig hangoztatott meggyőződése, hogy felesleges tanulnia, elég, ha jó gazda lesz, örökre megutáltatta vele a falusi életet és annak kedvteléseit. K. Sándor is csupán agrárpolitikai nézeteit tudta belé oltani hetenként többször tartott előadásai során, de a gazdálkodás iránti szeretetet, a gyakorlati érdeklődést nem. Parádi kastélyában házassága előtt, tehát negyvenéves koráig leginkább szarvasbőgés idején látták, a kompolt-debrői uradalomban vagy távolabbi, kisebb birtokain még ritkábban. A gazdálkodásba alig szólt bele.

Károlyi Mihálynak az első világháború előtt mintegy 45 000 hold földbirtoka volt. Ebből 36 000 hold a Heves megyei hitbizomány. Utóbbi fele erdő, 11 000 hold szántóföld, 7000 hold rét és legelő, ménessel, juhászattal, kisebb bánya, szőlő tartozott még hozzá. A parádi kastély mellett gyógyfürdő, gyógyvízforrás és üveggyár működött. A hitbizományon kívül Károlyi még néhány ezer holdat – részben értéktelen, mocsaras területet – örökölt Szatmár, Békés és Csongrád megyében. A későbbiek szempontjából említésre méltó, hogy birtokai legnagyobb része olyan magyarlakta vidékeken feküdt, amelyek Trianon után is Magyarországhoz tartoznak; tehát a nemzetiségi kérdés vagyonát alig érintette. A deprői hitbizomány ura a trianoni Magyarország tíz legnagyobb magánbirtokosa közé számított.

Károlyi anyagi viszonyairól 1919 után hazug rágalmakat terjesztettek, hogy őt és főleg földosztását diszkreditálják. Még

a Budapesti Ítéltábla 1923-as vagyonekbeztási ítélete is „devasztált” birtokról szól, mások szerint adósságai értéke meghaladta birtokaiét. Mindebből egy szó sem igaz. Legénykorában valóban költekeztő életmódot folytatott, de a hitbizománynak, a hozzá tartozó pesti palotának és bérházaknak értékét az adósságok soha meg sem közelítették. Az anyagi helyzetéről szóló rágalmak hamis voltához elég tudni, hogy milyen nagymérvű volt ezekben az években egy földbirtok átlagos adóssága és végül eladása, elárverezése; a magyarországi földbirtokok adóssága a századforduló után meghaladta értékük felét, de ha csak a *nem* kötött birtokokat számítjuk, kétharmadát;¹² riasztó példákat lehetne hozni a szabad forgalmú nagybirtokok tönkremenésére a hitbizományokhoz hasonlítva.

„Házasságom idején anyagi ügyeim rosszul álltak – ismeri el ő maga. – Rosszul gazdálkodtam, túl sokat költöttem utazásokra, nőkre és kártyára. Megvolt az a szerencsétlen szokásom is, hogy kölcsönöket adtam megszorult barátainak... Hanyagságomból jószágigazgatók és ingatlanügynökök nyeréskedtek, jobbról-balról becsaptak.”¹³

Szabad rendelkezésű birtokai egy részét már 1904-ben elidegenítette, így rendezve akkor férjhez ment nővérével szemben addig fennállott meglehetősen nagy tartozását. 1914-ben, házassága után még megmaradt adósságait részvények eladásából, majd a háború alatt a mezőgazdasági konjunktúrát kihasználva rendezte. Az első világháború végére nem maradt komoly adóssága.

¹² Rácz Gyula, 1906. 64. skk.

¹³ *Hit, illúziók nélkül*, 101.

Az érettségi után, 1893-ban beírátták a budapesti egyetem jogi karára. Míg apja nemzedékében még nem volt általános, hogy nagybirtokosok főiskolát végezzenek, ekkor már illet legalább jogi diplomát szerezni. Mivel a tanév kezdete fatálisan ütközött a szarvasbőgéssel, az egyetemen csak októberben jelent meg, de az első évet, bár rendszertelenül, elvégezte. Szorgalma pótlására K. Sándor házitanítót alkalmazott évi 2000 forintért (egy idősebb köztisztviselő fizetésének megfelelője) Hoffmann József, a római jog egyetemi magántanára személyében. A következő két tanévben azonban nem lehetett rávenni vizsgái letételére. K. Sándor maga is sokat foglalkozott vele, Hoffmann tiszteletdíját felemelte, és 1899-re Károlyi végre eredményesen befejezte jogi és államtudományi tanulmányait, bár doktorálni már nem volt hajlandó.

A lassan érő fiatalember életében még az egyetem befejezése előtt új fordulat következett, amely fejlődését kedvezően befolyásolta ugyan, de nem éppen a rendszeres, munkás élet irányában. A kedvelt családi kör – Erzsébet nővére, kis féltestvérei, a szintén Fóton élő K. László nagybátyja, Bánffy Miklós és más rokon fiatalemberek – ekkor kiegészült valakivel, aki másfél évtizeden át a többieknél nagyobb helyet foglalt el szívében; K. László 1897-ben feleségül vette a nála 20 évvel fiatalabb – korban éppen Mihály öccséhez illő – Apponyi Franciska (Fanny) grófnőt. A szertelen szenvedélyű László gróf az utódok megszületése után szinte magára hagyta ifjú hitvesét a nála is magányosabb Mihállal a fői kertben, és a fiatalokban fellobbanó szerelem nem is őt, hanem a szigorúan vallásos Sándor bácsit háborította fel, aki Mihályt végre komoly tevékenységre kívánta volna fogni. Ez az érzélem az első években nem léphette túl a meghitt barátság ha-

tárát, Károlyi talán maga is megijedt érzelmeitől, és távoli utazásokba menekült, de végül a kapcsolat megszilárdult, és közel egy évtizeden át tartott. A rokonság már úgy látta, hogy Károlyi nem nősul meg, nem lesznek utódai, és így a hitbizomány halála után a nemzetség más fiára száll.

Milyen volt Károlyi egy éve a századforduló körül? A család és vadászvendégei kedvéért (ő maga sohasem szeretett vadászni) szeptemberben Parádra ment, a szarvasszezon végével télire K. Sándorékkal a dél-franciaországi Mentonba, tavasszal kisebb-nagyobb utazásokra Londonba, Olaszországba és főleg Párizsba, de más földrészekre is. Ismerőseinek Párizsban Cartier-nél vásárolt ékszereket, magának ruhát Hammondnál az Oxford Streeten, köpenyt a párizsi Burberrynél, fehérneműt Londonban – ahol rendszerint a Claridge-ban szállt meg – az Old Bond Streeten, cipőt ugyanott Bartleynél.¹⁴ Mikor a nyári nap fárasztóvá tette az utazgatást, Budapestre jött megpihenni Egyetem téri palotájában, amely sokat állt üresen. Közel volt oda a Nemzeti Kaszinó, ahol étkezni és kártyázni lehetett.

Krúdy írja később emlékezve, aki ekkor még tipikus fiatal mágnásnak látta őt.

„Párizsból jött meg, amikor a nyarak még álmosak és üresek voltak Pesten, békés kánikulai kacsákat fogdostak a hírlapok, az utcákon és tereken unottan szólt a nyári szél sípja: aki tehette, elmenekült a városból, és a külön Károlyi Mihály éppen ilyenkor sétálgat a Ferenciek terén, amikor az aszfalt olvadozni kezd. ... Először mutatkozik a nyári Ferenciek terén világosszürke zakóban és krémszínű

¹⁴ Ezekről a hagyatékában megmaradt számlák tanúskodnak (Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár – a továbbiakban PIL – 704. fond.).

nadrágban ... lapos, nagykarimájú, művészkedő kalapjában, amely fehér színű és grófnak kell hozzá lenni, hogy valaki a fejére merje tenni... Elképzelhető volt kártyaasztalnál, ahol olyan veszteségek érték, amelyek a magyar kártyások történetében is párjukat ritkítják... Elképzelhetjük a golfjáték, a tenisz, a vitorla mellett – csak éppen azon a helyen nem, ahová később a sors rejtélyességéből került. Bizonyára hitetlenül elneveti vala magát, ha valamely kártyavetőnő megjósolja, hogy majd Kál-Kápolnán síró parasztok fogják csókolgatni a kezét...”¹⁵

Ilyennek látta a fiatal Ady is, amikor felháborodottan tudósította váradi olvasóit arról, hogy bizonyos Justh Béla „a nemzeti kaszinó egy különszobájában gróf Hunyadi Imrétől, gróf Károlyi Mihálytól és gróf Csekonics Gyulától és Szemere Miklóstól egymillió négyszázezer koronát vagy forintot nyert baccarat-n. A játék – mint beszélük – valóságos kártyapárbaj volt, mely kora este kezdődött, s késő reggel ért véget. A partnerek folyton megkettőztették elveszített tétjeiket, de a szerencse folyton ellenük volt... Ezzel a pénzzel öt éhező vármegye népét úrrá lehetne tenni” –, írja haragosan Ady: „Hát így élnek a kaszinói urak... Valóban le kellene számolni már az urakkal, mert nem férnek a bőrükben.”¹⁶

Saját köreiben viszont kedvelté, megbecsültté tették excentrikus kalandjai, gyermekkori gyengeségét legyűrő erőfeszítései, amelyeknek a kártyaszenvedély csak egyike volt. Ifjúkori barátja és aztán egy életen át esküdt ellensége, Windischgraetz Lajos herceg már szakításuk után írt, sokszor

¹⁵ Krúdy, i. m. 106–107.

¹⁶ *Nagyváradi Napló*, 1903. május 9.

gyűlölködő hangú memoárjában sem tagadja a csodálatot, amelyet egykori pajtása iránt érzett, sikereinek titkaként a fájdalomból és megaláztatásból fakadt dacos akaraterőt emelve ki.

„...túlhajtott piperkőcséggel, erősen előredőlve himbálódzva, szemén monoklival járta a budapesti korzót; éjszakáról éjszakára a bárokban ült, koktélt koktéla ivott, utolsó nőszemélyekkel szórakozott...” majd egyszer csak „példátlan szorgalommal pótolta, amit elmulasztott: edzette izmait... a vívást és lovaglást gyakorolta – csodálatra méltó szívóssággal törekedett úrrá lenni beszédhibáján, a politikába vetette magát – és mindenütt sikerrel járt. Büszkén mondhatta el, hogy harmincéves fejjel újjászülte önmagát. Tudását gyarapította, vasakarat hajtotta erején túlra, becsvágy, hiúság, hatalomvágy vitte szélsőségekbe, bizarr excentrikusságokba. Sohasem volt jó autós, de olyan vakmerően vezetett, hogy félelem töltötte el az embert; sohasem volt jó lovas, mégis meglepő bravúrral játszott a pólót; nem tudott beszélni és beszédeket tartott, amelyekkel figyelmet és csodálatot keltett. Károlyi Mihály kezdte megmutatni, ki Károlyi Mihály.”¹⁷

A 20. század kezdetén Károlyi már a fiatal arisztokraták társaságának megbecsült tagja, félénkségét merészség, jámborságát szabadgondolkodó kétkedés váltja fel, léghajós, tengeri, sportkalandjairól a lapok társasági rovata elismerő szörnnyülködéssel számol be. A politika azonban még sokáig nem érdekelte. Mikor elérte nagykorúságát, automatikusan „örökös” tagja lett a főrendiháznak, amelynek elnöke akkor éppen K. Tibor volt – az addigi gyámja iránti tisztelet sem vette rá

¹⁷ Ludwig Windischgraetz: *Vom roten zum schwarzen Prinzen*, 1920, 22–23.

arra, hogy látogassa az elég ritkán összehívott üléseket, a Ház naplója még csak egy közbeszólását sem örökíti meg. Heves megye közéletében a megye legnagyobb magánbirtokosa szinte egyáltalán nem vett részt.

Sok ambiciózus fiatalember mindent megtett volna, hogy képviselő lehessen – neki épp az a gondja, hogyan kerülje el az unalmas és időrabló megtiszteltetést. Az 1901-es választásokon mégis kénytelen volt fellépni. Ekkor ugyanis Széll Kálmán, az új miniszterelnök a kormánypárton belül szerényebb pozícióba szorította a Tisza klán híveit, vesztegetésmentes, tiszta választást ígért, és ezzel elérte, hogy Apponyi, az addig mérsékelt '67-es, de az ellenzék katonai és más nemzeti követeléseit felkaroló Nemzeti Párt vezére pártjával és K. Sándorral együtt belépjen a Szabadelvű Pártba. K. Sándor elvárta, hogy példáját követve Károlyi is fellépjen kormánypárti képviselőjelöltként. Igaz, K. Sándort agrárius, antikapitalista híveivel elég furcsa „szabadelvűnek” látták a Tiszák követői, míg Apponyi elég könnyen váltott vitorlát mérsékelt '67-esség és még mérsékeltebb '48-asság között.

Károlyi gyakran tanúja volt Sándor bácsi és Apponyi vitáinak, már csak ezért sem lelkesedhetett újdonsült kormánypártiságukért; a toleráns Széll pártjában igencsak ellentétes nézetek kaptak helyet. Ha Károlyi igazán akarta volna a képviselőiséget, saját birtokán indul, élvezve a megyei közigazgatás, az érsek és saját alkalmazottai támogatását, és ha pénztárcáját is kinyitja, hát ez sem került volna többbe egy nagyobb kártyavesztésnél. Csakhogy akkor parolázhat a megyei kisurakkal és korteseivel, bekerül a megyei közéletbe, amihez semmi kedve nem volt. Így inkább elfogadta a kormánypárt által felajánlott zilahi kerületet. Emlékirataiban azzal érvel, hogy komolyan vette Széll Kálmán vesztegetésel-

lenes programját.¹⁸ Ennél fontosabb lehetett, hogy semmi kedve nem volt a képviselőséghez, hiszen később arról volt ismert, hogy szívesen áldozott a sajátjából is fontos politikai célokra. Így évekre megszabadult a politikától; még a főrendiházban is csak másfél évvel később jelent meg legközelebb, akkor is csak azért, hogy kormánypárti létére a '48-as ellenzékkel szavazzon (az ellen, hogy a horvát útlevelek horvát nyelvűek legyenek).

Ez idő tájt szakadt a kormánypárt; Széll bukása után Apponyi híveivel kilépett, nem vállalva Tisza politikai módszereit és hadsereg-fejlesztési aktivitását, ismét ingadozott '67 és '48 között, és ebben követte Károlyi is, egyelőre csak passzívan. Csak az után vállalt, Apponyi kérésére, rövid időre újra politikai szerepet, hogy Tisza István az 1904. november 18-i ún. „zsebkendőszavazással” letörte az ellenzék képviselőházi obstrukcióját. Ezúttal saját birtokán lépett fel – K. Sándort követve „pártonkívüli disszidensként” – a pétervásárai kerületben az 1905. januári választásokon, és mert ekkor akarta, győzött is. Az új képviselőház összeülése előtt bejelentette belépését a '48-as pártba, és attól kezdve párttagként vagy pártonkívüliként '48-asnak és Apponyi hívének számított. Elhatározását mentegetődző levélben tudatta a Mentonban üdülő K. Sándorral:

„Belépésemet a 48 pártba nem bántam meg, főleg azért, mert ezáltal szaporítottam azok számát, ki a pártba egyrészt nem engedik, hogy holmi Wekkerle (*sic!*) által hozott radikális anticlericalis maszlaggal szemben a párt letegye a fegyvert... azok, akik a pártban a Zsidókkal tartanak, azoknak természetesen nem kellene egyéb, mint akár

¹⁸ Károlyi Mihály válogatott írásai, II. 61.

mindjár holnap is életbe léptetni a külön vámterületet... látja Sándor bácsi, hogy semmi illúzióm nincs, nagyon is jól tudom, hogy nem egy van ott, aki érdekből hazafi. Kossuth már csak a cég, Apponyi a vezér.”¹⁹

A fentiek, megnyugtatóan, K. Sándor nézeteit visszahangozzák. A nyilvánosság számára másképp indokolta pártválasztását:

„Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt kizárólag azért akartam belépni a kormánypártba, mert azt reméltem, hogy a kúriai bíraskodási törvény megalkotásával végre egy új korszak fog megkezdődni, mely szakít a korrupció rendszerével” a választásokon, s ezért „...megalkudtam volna sok mindennel...”, Tisza Istvánt viszont, aki nem volt kényes a választások megnyerése érdekében használt módszerekkel, már csak azért sem támogatta volna, mert „ő az ismert katonai javaslatokat, melyek nagy vér- és pénzáldozatot követeltek, benyújtotta anélkül, hogy ezzel cserébe a nemzeti aspirációknak érvényt tudott volna szerezni.”²⁰

Láthatjuk, hogy Károlyi, K. Sándort és Apponyt követve, már ekkor sem helyezte Tisza István politikáját és módszereit (és nem a későbbi események hatására lett ellenfele, mint későbbi rágalmozói állítják), de sem ez, sem a Fejérváry-kormány törvénytelen kinevezése nem bírta aktív szereplésre. K. Sándor sem ezt kívánta tőle, hanem azt, hogy hozzá hasonlóan a meddő politikai viták helyett gyakorlati agrárpolitikával foglalkozzék. 1904 őszén arra kérte Balogh Elemért, a

¹⁹ *Károlyi Mihály levelezése*, I. 29. Károlyi Károlyi Sándorhoz, 1905. március 16.

²⁰ *Magyarország*, 1905. január 26.

középbirtokosokat és jómódú parasztgazdákat tömörítő Gazdaszövetség és a személyesen K. Sándor által alapított „Hangya” Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet vezérigazgatóját:

„...vonnám be unokaöccsét, Mihály grófot, akit nagyon szeretett, de aki könnyelműsége miatt sok gondot okozott neki, az agrárszövetkezeti mozgalomba, és keltsem fel érdeklődését közgazdasági és szövetkezeti kérdések iránt. Óhajlásának készségeel tettem eleget. Mihály gróf jó tanítványnak bizonyult. Figyelemmel olvasta el szerény elaborátumaimat ... behatóan érdeklődött gazdasági és szociális kérdések iránt is. Nyelvhibája ugyan zavarólag hatott a vele való érintkezésben, de ezt annyi előzékenységgel és kedvességgel pótolta, hogy örömmel és ambícióval foglalkoztam vele.”²¹

Károlyi Sándor más munkatársait is kérte, vonják be unokaöccsét a szövetkezeti mozgalomba. Darányi Ignác, Pallavicini Ede, Balogh Elemér és a többi agrárius vezér K. Sándor súlyosbodó egészségi állapota miatt örömmel fogadták, ha a hatalmas és gazdag családban akad valaki, aki az ő kiválása után továbbra is anyagi és erkölcsi támogatásban részesíti a Hangyát, a Gazdaszövetséget, az OMGE-t és más szervezeteiket. Nem csekély fáradságukba került erre rávenni őt – Károlyi igazán aktív e téren csak K. Sándor halála után lett.

Egyelőre pólózott, pónilovagló versenyt nyert, és Mercedesével a Margitszigeten karambolozott, be is választották a

²¹ Balogh Elemér: *Emlékeim*, 1938. 69. – Figyelemre méltó, hogy a konzervatív agrárpolitikus Balogh 1938-ban írta e sorokat a hazaárulónak stb. nyilvánított Károlyiról. Egyébként sem találkoztam olyan 1918 előtt kelt írással vagy 1918 előtti ismerőseinek megnyilatkozásaiban, amelyek Károlyit gyenge képességűnek, kalandornak stb. jellemezték volna. Ezek a vádak a forradalmak utáni kurzusirodalom termékei.

Magyar Automobil Club választmányába. A tél közeledtével Mentonba ment, ahol utoljára találkozott K. Sándorral. Haraggal váltak el; Sándor bácsi szemrehányást tett neki magánélete alakulásáért, és azt ajánlotta: ha már nem akar megnősülni, lépjen papi pályára. Károlyi ehelyett Amerikába utazott, így került el egyebek mellett a részvételt az 1906-os, az ellenzék sikerét hozó választásokon. Tavasszal San Franciscóban érte a család üzenete: azonnal térjen vissza, mert K. Sándor haldoklik. Tüstént hazafelé vette útját, így pár nappal a nagy földrengés előtt hagyta el San Franciscót.

Megrendíthette nagybátyja halála, mert csak pár héttel rá, mintegy az ő utódjaként, elfogadta a Hangya igazgatósági tagságát. S ha már vállalta, a kötelességtudat is felébredt benne, 31 évesen elkezdett dolgozni. A Hangya fellendült a következő években, 1906/7-ben több mint 40 százalékkal nőtt helyi csoportjainak száma. Ez ugyan nem Károlyi érdeme, a szakvezetők mégis hálásak voltak a tőle kapott, elsősorban erkölcsi és anyagi támogatásért. 1907-ben ő képviselte Bernát Istvánval, a Gazdaszövetség igazgatójával a Hangyát a cremonai nemzetközi szövetkezeti kongresszuson. Alig volt ott rajta kívül arisztokrata, annál több szocialista, akiknek vitáit érdeklődéssel hallgatta. Beválasztották a Gazdaszövetség választmányába, 1908 márciusában a Riviéráról hazatérve előadást tartott a Gazdaszövetségben „Szövetkezés és szocializmus” címmel. A mai olvasónak az tűnhet fel a bizonyára szakértők segítségével írt előadás szövegében, mennyire az egyszerre szocializmus- és kapitalizmusellenes, agrárius nézetek hatása alatt állt még. A kortárs olvasónak ez természetes lehetett, őt inkább az lephette meg, hogy elismeri a szocialisták érdemeit (a tőkés kizsákmányolás mérséklése terén),

és sajnálkozik, hogy a magyar szociáldemokráciára nincsenek hatással a bernsteini revizionizmus hívei.²²

Az 1908. júniusi országos gazdaggyűlést Parádon rendezték meg Károlyi anyagi támogatásával. Több volt a házigazdának szóló udvariasságnál, mikor a felszólaló Darányi Ignác földművelésügyi miniszter így beszélt: Károlyi Sándor apostolokat hagyott maga után, „közülük kiemelek egy méltó tanítványt, Károlyi Mihály grófot... Károlyi Sándor grófnak az utolsó kívánsága volt, hogy az ő öccse és lelki rokona, Károlyi Mihály gróf a szövetkezeti ügygel úgy, mint ő, tovább foglalkozzék. És íme, mit látunk? Alig telt el egy-két év és Károlyi Mihály gróf oly nemesen hajtja végre a megdicsőült végrendeletét.”²³

Tevékenysége lassan rendszeressé vált, egyebek között a Hangya újpesti „Háztartás” szövetkezetében, éveken át ügyvezető elnöke volt a Budapesti Országos Első Gyermekmenhely Egyesületnek (az elnöknő Clarisse nagymamája, annak férjéét követő halála után K. Lászlóné; az utóbbival ekkor szilárdult meg Károlyi kapcsolata, ami hozzájárult a barangolások befejezéséhez és a rendszeres tevékenységhez). Mindinkább más közéleti szerepeket is vállalt, az „ellenzéki” Wekerle-kormány égisze alatt. 1906 novemberétől a nemzetiségi vidékeken működő magyar közművelődési egyesületeket összefogó Országos Magyar Szövetség elnöke, 1908-tól az Országos Közművelődési Tanács társelnöke – nyilván atyai barátja, Apponyi kultuszminiszter óhajára. A kifejezetten politikai szerepvállalástól azonban még tartózkodott, noha

²² Az előadás külön füzetben jelent meg, ennek alapján közli Károlyi korai írásainak válogatása: *Az új Magyarországért*, 11.

²³ *Magyar Gazdák Szemléje*, 1908. június.

mindvégig a koalíciós kormány, konkrétan Apponyi hívének számított. Azokat az ajánlatokat azonban többször is visszautasította, hogy fogadja el egy megüresedett '48-as kerület mandátumát.

Agrárpolitikai tevékenysége ezekben az években ugyan sem szakértelem, sem agilitás terén nem hasonlítható K. Sándoréhoz, de hogy elégedettek voltak vele, azt bizonyítja, hogy mikor 1908 őszén Dessewffy Aurél gróf, két évtizeden át az OMGE elnöke, lemondott, Károlyi Mihály neve hamarosan felmerült a '48-as agráriusok lehetséges utódjelöltjeként.

A Széchenyi kezdeményezésére alakult egyesület (1862-ben vette fel az OMGE – Országos Magyar Gazdasági Egyesület – nevet) a kiegyezés után szoros együttműködésben a Földművelésügyi Minisztériummal a nagybirtokosok nagy hatalmú érdekképviselője volt. Dessewffy lemondása után az addig visszavonult, de a koalíciós kormány válságán új erőre kapott Tisza István úgy vélte, az OMGE és a Wekerle-kormány (vagyis Dessewffy és Darányi) túl közeli viszonyban vannak, és az idős, konzervatív agrárius Zelenski (magyarosan Zselénszki) Róbert százezer holdas gazdaságpolitikust, az OMGE volt alelnökét (különben Károlyi unokanővérének férjét) kívánta az OMGE élén látni.

A NEGYVENNYOLCAS POLITIKUS

Miután a koalíciópárti agráriusok nem tudták maradásra bírni az idős Dessewffyt, hozzájuk húzó, de a pártvitákban még el nem koptatott, fiatal mágnást akartak ellenjelöltnek állítani. Az OMGE 1909. január 21-i elnökjelölő értekezletén, Károlyi meglepetésére, a kormányt támogatók túlnyomó többsége mellette voksolt. Tisza István maga jelent meg az OMGE következő választmányi ülésén, és ott nyíltan agitált Zelenski mellett. Zelenski, aki tudta, hogy Károlyi nem kíván az OMGE elnöke lenni – rá előbb-utóbb a Hangya elnöksége várt –, megígértette vele, hogy nem lép fel ellene. Károlyi közölte híveivel, nem fogadja el a jelölést, és megválasztása esetén lemond. Ezek azonban ragaszkodtak hozzá. Február 14-én került sor a választásra, szokatlanul sok OMGE-tag részvételével: a leadott 1228 szavazatból 692 esett Károlyira. Zelenski, belátva kudarcát, nyilvánosan felmentette ígérete alól Károlyit, akit a következő, április 24-i választáson egyedüli jelöltként választottak négy évre az OMGE elnökévé.

„Egy országban, ahol az is érdekes, aki elnök akar lenni, duplán érdekes ember gróf Károlyi Mihály, aki nem akar az lenni – írta Kóbor Tamás *A Hét*-ben. – Pláne nem akar elnöke lenni az OMGE-nek, ami körülbelül annyit jelent, hogy nem akar Magyarország világi hercegrímása lenni. S mégis megválasztották, mégis lemondott, s újból lemondott, s ha akkor elfogadja a hercegrímasságot, nagy tényező lesz az országban, s ha nem fogadja el másodszor sem, hát az lesz,

ami most: egy igen nagy úr, aki azt mondja: nem kell valamire felállnom, hogy lássanak...”²⁴

Bizonyára sem Károlyi, sem támogatói nem gondoltak arra, hogy ő az OMGE igazi vezére lesz, vagy az elnöki székben szorgos hivatalnokként fog dolgozni. Feladata a reprezentáció volt, a jó viszony fenntartása a kormánnyal, és a földbirtokos osztály ellentétei elsimításán való munkálkodás. Megválasztásakor a koalíció már gyenge lábon állt, gondolni kellett arra, hogy ha az 1910-es választások után ismét Tisza vagy más '67-es politikus kerül kormányra, az OMGE elnöke számukra is elfogadható személy legyen.

A hozzá fűzött reményeket beváltotta, és kiegyenlítő szerepében majd három éven át sikeresen működött. Persze bizonyos kompromisszumok árán. A hatalom ára az azonosulás a hatalommal. Károlyinak ahhoz, hogy hasson az OMGE-re, egy akarat részévé kellett válnia, egy osztály reprezentánsaként vállalnia az osztály érdekeit. Annyit megtehetett, hogy a Munkapárt 1910-es választási győzelme után is toleráns maradt a szélső függetlenségi Justh-párt híveivel – akiket az OMGE-ben főleg Batthyány Tivadar képviselt –, és része volt abban, hogy az OMGE kritikus maradt a Khuen-Héderváry-kormánnyal szemben. Tiszához abban a kérdésben közeledhetett, amelyben nem volt ellenvéleménye: a választójog kiszélesítésének elutasításában. Sőt az OMGE nagy többsége és Apponyi helyeslésével részt vett 1910 márciusában azon a választójog-ellenes nagygyűlésen, amelynek vezérszónoka Tisza volt.

²⁴ *A Hét*, 1909. február 21.

Egy 1909. novemberi beszédében elítélte a szociáldemokráciát és a földosztás „népbolondító” jelszavát. Válaszul a *Népszava* az amúgy tőle idegen „kuruc” demagógiával támadta meg:

„Hja, változnak az idők. Az öreg Kártevő Sándornak hazát, Rákóczit kellett eladni, hogy famíliája birtokhoz jusson: unokája már csak... apró cinkosokat hagyhat cserben a kurucok vérén szerzett birtok jóvédelmének növelése kedvéért. De igazán nem az utód az oka, hogy most nincsenek Rákócziak, akiket el lehet árulni.”²⁵

A *Népszava* demagóg vádjai éppoly igaztalanok voltak, mint az 1920-as évek Horthy–Bethlen-érájának rágalmai, 1909-ben viszont Bethlen és rezsimje egyik megalapozója, Rubinek Gyula, 1909-ben az OMGE igazgatója voltak nagyon elégedettek Károlyival. Az OMGE elnökének ott kellett ülni a képviselőházban is. Ezúttal saját birtokán indult, a kápolnai választókerületben, a kampány állítólag negyedmillió koronájába került,²⁶ így is csendőrséget, katonaságot kellett bevetni kisgazdapárti ellenfele, Mayer János legyőzésére. A Munkapárt viszont nem állított jelöltet a kápolnai kerületben. Károlyi azt hangoztatta kampányában, hogy a mérsékelt '48-as, Kossuth Ferenc-párt programját fogadja el, de pozí-

²⁵ *Népszava*, 1909. december 21.

²⁶ Mayer állította ezt nyilatkozataiban: *Magyar Lobogó*, 1910. június 5., június 12. – Az 1910-es választáson az addigiaknál is nagyobb szerepet játszott a pártok, főleg a kormánypárt választási kasszája, Károlyi azonban másoknál kevésbé volt támadható, mert ő a *saját* pénzét használta fel, nem úgy, mint például Tisza vagy Lukács László. Állami pénzek felhasználására a Khuen-Héderváry-kormány részéről aztán az ún. Dész–Lukács-perben derült fény. Erről és mellesleg Tisza István különös pénzügyeiről újabban lásd Cieger, 2011.

ciójánál fogva nem akar egy párthoz sem csatlakozni. A munkapárti többségű képviselőházban mint pártonkívüli függetlenségi foglalt helyet.

Az OMGE elnöke 1911 őszéig ügyesen lavírozott az ellenzék és a kormánypárt különböző irányzatai között, többnyire tartózkodva az egyértelmű állásfoglalástól. 1911 tavaszán már nem támogatta Tisza új választójog-ellenes kampányát, de igyekezett vele is jó kapcsolatot tartani, másokkal együtt remélve, hogy tanult 1903–1904-es erőszakos politikájának kudarcából. 1910–1911 telén fordulat következett be kormány és ellenzék viszonyában. Évről évre nőtt a háború veszélye Szerbiával és a mögötte álló Oroszországgal, amely viszont az Elzász visszaszerzésére készülő Franciaország támogatását élvezte. Tisza felfogta, mi fenyegeti a Monarchiát, Károlyi ezt sokakkal együtt csak később értette meg. Ezért nem állt az alakuló függetlenségi–szociáldemokrata–radikális front mellé, nem csatlakozott küzdelmükhöz a választójog kibővítéséért és a katonai költségvetés felemelése ellen, és így az 1911 januárjában megindult parlamenti „obstrukciót” sem támogatta, amely időhúzással ellensúlyozta a Munkapárt többségét.

Ehelyett a háttérben folyó titkos tárgyalásokon vállalt szerepet, sűrűn találkozott Tiszával és ifjabb Andrássy Gyulával, arra törekedve, hogy a választójogi küzdelem elhalasztása fejében a kormány fogadja el a '48-asok mérsékelt katonai követeléseit. A felháborodott baloldali sajtó már tudni vélte, hogy „a három főgróf” megegyezett az „általános, titkos választójog” megakadályozásában. 1911 novemberében Károlyi részvételével titkos megállapodás született, ha nem is a választójogról: a parlamenti többség eltűri a mérsékelt obstrukciót, ennek fejében az ellenzék lehetővé

teszi a költségvetés időben történő elfogadását, persze ellene szavazva.

A kompromisszum azonban megbukott, mégpedig Ferenc József ragaszkodásán katonai követeléseihöz. Khuen-Héderváry miniszterelnök lemondott, utóda Tisza embere, Lukács László lett, maga Tisza pedig, most már a király támogatásában bízva, elvállalta a házelnökséget, hogy letörje az obstrukciót. Károlyi helyzetét az is megnehezítette, hogy az OMGE állást foglalt a választójogi reform ellen, és így szembement az ellenzékkel. A munkásság nagy 1912. május 23-i tüntetése viszont arra szorította a Kossuth-pártot, hogy egy mérsékeltebb választójogi program elfogadását ajánlják fel Justhnak – valamint Lukács miniszterelnöknek.²⁷

Károlyi egyetértett a Kossuth-párttal, bár ezzel kockára tette OMGE-elnökségét – őt küldték Lukácshoz, május 29-én lakásán kereste fel a miniszterelnököt, és „pár napos fegyverszünetet” kért tőle, amíg az újra egyesült ellenzék választójogi javaslata elkészül, majd Lukács elutasító válasza után csak ezt: Tisza házelnökként mérsékelje magát, míg benyújtják az ellenzék választójogi javaslatát, amelynek kidolgozásában Károlyi is részt vett, és annak elfogadása fejében az ellenzék felhagy az obstrukcióval, és lehetővé teszi a véderőtörvény megszavazását.²⁸ Lukács Tiszáért küldött, aki nyomban Lukács lakására sietett, és ott felszólították Károlyit: az ellenzék tüntént szüntesse be az obstrukciót, a választójogi megegyezés re-

²⁷ Leegyszerűsítve adom elő az obstrukciós válságot, Károlyi szerepére koncentrálva – részletes ismertetésére l. többek között Gratz Gusztáv munkáját, *A dualizmus kora II.*

²⁸ E részletekben Károlyi memoárjai mellett főleg a hozzá ekkor közel álló *Egyetértés* című függetlenségi napilap tudósításaira támaszkodtam.

ményében, tehát erre ígéretet nem tettek. Károlyi és információja után az ellenzék vezeterei még ezt is elfogadták.

Kossuth Ferenc június elsején ismertette a képviselőházban az ellenzék választójogi programját, és felajánlotta az obstrukció abbahagyását, ha a véderőreformot ideiglenes jelleggel, csak néhány évre szavazzák meg. Tisza kurtán elutasította az ajánlatot. Lukács ezután még egy napig hitegette az ellenzéket: elsején délben fogadta Károlyit, Kossuthot és a Katolikus Néppárt részéről Zichy Aladárt, elkérte a tervezetet, és másnap estére írásos választ ígért. Károlyi még bizakodott:

„A miniszterelnök egyáltalán nem tanúsít olyan merev és elutasító magatartást az ellenzék békefeltételeivel szemben, mint ahogy híresztelték” mondta távozóban az újságíróknak, „az impresszióm az, hogy a békét meg lehet csinálni... magam részéről mindent el fogok követni...”²⁹

Ezután érkezett Lukács elutasító válasza. Harmadikán az ellenzék elhatározta az obstrukció folytatását. Június 4. előestéjén Károlyinak választania kellett: kitart az ellenzék mellett akkor is, ha a szocialisták és Jásziék oldalán harcol a munkapárti arisztokraták ellen, feláldozva OMGE-elnökségét. A döntés előtt még egyszer, utoljára felkereste Tiszát városligeti villájában.

„Megkérdeztem tőle – írja – megmásíthatatlan-e az az elhatározása, hogy az erőszak fegyveréhez nyúl?

Azt felelte: megmásíthatatlan.

Én erre előadtam az okokat, amelyek arra bírnak engem, hogy a

²⁹ *Egyetértés*, 1912. június 2.

legélesebb harcot vegyem föl ellene... elválnak útjaink, nemcsak mint politikusoknak, hanem mint embereknek is.

– Akármilyen történjék, mi, ugyebár, egymás jóhiszeműségét nem vonjuk kétségbe? – kérdezte Tisza.

– Úgy van – nyugtáztam.”³⁰

A június 4-i ülésen, mint ismeretes, Tisza leszámolt az obstrukcióval. Nem adott szót az ellenzéknek, a hónapok óta húzódó vitát önkényesen, jogellenesen lezárta, és a kormánypárti többséggel megszavaztatta a véderőtörvényt. A délutáni ülésen az ellenzék fülsüketítő lármázásba fogott, mielőtt az elnök megszólalhatott volna. Ámde Tisza csak intett, és bevonult a terembe 150 rendőr, parancsnokuk, Pavlik kapitány a Tiszától jó előre kapott lista alapján megkezdte a rendbontók erőszakos kivezetését.

Ma talán ezért tekintik bizonyos politikusok példaképüknek Tisza Istvánt, ezért kell szobrának éppen a Parlament előtt állni. Száz év elteltével, két világháború, több idegen megszállás, rendőri és más jogtiprások után az olvasó alig érzékelheti, micsoda botrány volt a „boldog békeidőkben”, ha egy rendőr csak karonfog egy cilinderes úriembert, pláne egy képviselőt, pártvezért, éppen a jó négy évszázados nemeslevelet őrző volt házelnököt, Justh Gyulát, aki tőle szokatlan önuralommal hagyta magát kivezetni. A másnapi lapok szerint ekkor az obstrukcióban részt nem vevő, a kivezetési listán tehát nem szereplő Károlyi „ugrott oda és vette védelmébe Justh Gyulát... Feltartóztatta a Justh Gyula felé nyomuló Pavlik rendőrtisztviselőt és kemény szavakkal utasította ki az ülésteremből, hol a házszabályok szerint semmi keresnivalója

³⁰ *Egy egész világ ellen*, 37.

nem volt. És amikor Pavlik a felszólításnak nem engedelmeskedett, hanem félre akarta tolni a jogosan fellépő képviselőt,³¹ gróf Károlyi Mihály kétszer arcul ütötte őt.” Pavlik az ütés erejétől „egy percre megtántorodott, majd parancsot adott a rendőröknek, hogy fogják közre Károlyi Mihályt és vezessék ki. Az egész ellenzék tapsolva éljenezte Károlyit, felugráltak a padokra és onnan szidták Tiszát... Károlyit ezalatt tuszkolták a rendőrök előre. Két rendőr húzta előre, az 1859-es számú pedig hátulról tolt. A képviselő magából kikelve, vérvörös, majd hirtelen elsápadó arccal ordította: Gázság, gyávaság, amit a Munkapárt csinál. Ez a rendőr nem tehet róla. Tisza parancsolta.”³²

Justhot és Károlyit követte a rendőröktől közrefogva a többi kitiltott képviselő, őket pedig Apponyival az élükön azok az ellenzéki képviselők, akiket nem tiltottak ki. Másnap folytatódott a parlamenti cirkusz. Most már Károlyi is egy padra felállva, öklét rázva szidta a belépő Tiszát. Ismét kivezették, az Országház téren várta meg, míg öccsét is kidobják, hogy Mercedesén együtt távozhassanak. Ebéd után visszatértek, hogy ismét kidobassák magukat. Hetedikén újra kivezették, bár Pavlik méltóságosurazta, miközben, a költő Tóth Árpád kifejezésével, a Házat „Tisza egészségére ürítette”. Egyenesen az OMGE igazgatósági ülésére sietett, ahol bejelentette lemondását az OMGE elnökségéről, miután többé nem működhet együtt a kormánnyal a törvény-előkészítés és

³¹ A kor párbajkódexei szerint ha egy úriembert kézzel érintenek, az ok a párbajkihívásra, vagy ha a sértő fél nem párbajképes, a fizikai megtorlásra. (Különösen hangzik talán ez ma, mikor buszon, metróon, áruházban közönyösen taszigáljuk egymást. Változnak az idők...)

³² *Egyetértés*, 1912. június 5.

a gazdaságpolitika terén. Hiába próbálta Darányi lebeszélni erről, arra hivatkozva, hogy az OMGE fontosabb a pártpolitikánál. Az OMGE igazgatósága novemberig halogatta a lemondás megtárgyalását, abban a reményben, hogy addigra elül a vihar, és Károlyi ismét a régi lesz. Novemberre mindenki megtudhatta, hogy a parádi földesúr többé már nem a régi.

Június végéig, a nyári szünetig az ellenzék folytatta küzdelmét: ülésnapokon az Országház kávéházban gyülekezett, és megpróbált bejutni a képviselőházba, amit a rendőrkordon megakadályozott. A demonstrációban napról napra részt vettek azok az ellenzékiek is, mint Apponyi vagy Károlyi, akiket nem tiltottak ki, mert nem is vettek részt az obstrukcióban.

Meg kell itt jegyezni, hogy a Károlyi-ellenes irodalom sokszor úgy állítja be Károlyi fordulátát, mintha már 1912-től 1918-ig a magyar politika egy Tisza–Károlyi-párviadal színhelye lett volna, mintha Károlyi sértett hiúságból lett volna Tisza ellensége stb. Károlyi viszont nem tiltakozott szerepének felnagyítása, sőt diabolizálása ellen, és memoárjában, amelynek már címe is elég szerénytelen (*Egy egész világ ellen. Harcom a békéért*), maga is felnagyítja szerepét, sőt bizonyos fókig előrevetíti későbbi baloldaliságát és demokrata, szocialista nézeteit.

Valójában Károlyi, nemrég Tisza partnere a választójog-ellenességben, ekkor még nem volt igazi demokrata. Más ellenzékiekkel együtt azért állította követeléseik középpontjába az általános titkos választójogot, mert ez ellen Ferenc Józsefnek nem volt kifogása, míg a másik fő követelésben, a védőrókérésben hajthatatlan maradt, tehát ebben még Tisza és pártja bukása esetén sem lehetett volna eredményt elérni. Számára, mint más ellenzéki arisztokraták számára is, furcsa volt,

hogy a parlamenten kívüli ellenzékkel is barátkoznia kell, közös pódiumon fellépni. Bár ekkor kezdte felismerni, közöttük kiváló emberek vannak, még nem találta meg velük a közös hangot. Ady a maga éles szemével meglátta ezt, és gúnyoros kis írásban mutatta be, hogyan utazott egy váradi népgyűlésre egy vonaton, de külön kupében elzárkózva Kunfi Zsigmonddal és Szende Pállal (Ady sem sejthette, hogy későbbi minisztereivel és emigráns barátaival), hogy azután együtt szónokoljon velük.³³

Azért is hamis 1912-vel kezdődő Tisza–Károlyi-párharcról beszélni, mert a Tisza elleni felháborodásban és küzdelemben ekkor még együtt haladt Károlyi későbbi ellenfeleivel – Bethlen Istvánnal, Haller Istvánnal, Huszár Károllyal, nem is szólva Apponyiról és Andrássyról. Tisza igazi fő ellenfele ezekben az években ifjabb Andrássy Gyula, nemcsak azért, mert atyja méltó utódának képzelte magát, és magyar miniszterelnök vagy közös külügyminiszter szeretett volna lenni, de főleg azért, mert mint '67-es és németbarát posszibilis is lehetett volna Bécs számára, nem úgy, mint Károlyi, vagy akár a '48-as Kossuth Ferenc vagy Apponyi Albert.

Nem tudhatjuk, hogyan alakul Károlyi pályája, ha mint az előzők, ez a válság is elül. Akkor még a szociáldemokraták is csak alkalmi szövetségest láttak benne: Tisza legyőzése után, írta a *Népszava*, „Károlyi Mihállyal ismét szembe fog kerülni a munkásság, ez kétségtelen”, bár mivel „fegyverbarátságunk becsületes, a harcaink is becsületesek lesznek”.³⁴ A politika szüneteiben tovább kártyázott és utazgatott, mulatozott, de ekkor már a politikai küzdelmek jobban érdekelték. Ha a

³³ Ady Endre: Mihály gróf elvtársai. *Nyugat*, 1912, 15. sz.

³⁴ *Népszava*, 1912. június 23.

felbolydult ország szekere visszatér a régi kerékvágásba, talán lelohad aktivitása, de viharos évtized kezdődött, a parlamenti háborúkat a világháború véres harcai követték, majd forradalom, ellenforradalom, Trianon, és a haza végzete Károlyi végzete is lett.

Már 1912 végén kibontakozott egyéniségének kettős profilja: az egyesítő és a külön úton járó. Az elsők között javasolta a parlamenti ellenzék egyesítését egy pártba, míg ő maga a '48-asok egyesüléséig pártonkívüli maradt. A parlamenti váltógazdaságot lehetővé tevő egységpárt eszméjétől ekkor még sokan idegenkedtek: Justh hívei éppúgy, mint Apponyi és a konzervatív Kossuth-pártiak. Kezdetből egyetértett vele Kossuth Ferenc és számos híve, a Justh-párt mérsékeltjei. Hosszú hónapokig tartott, amíg az egységpárt hívei meggyőzték a kétkedőket – és talán nem is annyira Károlyiék győzték meg őket, mint Tisza egyre erőszakosabb módszerei.

Mikor a nyári szünet után, szeptemberben ismét összeült a képviselőház, megismétlődtek a júniusi jelenetek. Már a megnyitás napján, szeptember 17-én kétszáz rendőr szállta meg a T. Házat. Pavlik parancsot adott Polyák rendőrnek Hal-ler István képviselő (később az ellenforradalomnak a numerus claususról elhíresült kultuszminisztere) megragadására, az megtagadta a parancs teljesítését. (Polyákot elbocsátása után Károlyi alkalmazta magtárosnak mihályfalvi uradalmában.) Erre Pavlik rohamot vezényelt az ellenzéki padsorok ellen. Károlyit, Andrássyt és más előkelőségeket először megpróbálták kikerülni, de miután Károlyi ismét megpofozta Pavlikot, mégis kénytelen volt elrendelni kivezetését. Több rendőr ragadta meg, és sikerült a padon átrántani, de Bethlen István hátulról nagy erővel visszarántotta. Károlyiról cafatokban lógott a ruha, eszméletét is elvesztette pár percre, a tö-

meges kivezetés azonban végül sikerült. Másnap Károlyit számos társával harminc napra kizárták az ülésekről. Ezután Tisza felállította a „törvényes” parlamenti őrseget, és az ellenzék felhagyott az obstrukcióval, más fronton támadott: elővette a munkapárti pártkassza feltöltésének adatait, főleg állami pénzekből, illetve a Tiszával szoros üzleti kapcsolatban álló Magyar Banktól az 1910-es választási kampányban.

Már régen gyűjtötték az adatokat, de ezt látták az alkalmas pillanatnak: szeptember 17. másnapján egy Kossuth-párti képviselő, Désy Zoltán leleplező nyilatkozatot tett, az akkori pénzügyminisztert, ekkor már miniszterelnököt, Lukács Lászlót panamistának nevezve. A botrány Lukács bukásával végződött.³⁵

Károlyi és lapja, az *Egyetértés* más úton képzelte a kormány megbuktatását: november–decemberben többször javasolta egy ellenzéki egységpárt alakítását, amibe bevette volna a '48-as pártokon és függetleneken kívül Tisza fő ellenfelét, Andrássyt is. Ez nem volt reális terv: Justh és Andrássy nem fért meg egy pártban. Károlyi viszont ekkor még közelebb állt Andrássyhoz és Apponyihoz, mint a radikális '48-as Justh Gyulához, aki már 1909 végén szakított a párt Kossuth vezette mérsékelt szárnyával, mert híveivel ragaszkodott a Magyar Nemzeti Bank felállításához, és az Andrássyék által eltaktikázott általános titkos választójoghoz. Justh viszont közeledett volna Károlyihoz, akit becsületes politikusnak ismert meg, vállalva hívei ellenkezését is. Utóbbiak ugyanis nem ok nélkül tartottak attól, hogy Károlyi Andrássy játszmáját játsza – hiszen sokáig Andrássy is ezt képzelte.

³⁵ A Lukács–Désy-per részleteit bemutatja Cieger, i. m.

Mikor 1912 utolsó napján a Lukács-kormány beterjesztette demokratikusnak nem nevezhető választójogi javaslatát (amely a 30 éven aluliak és a fizikai dolgozók többségét kizárta, a titkosságot pedig csak a törvényhatósági jogú városokban vezette volna be), ezt még a kormánypártban sem vállalta mindenki. Székely Ferenc igazságügy-miniszter kilépett a kormányból, a Tiszát gyűlölő Andrássy pedig felvetette, hogy Tiszával ezután már magánérinkezést sem szabadna fenntartani, noha a választójog kérdésében sohasem tanúsított olyan kétszínű magatartást, mint Lukács László – vagy Andrássy. Andrássy ötletét csak Károlyi vette komolyan. Másnap, amikor a Kaszinóban (mint szinte mindennap) találkozott Tiszával, nem viszonzta barátságos üdvözlését, és mikor Tisza hangosabban köszönt, azt felelte: „A történetek után nem fogadom az üdvözlésed.”

Tisza azonnal provokáltatta Károlyit. Kényes politikai helyzetének az is ártott volna, ha nem viszi párbajra a sértést, az is, ha jobb vívó léte re komolyan meg találja sebezni. Az ilyen politikai párbajokban az ellenfelek többnyire nem törekedtek arra, hogy komolyabb kárt tegyenek ellenfelükben. Ezért sem igaz, amit Tisza egyes mai hívei terjesztenek, hogy Tisza fölényben volt, vagy tönkreverte volna Károlyit. A két látáshibás ellenfél párbajában Tisza védekezett, a lázas beteg Károlyi támadott. A harmincadik összecsapás után Tisza megvágta Károlyi könyökét, és a segédek kimondták a végkimerülést. Nem békültek ki, ahogy ilyenkor szokás volt, sem ekkor, sem később.

Hogy a párbaj nem Tisza és Károlyi személyes ellentétéről szólt, arra felhoznék egy elfelejtett epizódot. Károlyi a '48-as Széchenyi Aladárral és egy harmadik gróffal beszélgetett, amikor Tisza köszönt nekik. Széchenyi viszonzta Tisza üd-

vözlését, de mikor a párbajról tudomást szerzett, kényelmetlenül érezte magát, mint aki megszegte a félig kimondott bojkottot. Ezért a kaszinói jelenet másnapján levélben közölte Tiszával: csak azért fogott vele kezét, mert a félhomályban nem látta, ki üdvözli. Ez persze nem volt igaz, de sértésnek elég nagy: Tisza kénytelen volt őt is kihívni, és egy hét múlva megvívta, megint csak komoly sérülés nélkül.

1913 tavaszán Károlyi támogatásával folytatódtak Andrássy tárgyalásai az ellenzéki parlamenti egységpárt létrehozására. Az irreális terv megbukott, és ekkor „alulról”, egy vidéki ’48-as képviselő részéről felmerült egy realisabb javaslat a ’48-as pártok egyesítésére, amelyet a vidéki ’48-asok zöme helyeselt. Mielőtt a vezérek nyilatkozhattak volna a különböző párti vagy pártonkívüli ’48-as képviselők kétharmada aláírta a javaslatot, és átadták Károlyinak mint az egység ismert hívének.

Károlyi tekintélyét megnövelte szerepe az Egyesült 48-as Párt létrehozásában. Erre alkalmassá tette, hogy nem kompromittálta magát a Wekerle-kormány kudarcában, nem volt része az 1909-es pártszakadásban, a Kossuth- és Justh-pártiak korábbi vitáiban. Az egység három évig tartott, és nem sok jó származott belőle. Új választásokra már nem került sor, tehát elveszett az egyesülés értelme, Tisza legyőzésének reménye. Sőt Lukács megbuktatása is kontraproduktívnak bizonyult: helyette maga Tisza lett a miniszterelnök. Ezzel szemben ha a Justh-párt megőrzi különállását, talán lett volna párt 1914-ben, amely a szociáldemokrata balszárnnyal összefogva kiáll a háború ellen. Justh szocialista és radikális tisztelői nem is örültek a fúciónak. Erre utalt ismert versében Ady Endre:

„Ám Kártévő úrnak
Hozzánk jönni kellett,
Ördög vigye, pártunk fogni
S vezérkedni a lőcsei
Brigadéros mellett.”³⁶

(Két kuruc beszélget)

1913. június 14-én a '48-as pártok kimondták a fúziót, az egyesült párt elnökei Kossuth és Justh, ügyvezető elnöke Károlyi lett. Bethlen István és a Kossuth-párt néhány konzervatív tagja nem csatlakozott az új alakuláshoz. Andrassy sértődötten félrevonult, az önzetlen és kételkedő Apponyi szívesen átadta a vezérszerepet tettvágyó fiatal barátjának, aki ezt most már nagyon is ambicionálta. Így került be Károlyi immár visszavonhatatlanul a nagypolitikába – hogy a tragédia előestéjén, arra csak ezután döbbsen rá.

Az OMGE elnökeként csak a sertésbehozatali védővámok szintjén foglalkozott külpolitikával, de tájékozottabb barátaitól tudta, hogy a háború kitörése a Szerbia mögött álló Oroszországgal néhány év kérdése.³⁷ A '48-as párt nem volt német-

³⁶ Két kuruc beszélget. Először megjelent *Világ*, 1913. szeptember 14. – Ady kuruc névanelőgiájában Kártévő (Sándor) = KM, a lőcsei brigadéros = Andrassy, Bottyán vezér = Justh.

³⁷ Heinrich Pitreich volt közös hadügyminiszter 1911-ben megjelent könyvecskéjében (*Meine Beziehungen zu den Armeeforderungen Ungarns verbunden mit der Betrachtung dermaliger internationalen Situation*) megírta: küszöbön áll az európai háború, amely már 1904 körül bekövetkezett volna, ha Oroszország nem Japán ellen kezd előbb háborút s szenved vereséget, amely forradalomba torkollott. Pitreich, mint Franz Conrad vezérkari főnök, meg volt győződve arról, hogy amint Oroszország kiheveri a háborús vereséget és a forradalmat, a Monarchiát létében fenyegető háborúba kezd, francia támogatással.

barát vagy éppen háborúpárti. Kossuth Ferencet erős szálak fűzték Olaszországhoz, ahol élete nagy részét töltötte. Apponyi a nemzetközi békeszövetség ismert tagja, angol és amerikai kapcsolatokkal. Justh a nemzetiségekkel is kiegyezett volna a feszültség enyhítése érdekében, éppúgy, mint Jászi Oszkár (és barátja, Ady), aki politikai ideái realizálása érdekében 1914 júniusában saját, parlamenten kívüli pártot alapított. A Justh-párt radikálisai, így Holló Lajos és Lovászy Márton, a párthoz közel álló napilap szerkesztői, kifejezetten háborúellenesek voltak.

„Lovászy Mártonnak a jelentős szereplése ott kezdődött, hogy körülbelül a háború első esztendejétől tudta, hogy a háborút elveszítjük – írta róla Krúdy. – A függetlenségi lapszerkesztőt a háború hitetlenjei vették körül.”³⁸ Nyugati kapcsolatai azonban a Justh-pártnak sem voltak, az egyesült '48-as párt képviselői többségének még külpolitikai ismeretei sem. Károlyi a függetlenségi többségre jellemző véleményét így fejezte ki a világháború nyitánya, a Balkán-háború kitörésekor adott nyilatkozatában:

„Az természetes, hogy mindannyian lehetőség szerint a háború elkerülését óhajtjuk. Ha azonban erre kerül a sor, akkor abban azután mindannyian egyetértünk, hogy az ország és a Monarchia érdekében minden tőlünk telhetőt el kell követni. Az is természetes, hogy a nemzet más lelkesedéssel és harci kedvvel exponálná magát, ha a Parlamentben béke és rend, az országban nyugalom lenne.”³⁹

³⁸ Krúdy Gyula, 1967, 411–412.

³⁹ *Egyetértés*, 1912. október 9.

Károlyi, nyilván Apponyi hatására is, a nagyhatalmi egyensúlyban látta a béke biztosítékát, világjárt emberként jól tudva, hogy a Monarchia *nem* nagyhatalom.

Egyensúlyozni próbált a '48-as pártban is, még a nyaralásról is lemondott 1913-ban a pártszervezés, pótválasztási kampányok kedvéért. Pártvezérhez illet, hogy saját lapja legyen; a romló színvonalú *Egyetértés* helyett egy ideig *Az Est*-ben és a *Pesti Hírlap*ban látjuk cikkeit és nyilatkozatait, de 1913 végén már annyira komolyan vette az egykor lenézett politikát, hogy napilapot vásárolt magának (éppen pénzénél volt, eladta Szentes határában fekvő kétezer holdas birtokát másfél millióért): a *Magyarországot*, amelyről az eladósodott Holló Lajos kénytelen volt lemondani. A lappal elnyerte Justh és Holló több régi hívét is: Lovászy Mártont, Beck Lajost, akik hozzájárultak nézetei modernizálásához. (Állandó munkatárs volt Krúdy Gyula, Tömörkény István és 1916-tól Török Gyula, de semmi sem mutat arra, hogy a következő években egyszer is találkozott volna ezekkel a nagy írókkal.)

Holló nem örülhetett lapja elvesztésének, és a talán legradikálisabb '48-as és Károlyi között évekig alig volt kapcsolat; maga Justh is túlságosan engedékenynek találta Károlyi politikáját, például azt, hogy feladta a képviselőház bojkottját, majd tagságot vállalt a bécsi és budapesti parlament közös választmányában, a „Delegációban”, ahol a pártot ezután Károlyi, Apponyi és Lovászy képviselték. Az ekkor már nagybeteg háttérbe szoruló Kossuth Ferencen erőt vett a sértett hiúság, nem támogatta Károlyit, vele szembeni ellenérzését mutatják Tódor fivéréhez írt levelei: őt Károlyi már csak „díszhólyagnak” nézi; gúnyosan jegyzi meg, ő rég megmondta, hogy a teljes parlamenti passzivitás képtelenség: csakhogy rájött erre Károlyi, ha már bevonult a Delegációba.

Személyes sértésnek vette, hogy Károlyi 1913-ban halottak napján nem tudott megjelenni Kossuth Lajos sírjánál a szokásos megemlékezésen.

„...az »ügyvezető« elnök Károlyi távollétével tündökölt, mert vasárnap van s ő minden vasárnap Főtra megy Károlyi Lászlóhoz – (vagy helyesebben ennek nagyon csinos nejéhez, szegény Apponyi Lajos leányához, kinek a »fáma« szerint *udvarol*)... pedig Fót legfeljebb egy órányira van innen automobilon, amely járművön Károlyi eszeveszetten szokott száguldani; s így beszáguldhatott volna.”⁴⁰

Így Károlyi támasza a pártvezetésben Apponyi Albert maradt.

⁴⁰ Kossuth Ferenc 1913. november 2-i levele Kossuth Tivadarhoz, Magyar Nemzeti Levéltár (MOL), Kossuth-levéltár R. 122. 3. tétel.

HÁBORÚ ÉS HÁZASSÁG

Szerbia és Románia sikerei az 1912–1913-as Balkán-háborúkban megváltoztatták a Monarchia külső és belső helyzetét is. A háborús párt Oroszországban elnyerte a cár támogatását, és kész volt a szerb és esetleges román területi igények támogatására, amelyek elsősorban a Habsburg Monarchia ellen irányultak. Ezzel párhuzamosan Szerbia és Románia megnövekedett katonai tekintélye hatással volt a magyarországi román és szláv nemzetiségekre is.

A Monarchia hadvezetése készült a háborúra és vele együtt a katonai körökkel régóta jó kapcsolatot ápoló Tisza is, aki végső esetben már nem idegenkedett a preventív háború gondolatától sem. Mindenesetre igyekezett a magyar államot felkészíteni egy háborús helyzetre (sajtótörvény szigorítása).

Károlyi, a többi ellenzéki politikushoz hasonlóan, nem látta olyan világosan a háborús veszélyt, mint Tisza, de ennek ellenére vagy éppen ezért elutasította a háború előkészítésének politikáját. Apponyi hatására is a béke és a Nyugathoz közeledés híve volt. Bírálta a bécsi külpolitikát, amely teljesen Berlinre támaszkodott, javasolta jobb kapcsolatok építését Franciaországgal, és közre akart működni, nyilvánvalóan a háborús feszültség enyhítése érdekében, francia kölcsönök szerzésében. Lassan helyet cserélt Apponyival, aki pacifistának számított, de mióta az európai háború küszöbönállt, a trón iránti lojalitásból tartózkodott a külpolitika bírálatától, nyugati kapcsolatai ápolásától, sőt a Delegációban szinte hűségnyilatkozatot tett Németországnak. Károlyi viszont a Delegációban megtámadta rokonát és barátját, Leopold

Berchtold külügyminisztert, olyan békeangyalnak nevezve őt, aki csak háborút tud csinálni.

Berchtoldot bírálva mondta 1913 novemberében a Delegációban:

„...nekünk még a győzelmes háború sem érdekünk. Nemcsak bennünket, hanem egész Európát évtizedekre vetné vissza egy ilyen háború, és egy ilyen háború által Európa elveszítené azt a vezető szerepet, melyet a világon visz...”⁴¹ Máskor: „...feltűnő az a ridegség, amellyel a külügyminiszter úr a francia köztársaságról szól, pedig ennek tudtommal nincs más bűne, mint az, hogy nem ad nekünk pénzt avégett, hogy ellene hadi célokra felhasználjuk.”⁴²

A kormánypárti sajtó hevesen támadta Károlyit kijelentéseiert; ekkor vádolták először, ha nem is kimondottan hazaárulással, de „titkok” elárulásával, az ország jó hírének veszélyeztetésével. Tisza szükségét érezte leinteni túlbuzgó híveit, nehogy veszélyeztessék Károlyi lojalitását súlyosabb nemzetközi konfliktus esetén.

„Károlyi Mihály gróf nem hazaáruló, Károlyi Mihály gróf igen hazafiasan gondolkodó magyar ember. De ebből a nyilatkozatából bebizonyul az, hogy az ország valódi életérdekei fölismerésének és a helyes szolgálására szükséges ismereteknek... hiányában van...”⁴³

Károlyi, ha nem is volt olyan tájékozott, mint Tisza, nem is volt már teljesen tájékozatlan; hiszen tisztában volt például

⁴¹ Magyarország, 1913. november 22. (Ma már felesleges bizonygatni e jóslat igazságát.)

⁴² Uo. december 10.

⁴³ Uo. 1913. november 27.

Románia területi igényeivel, a Delegációban ismertette azt a román–szerb titkos megállapodást, amely a Tisza folyót tette meg az érdekszférák határának. Elmondhatjuk azonban, hogy míg Tisza Istvánt a helyzet alapos ismerete joggal tette pesszimistává, és elszántan menetelt a szerinte elkerülhetetlen háború felé, Károlyi legalább próbálkozott tenni a háborús veszély ellen, azért is, mert nem volt tisztában annak nagyságával.

Károlyi emlékirataiban erősen eltúlozta 1914-es pacifizmusának kiforrottságát, valamint nyugati útjai és tárgyalásai jelentőségét, és mindezt olyan hatásosan adta elő, hogy megtevesztette mind híveit, mind ellenségeit, sőt egyes történetírókat, köztük engem is. Ha eredmény nélkül is, mindenestre ekkor indult el a háború elleni harc útján.

Memoárjában külön fejezet foglalkozik másfél órás audienciájával Poincaré francia köztársasági elnöknel 1914. február 2-án. Siker volt ez, amennyiben a Francia Köztársaság elnöke először fogadott magyar ellenzéki politikust, de a francia irodalomból nem tűnik ki, hogy ennek különösebb jelentőséget tulajdonítottak volna. Mindenesetre így meghallgathatta Poincaré véleményét a Monarchia veszélyes szövetségi politikájáról. Károlyi érvét, hogy Magyarország akkor tehetne valamit a hármas szövetségtől, vagyis Berlinton való elszakadásért, ha jelentős francia beruházási hiteleket kapna, elengedte a füle mellett.

Károlyi ekkor, majd márciusi és júniusi párizsi tartózkodása alatt több francia politikussal tárgyalt, köztük a radikális párt vezérével, Clemenceau-val, Tardieu-vel, de megértésre csak Caillaux pénzügyminiszternél talált, aki úgy lett németbarátnak kikiáltva, mint Károlyi franciabarátnak – azaz nem akart háborút. Éppen ezért már márciusban megbuktatták. A párizsi misszió tehát elkésett.

Pedig 1914 első felében Károlyi már minden figyelmét a külpolitikának, a háború elhárításának szentelte. Március végén elindult az Egyesült Államokba, április 4-én szállt partra New Yorkban. Útja fő célja a '48-as párt és az amerikai magyarok hagyományosan jó kapcsolatának megerősítése volt, egy ellenzéki parlamenti delegáció útjának előkészítése, nyilvános gyűjtés az 1915-ös választás költségeire. Utoljára Apponyi tett hasonló előadó körutat az USA-ban 1911-ben, de most már Apponyi eltanácsolta volna barátját az amerikai úttól. Károlyi szeretett volna vezető politikusokkal is találkozni, de ez már nehezen ment – Apponyi barátja, Theodore Rooseveltt republikánus exelnök már elvesztette befolyását, az új demokrata elnök, Wilson nem fogadta Károlyit.

Ami a magyarságot illeti, körútja fényesen sikerült, mint ezt részletesen leírta az *Egy egész világ ellenben*, de erről tanúskodnak a Monarchia washingtoni követének vaskos dossziékat megtöltő jelentései is. A követ szerint

„nagyon jól érti Károlyi gróf, hogyan lehet jelszavakkal hatni az egyszerű hallgatóság nagy tömegeinek szenvedélyére. Ezért könnyen lehetséges, hogy többet fog itt elérni, mint annak idején Apponyi Albert gróf, aki inkább nagy szónokként, semmint néptribünként lépett fel.”⁴⁴

Károlyi sokat tanult ezen a két úton, és nem csak az amerikai és a nemzetközi helyzetről. Voltaképpen itt, Amerikában beszélgetett először magyar munkásokkal, egykori parasztokkal. Gondolkodása, felfogása a nép választójogra érett-

⁴⁴ Österreichisches Staatsarchiv (Bécs) Politisches Archiv I. Personalien II. 445. (A KM-dosszié). 1914. április 7-i washingtoni követi jelentés.

ségéről átalakulhatott a keleti partvidék magyar kolóniáiban. Jóllehet útjain nemcsak a politika, másvalami is foglalkoztatta gondolatait. Magánéletében is halaszthatatlan döntés előtt állt. A megelőző nyáron sokkal többet járt Andrássy Gyulához Tiszadobra, mint tárgyalásaik szükségessé tették volna. A Tisza-parti kertben, a házi golfpályán új szerelem szövődött. Andrássy négy szép mostohalánya magától értetődően járta a családi hagyomány kijelölte utat, de a 21 éves Katinka másra vágyott, szabadító viharra, amely kiragadja a tiszadobi kastély és a rakparti palota konvencionális keretei közül. Gyorsan támadt vonzalom és reménység kötötte Mihály grófhhoz, aki az ő köréhez tartozott, és mégis más világot ígért – a teázóasztalnál gyakran és kíváncsian emlegetett kalandor, konvenciókra nem adó aglegény, féktelen és kiszámíthatatlan.

Andrássy Gyula és felesége kedvelték őt, egyes politikusnak és jó partinak találták. Az Andrássy lányok férjei vazalusként követték a nagyravágyó családfőt politikai hálói szövögetésében. Andrássy Gyula, „Duci bácsi” pedig

„meg volt győződve arról is, hogy Mihály, ha beházasodik családkba, követi az Andrássy-hagyományokat, s az ő politikájának rendíthetetlen híve lesz, mint a többi vők. Megszelídül, hátat fordít »eszeveszett« radikális nézeteinek, s... Duci bácsi politikai támaszává válik. Károlyi demokratikus felfogása nem lehet őszinte. Nagybátyám szerint egyes politikai fogás volt, népszerűséget akart szerezni vele... igen tehetségesnek tartotta Károlyit, de becsvágyónak, sőt veszedelmesnek is, amennyiben szerinte mindenre hajlandó volna céljai elérése érdekében.”⁴⁵

⁴⁵ Együtt a forradalomban, 143.

Andrássy Katinka feladata lett volna persze Károlyit megszeliđíteni – honnan tudhatta volna anyja és Andrássy, hogy a legkevésbé sem egy szeliđ férjre vágyik, aki szépen beilleszkedik abba, amitől ő menekülni akar. Károlyi azonban (mint mindig) sokáig habozott. Túlságosan is megszokta szabad életét, önkéntes hűségét a lassan vele öregedő, de még szép és kedves Fannyhoz, és nem gondolt házasságra. Miután pedig figyelmeztették látogatásai konzekvenciáira, egy időre elmaradt Tiszadobról. Amerikai útja előtt azonban tovább szövődött a regény – hogyan, miképp, azt részletesen megtudhatjuk Károlyné idézett emlékezéseiből. Végül megállapodtak az eljegyzés megtartásában az újabb amerikai út után.

Eseménydús volt az az alig két hónap, amelyet két amerikai útja között itthon töltött. Más ellenzékiekkel ellentétben, a háborús veszély közeledése növelte németellenességét, és így a külpolitikában elszigetelődött. Merész terveit – mint a végül elmaradt szentpétervári út vagy a párizsi és amerikai akciók folytatása – saját pártjában is kevesen helyeselték, főleg a volt Justh-pártiak egy részére és az MSZDP-re támaszkodhatott. Pozíciója pártjában azonban váratlanul megerősödött. Május 25-én meghalt Kossuth Ferenc, és mindkét lehetséges vetélytársa, Apponyi és Justh, önzetlenül Károlyit ajánlotta a '48-as párt elnökének. Helyeselte ezt az Apponyit nagyban befolyásoló (bár a párton kívül álló '67-es) Andrássy is, akinek oka volt azt hinni, hogy leendő vejét is befolyása alá vonhatja, és ha hiúságát kielégítik, könnyebben kordában tarthatják. Kossuth Lajos szabadságharcos Ceglédjének megüresedett képviselői mandátuma hagyományosan a függetlenségi párt vezérének járt. Ezért letette kápolnai mandátumát Mayer János javára, őt pedig Cegléden választották meg egyhangúan, ellenfél nélkül. Így néhány nappal

az előtt, mielőtt hajóra szállt, Cegléd piacán hirdethette meg új jelszavát:

„Jogot a népnek! Földet a népnek! Kenyeret a népnek!”

Június közepén néhány napon át folytatta párizsi tárgyalásait, németellenes cikket jelentetett meg a *Le Temps*-ban, majd június 28-án Cherbourg-ban hajóra szállt. Percekkel az indulás előtt érte Ferenc Ferdinánd trónörökös megöletésének híre. Kísérőivel – négy németellenes, illetve háborúellenes '48-as képviselő, Búza Barna volt '48-as képviselő és a még ismeretlen Friedrich István (aki mint a '48-as párt ambiciózus tagja saját költségén utazott), továbbá az MSZDP-t képviselő pacifista Kunfi Zsigmond – rövid megbeszélést tartva úgy találták, nincs okuk az utazás lemondására.

Július 4-én kötöttek ki New Yorkban. Többhetes fárasztó agitációs körút következett, a keleti part magyarlakta városain kívül jártak még Philadelphiában, Detroitban, Chicagóban és más városokban. A Monarchia washingtoni követéségének jelentései is elismerik a gyűlések sikerét, Károlyi táborának növekedését. A gyűjtés viszont nem járt a várt eredménnyel, mert főleg szegény emberek között folyt. A pénz mintegy felét, 20 ezer dollárt hazajuttatták, ennek 15 százalékát az előzetes megállapodás szerint az MSZDP kapta, a többit főleg a Károlyi-párti sajtó támogatására fordították a háború alatt – mivel az 1915-re várt választások elmaradtak. A pénz fele egy amerikai bankban rekedt.

Hogy a szlovák munkások nem zavarták meg gyűléseiket, mint Apponyi saját tapasztalatai alapján jósolta,⁴⁶ abban nagy része volt az amerikai magyar szocialisták támogatásának és Kunfi jelenlétének. Károlyinak először nyílt alkalma Kunfi

⁴⁶ *Egy egész világ ellen*, i. m. 81.

személyében egy képzett szocialistával megvitatni az őt érdeklő kérdéseket. „Talán egyetlen hallgatójára sem volt nagyobb hatással Kunfi Zsigmond, mint énreám” – emlékezett később.⁴⁷

Károlyi július 29-én indult vissza Európába, mire augusztus 5-én Le Havre kikötőjébe ért, már dörögtek a fegyverek. Franciaország még nem üzent hadat a Monarchiának, Károlyi táviratilag kért szabad utat Poincarétól, és engedélyt kapott, hogy néhány társával a semleges Spanyolországon keresztül térjen haza, de mire Bordeaux-ba értek, már ellenséges állam polgáraiként internálták őket. Egy hónapot töltött Bordeaux-ban, mert először azt kívánták tőle, adja becsületszavát, hogy nem fog Franciaország ellen harcolni. Nem akart olyan kötelezvényt aláírni, ami korlátozhatta volna politikai szabadságát. A francia kormány végül így is engedélyezte távozását barátai és nem utolsósorban az USA párizsi követe közbenjárására, akit Apponyi kért meg erre (másokat, mint Búza Barnát, ilyen esetben évekre internáltak). Akkori gondolkodásával fel sem merült benne, hogy esetleg emigránsként ott maradjon – meg aztán esküvője szeptember 21-ére volt kitűzve.

Károlyit Friedrichhel egy teherhajó vitte titkon Genovába. Szeptember 30-án jelentkezett Bécsben Berchtold külügyminiszternél. Beszélgetésük után lojális nyilatkozatot tett a bécsi sajtónak: „most a politikában csak egy cél lehet, a veszedelem elhárítása, a győzelem. Mindenki tegye félre politikai programját és csak magyarnak tekintse magát.”⁴⁸ Lojalitását a kormánnyal és az uralkodóval szemben, saját vélemény-

⁴⁷ Uo. 82.

⁴⁸ *Az Est*, 1914. október 1.

nye hangoztatása mellett, a forradalom napjáiig fenntartotta. Még aznap éjjel továbbutazott Budapestre, ahol menyasszonya várta.

Károlyi október végéig hallgatott. Ez csak részben magyarázható azzal, hogy el volt foglalva házassága előkészületeivel, menyasszonyával, akit addig nem láthatott eleget. Kivárt, felmérte a helyzetet. A politikusok közül először Apponyit látogatta meg; tudomásul vette, hogy Apponyi távolléte alatt gyakorlatilag átvette a párt vezetését, bár formálisan meghagyta elnöknek Károlyit, és meglepő fordulattal háborúpárti és kormánytámogató irányba vitte a pártot. Ez ellen akkor még nyíltan a Bécs- és háborúellenesek, Justh, Lovászy és Batthyány Tivadar sem tiltakoztak.

Október 26-án már kénytelen volt nyilatkozni, ha nem akarja kizárni magát a háborús politikából: elismerve, hogy „a hadviselés mindennél előbbre való” és „a háború alatt normális politikai életről nem lehet beszélni”, az ellenzék lojális magatartására hivatkozva követelte a képviselőház összehívását.⁴⁹

1914. november 7-én tartotta esküvőjét a Mátyás-templomban, Prohászka Ottokár püspök eskette előkelő közönség jelenlétében. Az esküvő után Parádra vonult vissza ifjú hitvesével – a mézeshetek alkalmat adtak arra, hogy még egy hónapig hallgasson.

„Az idősebb férfira, aki fiatal leánnyal köt házasságot, elernyesztő hatással szokott lenni a házasság: engem megacélozott” – írta. Vagyont, birtokot nem kapott hozományként, erre nem is volt szüksége, ennél többet nyert a házassággal: szép, okos, életteli, erős jellemű és fizikumú fiatal feleséget,

⁴⁹ *Magyarország*, 1914. október 26.

akit haláláig mindennél jobban szeretett. Károlyiné sohasem befolyásolta férje konkrét politikai lépéseit (mint sokan hitték), jelleme megszilárdulásában segítette. „Hallgass az ösztönödre!” – tanácsolta férjének, ha racionálisan megoldhatatlannak látszó helyzetbe került. „Nagyot köszönök neki: a bátorságot igazi lényemhez. Neki nagy, talán döntő része van abban, hogy megtaláltam az összhangot életem és elveim között.”⁵⁰

A mézeshetek után Károlyi rendezte anyagi helyzetét. Az esküvő előtt Károlynak 12 millió korona adóssága volt és évi háromezrezer deficitje. A „hazaárulási” perében ítélező bíróság adatai szerint az adósság az 1915-ös rendezés után 5-6 millióra csökkent.⁵¹ Ez nem közelítette meg vagyona értékét (a Károlyi-per után az elkobzott vagyont mintegy 25 millió pengőre becsülték), hiszen az elidegeníthetetlen hitbizománnyra óvatosan adtak kölcsönt. Emellett Károlyi adósságának egy része a családtagoknak adott váltókban, kötelezvényekben feküdt, amelyek hirtelen érvényesítésétől nem kellett tartania.

1915-ben eladta addig megmaradt néhány szabad rendelkezésű birtokát, de övé maradt a 36 ezer holdas hitbizomány földjével, üveggyárral és egyéb tartozékokkal, és persze a pesti palota. A hitbizományt bérbe adta a Magyar Föld Rt.-nek, gazdálkodással tehát nem kellett foglalkoznia, nem is szórta olyan gátlástalanul a pénzt, mint házassága előtt, felesége nem tűrte a kártyázást, szerencsejátékot, nagy utazásokra pedig a háború miatt sem nyílt lehetőség. Anyagi helyzetét, mint sok

⁵⁰ *Egy egész világ ellen*, 5., 106–107.

⁵¹ MOL K. P. 389. P. 1506 (Andrássy Gyuláné naplója); Budapest Főváros Levéltára (BFL), A Károlyi-per iratai; Schönwald, 1985. 5. fejezet.

más nagybirtokosét (sőt kisebb gazdákét is), valamennyire konszolidálta a háborús konjunktúra.

A mezőgazdaság akkori helyzetét nem ismerők számára meg kell jegyezni, hogy Károlyi gazdasági helyzete még mindig jobb volt, mint a nagybirtokosok többségéé. 1910-ben a magyarországi földbirtokok átlagosan értékük 47 százalékáig voltak megterhelve, 1905-től a világháború végéig az ezerholdas birtokok mintegy tizedét idegenítették el, a világháború előtt már a magánnagybirtok mintegy ötöde volt nem nemesi eredetű nagytőkések kezén. Más neves politikusok mellett maga Tisza István is többször került a tönk szélére, és csak politikai hatalma segítségével tudta rendezni meggingott vagyoni pozícióját.⁵²

Bár igyekezett mérsékelni a nyilvános szereplést, az első háborús télen még kénytelen volt pártja nevében lojális nyilatkozatokat tenni. Ezek a megnyilatkozásai részben őszinték – ha már nem lehetett elkerülni a háborút, valóban nem kívánta a Monarchia vereségét –, részben kénytelen volt alkalmazkodni pártja politikájához. Választhatta volna a hallgatást, mint Justh és Holló, de ehhez le kellett volna mondania a pártelnökségről. Akkori őszinte véleményét: hogy a háború győzelem esetén sem hozhat jót a magyarságra, és hogy vereség esetén „mi fog maradni a Monarchia áttérképélése után Magyarországból, arra nem is jó gondolni”, Milotay István cikk-kérését elutasító leveléből ismerhetjük meg.⁵³ Így magatartását hazatérésétől egészen 1915 decemberéig a lojalitás és lehetőség szerint a passzivitás jellemezte. Bár voltak békeba-

⁵² Vermes, 1994. 98.; Cieger, 2011, 124.

⁵³ *Károlyi Mihály levelezése*, I. 119–120. A december 14-én kelt levelet Milotay az *Új Nemzedék* 1918. október 26-i számában közölte először.

rát megnyilatkozásai, lényegében Apponyi és Andrássy politikáját követte, nem frissítette fel háború előtti szociáldemokrata kapcsolatait, egy esetben még a volt Justh-pártiakkal is ellentétbe került, amikor 1915 februárjában bírálta ugyan, de kisebbik rossznak nevezte Tisza elhatározását, hogy amíg a háború tart, nem tartanak választásokat. Batthyány Tivadar erre nyilvánosan tiltakozott a mandátumok meghosszabbítása ellen.⁵⁴

Mint maga írja memoárjában, a nagyobb aktivitás

„... mindenesetre kikapcsolt volna a politika gyakorlati tényezői közül. Magamra maradok, vagy olyan maroknyi csoporttal maradok, amely egyelőre csak erkölcsileg számít. Hogy az erős ember legerősebb egyedül... azt csak később tanultam meg. Az adott helyzetet néztem akkor, a haditérképet, a pártviszonyokat és azt, hogy ezek között az adott viszonyok között mit tehetnék céлом érdekében. Ezt szükséges tudni 1914 végén követett politikám ismeretéhez.”⁵⁵

Novemberben Károlyi elnökletével összeült a '48-as Párt elnöki tanácsa, felhívást adtak ki az első hadikölcsön támogatására, feliratot intéztek a királyhoz, amelyben hangsúlyozták: a háború támogatása nem jelenti elveik feladását. November 25-én, a háború kitörése óta először, néhány napra összeült az országgyűlés. Ekkor alakult ki az a gyakorlat, hogy Tisza szükség esetén Andrássyval és Apponyival tárgyalt, egyeztetett, Károlyi pedig szívesen átengedte ezt a tisztességet Apponyinak. Viszont mint pártelnöknek neki kellett felolvasni a '48-as Párt lojális nyilatkozatát a háború mellett, le-

⁵⁴ *Magyarország*, 1915. február 22.

⁵⁵ *Egy egész világ ellen*, 117.

szögezve, hogy a párt álláspontja „elvi tekintetben” és „a közelmúlt eseményeinek megítélésében” változatlan.⁵⁶

1915 márciusában, mikor korosztályát behívták, Károlyi önként jelentkezett katonának. Jelentkezése valóban önkéntes, mert több okból sem volt katonaköteles. Mi vitte erre a pacifistát, aki sose volt katona, mivel fiatalon sem szolgálta le a szokásos önkéntes évet? Egyrészt félelme attól, hogy gyávának tartják, az álhírek cáfolata, amelyek szerint Franciaországot úgy hagyhatta volna el, ha ígéretet tesz, hogy nem fog harcolni – másrészt így könnyebb volt passzívnak maradnia, noha a képviselőházi ülések tartamára szabadságot kapott. Mint tartalékos zászlós az 1. honvéd huszárezred menetszázadával indult az orosz frontra (Bukovinába) 1915 szeptemberében, két nappal Éva leánya születése után.

Az első komoly ellentét Tisza és parlamenti ellenzéke között akkor támadt, amikor 1915 elején világossá vált Olaszország hadba lépésének veszélye az ellenség oldalán. Olaszország további semlegessége fejében területi követeléseket támasztott, a vezérkar és Tisza elzárkózott az engedelményektől, a habozó Berchtold külügyminisztert lemondatták, és helyébe Tisza híve, Burián István került. Károlyi az ellenzékkel együtt a tárgyalások mellett volt.

Tisza igazi háborús felelőssége voltaképpen itt kezdődik. Hogy a háború kitörése előtt néhány napi habozás után vállalta a háborút, annak inkább az ő személyes felelőssége szempontjából volt jelentősége; ha ellenáll, félreállítják, a háborús gépezet megállítására még ő sem lett volna elég erős. Ám azzal, hogy 1918 elejétől az összeomlásig ellene szegült minden béke-, különbéke- vagy ilyen értelmű kompromisszum-

⁵⁶ *Képviselőházi Napló*, 1914. november 24.

kísérletnek, felelős lett a mind értelmetlenebb háború meghosszabbításáért és százezrek haláláért.

Apponyiban utoljára ébredt fel a békebarát pacifista; mérész lépésre szánta el magát: közvetítő útján érintkezésbe lépett a római angol követtel és a pápával, felajánlotta, hogy Rómába utazik tárgyalni Magyarország függetlenségéről (perszonálunió formájában, vagyis csak az uralkodó személye maradt volna közös Ausztriával) és a háborúból való kiválásáról, területi integritása garantálása fejében. A brit külügyminiszter megtárgyalta Apponyi ajánlatát szövetségeseivel, és elutasították azt. Közben Batthyány és Lovászy is elhatározták, hogy ajánlatot tesznek Sonnino olasz külügyminiszternek területi követelései elfogadására. Szándékukat közölték Károlyival, aki bekapcsolódott akciójukba, amit Andrássy megpróbált felhasználni, felajánlva a királynak, hogy őt nevezze ki magyar miniszterelnöknek a merev Tisza helyett. Az antant kontrázott, még többet ígért Olaszországnak, így az a „londoni szerződés” aláírása után hadba lépett.⁵⁷

⁵⁷ Public Record Office (London) FO 371 vol. 2505. – A háborús titkos akták szovjet publikációjának német kiadása: *Die internationale Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus*, 2. Reihe. VII/1. Band, 1935; *Egy egész világ ellen*, XI. Kísérlet az olasz beavatkozás megakadályozására; Andrássy Gyula: *Diplomácia és világháború*, 1921; Apponyi Albert: *Élmények és emlékek*, 1933; Hajdu, 1968, 181–183. – A történeti igazság érdekében utalnék a szükséges óvatosságra a memoárok felhasználását illetően. A később hazaárulással vádolt Károlyi védekezés helyett maga nagyította fel szerepét a fent említett titkos tárgyalásokban. Valótlanságot nem állított ugyan, de külön fejezetben, aprólékos részletességgel tárgyalta részvételét az akcióban, míg Apponyi és Andrássy memoárjaikban hallgatnak saját tárgyalásaikról. Igaz, ők Károlyi szerepéről is hallgatnak – védeni nem merték egykori barátjukat, hazaárulással pedig

Az olasz beavatkozás veszélye még Tiszában is kompromisszumkésztséget ébresztett: késznek nyilatkozott nemzeti egységkormány alakítására. Egy Tisza-kormányba azonban Apponyi sem volt hajlandó belépni – így alig egyéves treuga dei után kiújult Tisza és ellenzéke háború előtti engesztelhetetlen ellentéte. Tisza fő ellenfele, Andrássy keverte a kártyát, és nem volt ellenére, hogy a nyilvánosság előtt Károlyi radikálisabb hangot üssön meg. Így az ellenzék 1915. április 21-i értekezletén Károlyi mondta ki, hogy „eddig passzivitásunkból ki kell lépnünk a legnagyobb fokú aktivitás terére”.⁵⁸ Az aktivitás egyelőre csak szavakban nyilvánult meg, és a parlamenten kívül voltak erősebb hangok is – a háborúellenes szocialisták, Kunfi és Kassák, pacifista írók, mint Babits, egyes lapok, köztük a *Magyarország* –, csak hogy ezeket be lehetett tiltani, személyesen üldözni, míg a képviselőházban elhangzott beszédek nem voltak cenzúrázhatók, így a *Népszavát* olvasó munkások csemegéi Károlyi mind erélyesebb hangú, közölt beszédei. Nem elvont ideákról szólt, mikor a tavaszi ülészen tiltakozott a magyar népfelkelők (korhatár feletti katonák) beosztása ellen nem magyar ezredekbe, vagy támogatta a néppárti Rakovszky István javaslatát a „hősök választójogáról”: a háború után minden 20 éven felüli frontharcos kapjon választójogot. Mindezt még az ellenzék háborút támogató politikája keretein belül.

1915 végére megváltozott az addig lojális közhangulat. A nép körében az óriási emberveszteségek miatt, a volt Justh-

mégsem vádolhatták azért, amit maguk is megtettek. Andrássynál veje neve csak a forradalom előestéjén jelenik meg, mintha addigi tevékenységéről nem is tudott volna.

⁵⁸ *Népszava*, 1915. április 22.

pártiak között azért, mert nem lévén Berlin-imádók, mindinkább felismerték, hogy az erőviszonyok nem teszik lehetővé a központi hatalmak győzelmét, és a történelmi Magyarországot csak egy megegyezéssel béke mentheti meg. 1915. december 7-i parlamenti beszédében Károlyi szakított addigi lojalitásával, és nyíltan a háború ellen fordult. „Rettenetes öldöklésnek” nevezte, a cenzúrát a háborús panamák és más „bűnök kényelmes takarójának”. Választójogot követelt, és a háború után önálló magyar állami létet.

Mai szemmel olvasva, ez a beszéd nem is tűnik olyan radikálisnak, hiszen még mindig támogatja a háborús erőfeszítéseket, dicséri a magyar katona hősiességét. Voltak radikálisabb nézetek, csak azok nem kaphattak ekkora publicitást. Károlyi akarva-akaratlan a néptribun pozíciójába került. A *Népszava* „tisztító vihként” ünnepelte Károlyi beszédét, hasonlóan írt Jászi lapja, a *Világ*. A pacifista Magyar Békeegyesület 1916 februári összejövedele szónokának kérte fel. Andrassy és Apponyi viszont túlzásnak találták, és időszerűtlennek mondták a béke követelését.

A beszéd alapján írt cikke nemcsak nyílt háborúellenes, pacifista hitvallás, de túl is lép a hagyományos pacifizmus keretein.⁵⁹ Egy új Károlyi szólalt meg:

„Bármilyen nagy elismeréssel is tartozik az emberiség a hágai világ-békemozgalom lancírozóinak, nézetem szerint ez eredményhez azért nem vezethetett, mert nem volt direkt összeköttetésben egy nagy népmozgalommal és nem volt annak direkt folyománya.

Valamint a kereszténység eszméje nem egy fényes katedrálisban,

⁵⁹ Világháború, világbéke. *Világ*, 1916. február 20.; In: *Az új Magyarországért*, 95–97.

hanem Jézus személyében egy istállóban született meg és egyszerű halászok és mesteremberek voltak annak propagálói, úgy a világbéke sem születhetett meg a Carnegie által épített fényes palotában. Nem! A világbékének is a népből kell kiindulnia, a földművesek nádfedelel házaiból, a munkások manzard- és pincelakásaiból.”⁶⁰

Ekkor még ugyan Károlyi sem „volt direkt összeköttetésben” a parlamenten kívüli demokratikus mozgalmakkal, de jelképes jelentőségű volt, hogy a cikk Jászi lapjában jelent meg, amely addig távol állt a radikális '48-asoktól is. Ami 1905-ben vagy 1912-ben nem sikerült: a háború összehozta a béke és a haladás híveit.

Békemanifesztációja után Károlyi hamarosan visszatért a frontra. Csinos ápolónői egyenruhába öltözött feleségét is magával vitte Bukovinába, természetesen komornája kíséretében. Május végén, az országgyűlés nyári ülésszakán jelent meg ismét a fővárosban. Amíg a fronton volt, nem sok változott a belpolitikában, miközben a Németország gyors győzelmébe vetett remények szertefoszlottak. Károlyi nagyobb aktivitásra szánta el magát, akár szakításra is addigi szövetségeseivel és fékentangóival. 1916. június 8-án elnökkölt a párt értekezletén, ahol javaslatára – Apponyi távollétében – kimondták, hogy a párt nem járul hozzá az 1917-ben lejáró kiegyezés megújításához, csak a háború befejezéséig tartó provizóriumhoz. Károlyi ekkor és a következő hetekben több olyan fontos javaslattal állt elő, amelyeket az addigi szokással szakítva nem beszélt meg az ellenzék vezéreivel. Így követelte Lengyelország függetlenségét, vagyis hogy a Monarchia mondjon le Galíciáról, megtagadta a hadihitelek további megszavazását, meg-

⁶⁰ Uo. 96.

egyezőses békét javasolt, elvetve a győzelem reményét. Június 14-én pedig a képviselőházban a földreformot és a hitbizományi rendszer átalakítását követelte. Másnap híve, Beck Lajos cikksorozatot indított a *Magyarországban* a földnélküliek földhöz juttatásáról. A kisgazda Szabó István, a kereszténydemokrata Giesswein Sándor örömmel üdvözölték a javaslatot, míg Tisza kereken elutasította, „általános birtokpolitikára nincs sürgős szükség” – mondta.⁶¹

Krúdy a *Magyarországban* szép cikkben méltatta a földreformjavaslatot, de megjegyezte: Turgenyev annak idején úgy tette nyomatékosabbá kiállítását a jobbágyfelszabadítás mellett, hogy önként felszabadította saját jobbágyait.⁶² 1916 Károlyija nem értette félre a célzást.

Hamarosan alkalma nyílt a szakításra Apponyival. Távollétében – elkésett nászúton voltak Konstantinápolyban – Apponyi, Rakovszky és Andrássy, mint az ellenzéki pártok vezetői, megállapodtak Tiszával egy „bizalmi tanács” alakításáról, ahol információt kaptak volna arról, ami a közönséges képviselőkre nem tartozik. Hazaérkezése után Károlyi azonnal közölte, hogy nem nyugszik bele a megállapodásba.

Július 9-én Károlyi kilépett a Függetlenségi Pártból. Lovászy, Batthyány Tivadar és Beck eleve egyetértettek vele, Károlyi levélben tájékoztatta a nagybeteg Justhot, aki fiát küldte sürgős üzenettel, hogy eljárását minden tekintetben helyesli. Csatlakozott Holló Lajos is, de megragadta az alkalmat, hogy egyben nyílt levélben bírálja Károlyit az 1913-as pártegyesülésért, a háború első éveiben tanúsított megalku-

⁶¹ *Magyarország*, 1916. június 17.

⁶² *Magyarország*, 1916. június 18. Krúdy Gyula: Mézeskalács. In: Krúdy Gyula: *Pesti levelek*. 1963, 173.

vásáért Apponyival.⁶³ A mintegy 86 tagú Egyesült Függetlenségi és '48-as Pártból huszonöten léptek ki, néhányan közölték, hogy pártonkívüli képviselőként folytatják tevékenységüket, köztük öccse, Károlyi József. (Ezekben a régi típusú parlamenti pártokban a képviselők számítottak tagnak, a többi szimpatizáns „kültag” volt.)

A július 17-i pártalapításra Budapestre utazott Justh Gyula, ő javasolta a párt hagyományos nevének megtartását és Károlyi elnökké választását. Miután a két '48-as párt neve egy szó híján azonos volt, az új pártalakulatot hamarosan mindenki „Károlyi-pártként” emlegette. Az új párthoz 23 képviselő csatlakozott, a régi Justh-pártiak mintegy fele, de a jelentősebbek és modernebbek, velük csak három volt Kossuth-párti. A párt alelnöke Batthyány Tivadar lett. 4-5 pártonkívüli képviselő általában egyetértett a Károlyi-párt politikájával. A párt képviselőinek mintegy fele arisztokrata vagy dzsentri földbirtokos, a többi értelmiségi, kiváló szónokuk Hock János plébános. Károlyi emlékirataiban joggal hangsúlyozza, hogy pártja tagjainak nagy része elmaradt az ő modern nézeteitől, nincs igaza viszont abban, hogy Batthyány vagy Lovászy „kevésbé radikális gondolkodásúak voltak, mint én”.⁶⁴ Ez a későbbi, 1918-as nézeteltérések visszavetítése; 1916-ban Károlyi fogadta el Lovászy, Batthyány vagy Holló nézeteit, és nem fordítva.

Összetételénél, múltjánál fogva a parlamentben nagy erőt nem képviselő csoport többsége tehát csak részben osztotta Károlyi modern nézeteit, a pártba németellenességük vitte

⁶³ *Károlyi Mihály levelezése*, I. 133., 2. j.

⁶⁴ *Egy egész világ ellen*, 141.

őket, vagy elégedetlenségük Apponyival. Ugyanezért azt sem nézték jó szemmel, hogy Károlyi fenntartotta közvetlen kapcsolatát Andrássyval és Apponyival, bár a politikában mindinkább távolodott tőlük. A párt híveinek többsége az alföldi parasztvárosok lakója volt, mellettük az erdélyi és bácskai magyarság. Nemzetiségi hívei alig voltak a pártnak (mint Stefán Ágost, aki azután a Tanácsköztársaság ruszin népbiztosa lett). Budapesten gyorsan nőtt szimpatizánsainak száma, de ezek már Károlyi követői voltak, nem régi '48-asok.

Károlyi augusztus 9-én hirdette meg a képviselőházban új pártja programját. Az előző napon tartott pártértekezleten Justh felszólította Károlyit: beszéljen a béke mellett és a diplomatak ellen, a területi integritás mellett és mindenféle annexió ellen. Károlyi beszéde a fenyegető román támadás árnyékában ellentmondásos volt. Valóban a béke mellett, az annexiós törekvések ellen beszélt, és a perszónálunióért, de szolidáris maradt az ellenzékkel, sőt utoljára megtámogatta Tiszát – de ezúttal a német szövetséges ellen, amely Románia hadba lépésének elhárítására hónapok óta a románoknak teendő területi engedményekért ostromolta a magyar miniszterelnököt.⁶⁵ Erdély ügyében szolidaritásáról biztosította a kormányt: ha Románia megtámadja Erdélyt, a Kárpátok hágoín nem emberekkel, hanem kicsinyeiket védő tigrisekkel találja magát szembe. Tisza köszönetet mondott Károlyi lojalitásáért. Károlyi következő felszólalásaiban leleplezte a Monarchia hadvezetésének teljes alávetettségét a szövetségesnek, azt, hogy Ferenc József átruházta fővezéri hatalmát a német császárra (a titkos adatokat Andrássytól és Windischgraetz-

⁶⁵ Tisza német tárgyalásaira l. *Gratz*, 1934, 335–336. – A tárgyalásokat jól ismerő Gratz Gusztáv szerint Tisza hajlandó volt az erdélyi románoknak teendő engedményekre, de területek átadására nem. – Vö. Vermes, 1994.

től kapta), és felszólította a császárt: ha öregnek érzi magát, adja át a fővezérséget Károly trónörökösnek. Maga az augusztus 27-i román támadás után visszatért ezredéhez.

Még a román támadás előtt béketapogatódzásokba kezdett Andrássyval együtt, ügynökök útján, a svájci antantmegbízottaknál. Grant Duff berni angol követ engedélyt kért és kapott a Foreign Office-től, hogy személyesen tárgyaljon Károlyival, ha Svájcba megy, de miután a svájci sajtó máris hírt adott útjáról, Károlyi mégsem vállalkozott erre. Andrássy ment Svájcba, mások mellett a svájci francia felderítés főnökével, Hagueninnel tárgyalt, de a német szövetség mellett kitartó pozíciójából nem érhetett el eredményt. Szeptember közepén a Békeegyesület Svájcból hazatért tagja, Zipernowsky Károly professzor kereste fel Károlyit, kérve: menjen Svájcba, és ott kapcsolódjon be a Nemzetközi Békeegyesület tevékenységébe. Károlynak ekkor már nagyobb volt a híre, mint az elszántsága: csak egy évvel később szánta el magát egy svájci útra.

Az erdélyi frontról csak Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett halála után tért vissza Budapestre. Sokakkal együtt ő is bízott az új uralkodóban, díszmagyart öltve vett részt koronázásán – ez alkalommal esett rá először az udvari kegy sugara: felesége Zita királyné palotahölgye lett. 1917. január 16-án felkereste Károlyit Berchtold, és az új király nevében lojalitásra kérte. Károlynak 1917. március 22-ig kellett várnia, hogy a király fogadja, addig valóban csendben maradt. Nem keresett érintkezést az MSZDP-vel, válasz nélkül hagyta Jászi kapcsolatkerő levelét.⁶⁶ Hallgatását egy ízben

⁶⁶ *Károlyi Mihály levelezése*, I. 157–158. Jászi Oszkár Károlyi Mihályhoz, 1916 vége.

törte meg, de joggal hihette, hogy fellépése nincs ellenére a királynak. Egyedül tiltakozott a képviselőházban az ellen, hogy Németország meghirdette a korlátlan tengeralattjáróháborút, vagyis az Amerikából hadianyagot szállító kereskedelmi hajók elsüllyesztését. A király és környezete, sőt Tisza is rossz előérzettel fogadta ezt a végzetes lépést, amellyel a német hadvezetés kiprovokálta az USA hadba lépését, végleg eldöntve ezzel a háború kimenetelét.

„Mint pacifista és emberbarát üdvözlöm Önt a képviselőház ülésén elfoglalt bátor és helyes állásfoglalásáért” – táviratozta Károlynak Alfred Fried, a Svájcban élő Nobel-díjas osztrák pacifista.⁶⁷ A *Magyarország* közölte Károlyi válaszát, de azt Fried nem kapta meg. A budapesti postaigazgatóság értesítette Károlyit, hogy táviratát a cenzúra lefoglalta.

A fentiekből láthatjuk, hogy a háború alatt, 1917 elejéig Károlyi nem kereste a népszerűséget, inkább növekvő népszerűsége kényszerítette tettekre. IV. Károly trónra lépésével, az USA hadba lépésével, majd az orosz forradalommal azonban számára is új helyzet állt elő.

Március 22-i audienciáján főleg arra kérte a királyt, menessze Tiszát, helyére Andrássyt ajánlotta azzal, hogy ő megmarad független ellenzéknek, amit a király helyeselt. Azt nem közölte Károlyival, hogy másnap elküldi az ún. Sixtus-jegyzéket, amelyben békét ajánlott Elzász fejében – amely nem volt az övé. Nem is részletezném utolsó királyunk ismert szerencsétlenkedéseit a titkos békeüzenetek mezején. Közben a pétervári nőnap felvonulásból pár nap alatt orosz forradalom lett, és az átmenetileg nehéz helyzetbe került antant – főleg Anglia és új harcostársa, az USA – 1917 végéig bi-

⁶⁷ Uo. 159–160.

zonyos feltételekkel hajlott volna a megegyezési békére. Miután az orosz forradalmi kormány áprilisban elutasított mindenféle annexiót, átmenetileg enyhült hazánk feldarabolásának veszélye. Károlyi természetesen a béke deklarált híve volt, de tárgyalási pozíció nélkül, a neki tulajdonított kalandorságot 1917-ben utólag inkább túlzott óvatosságnak látnám.

Károlyi azonkívül, hogy néhányszor beszélgetett Coffin amerikai főkonzullal, nem folytatott 1917 tavaszán diplomáciai tárgyalásokat. Erejét Tisza megbuktatására koncentrált, aki görcsösen ragaszkodott miniszterelnöki pozíciójához. Miután Tisza továbbra is makacsul ellenezte az általános választójog bevezetését, ennek forszírozásával lehetett lehetetlenné tenni őt a királynál. Április 24-én Károlyi és az MSZDP vezetősége végre elszánták magukat a Választójogi Blokk megalkotására, tanácskozásukon részt vett kis Demokrata Pártja képviselőjében Vázsonyi Vilmos is. Ezután Károlyi néhány hétre visszautazott a frontra.

Május 23-án Tisza megbukott, ellenállását a választójog kérdésében nemcsak a király, de saját párthívei egy része is megelégte. Az orosz forradalom hatására a munkásság öntudatra ébredt: szaporodtak a sztrájkok, erősödött a pacifisták (Kunfi) pozíciója az MSZDP vezetésében. Május 25-én Károlyi királyi kihallgatásra utazott Bécsbe, utána József főherceg mint kijelölt miniszterelnök részvételre kérte kormányában. Károlyi elutasította a megtiszteltetést, bár amikor pár nap múlva Wekerle Sándor került kombinációba, nála esetleg elvállalta volna a belügyminiszerséget. Andrássy is miniszterelnök akart lenni, és hívét, a fiatal Esterházy Móricot küldte többször a királyhoz közvetíteni. IV. Károlynak megtetszett a királyhű, vallásos, ugyanakkor modern gondolko-

dású, vele csaknem egyidős fiatalember – más kinevezései is mutatták, hogy unja az őt kioktató öregeket –, és váratlanul őt kérte fel kormányalakításra.

Eközben megalakult a Választójogi Blokk, és ezzel a Károlyi-párt demokratikus párttá vált – vállalva a demokraták és szociáldemokraták szövetségét. S ugyanakkor kormánypárt is lett rövid időre – a Választójogi Blokkot az Esterházy-kormányban Batthyány Tivadar mint a király személye körüli miniszter és Vázsonyi Vilmos igazságügy-miniszter képviselte. Károlyi jól járt azzal, hogy átengedte a miniszterséget pártja alelnökének, aki úgy érezte, eleget volt ellenzéki, hogy egyszer miniszter lehessen. Esterházy már augusztusban lemondott – elég naiv volt elvállalni a miniszterelnöki állást és elég becsületes visszaadni, amikor rájött, hogy nem jár számára valódi hatalommal.

Esterházy kinevezésének napján a Választójogi Blokk tüntetést rendezett mellette – és a szervezőket is meglepte a Pest utcáit előzőlnő százezres munkástömeg. Az MSZDP az orosz forradalom hatására politikai hatalommá vált, és vezére, Garami Ernő jó érzékkel utasította el a neki felajánlott államtitkári pozíciót, mert már kevésnek találta.

Az Esterházy-kormány kisebbségi kormány volt, a képviselőházban Tisza bármikor leszavaztathatta. Károlyi hiába követelte a választások kiírását, ami lehetséges lett volna, hiszen ekkor az országhatárok közelében sem állt ellenséges katonára, de a király, mint ezután még annyiszor, nem tudott döntő elhatározásra jutni. Így Tisza ellenzéki is a hatalom birtokosa maradt – meg tudta akadályozni a választójog kibővítését, a blokk programjának lényegét.

A kormány megalakulása napján Lovászy vezércikkben indokolta meg, miért nem vállalta Károlyi a miniszterséget:

békeért vívott harcban szabad kezét kellett biztosítani neki, mert „a párt külpolitikai felfogásának a megtestesítője Károlyi Mihály gróf”.⁶⁸ Károlyi gyűléseket tartott, ahol nyíltan követelte az értelmetlen vérontás befejezését. Eredményt nem ért el, de népszerűsége rohamosan nőtt, a karizma veszedelmes sugárzása vette körül alakját. A katonák között nem volt népszerűbb ember, mint a tartalékos hadnagy, aki háborúellenes beszédeiben kimondhatja azt, amiért nekik kurtavas és büntetőzászlóalj járna. „Amikor júliusban Parádról Pestre utaztam, közkatonák egy állomáson közrefogtak – a horti állomás volt –, és egyikük beszédet intézett hozzám. A béke apostolának nevezett” – emlékezett Károlyi.⁶⁹

A német szövetségest felháborították Károlyi beszédei, a király és külügyminisztere, Ottokar Czernin viszont jónak látták a német szélsőséges militaristák sakkban tartására, ezért Czernin többször meg is beszélte vele, pontosan meddig mehet el. Azt azonban hiába kérte tőle Károlyi, tegye lehetővé svájci útját. Pedig ezzel nagy lehetőséget mulasztott el, amit nem tudhatott, de talán érezhetett. Lloyd George brit miniszterelnök az antanthatalmak július 25–26-i konferenciáján, megjósolva Oroszország és Románia közeli kiválását a háborúból, ebben új megegyezés lehetőségét látta.

„Az Ausztriával szemben támasztott orosz, román és szerb igények teljes realizálása az Osztrák Birodalom felosztását involválná, viszont az olasz igényeket ilyen felosztás nélkül is ki lehet elégíteni... Ha továbbra is fenntartanánk Galícia, Bukovina, a Bánát, Temesvár,

⁶⁸ *Magyarország*, 1917. június 15.

⁶⁹ *Egy egész világ ellen*, 192.

Erdély elnyerésének és Szerbiának minden igényét, akkor hiányozna belőlünk a bátorság szembenézni a tényekkel.”⁷⁰

A konferencia ugyan nem hagyta jóvá Lloyd George javaslatát, túlságosan borúlátónak tartva azt, de 1918 áprilisáig az antant nem döntött a Monarchia és Magyarország felosztásáról. Ekkor elmúlt az utolsó esély: az antant győzelme és Magyarország felosztása a nemzetiségek között 1918 április-májusára elkerülhetetlenné vált. Károlyi ezzel nagyjában tisztában volt, és ezt nem is titkolta, de a parlamenti pártok és a közhangulat nyomása alatt az összeomlásig ragaszkodott Magyarország területi integritásának irreálissá vált elvéhez. Hiszen még Jászi Oszkár, a nemzeti kérdés legjobb szakértője is a Monarchia föderalizálásáról ábrándozott 1918 októberében megjelent könyvében.⁷¹

Maga Károlyi a nemzetiségi kérdésben még 1917 őszén is osztotta a hagyományos ’48-as álláspontot, saját állítása szerint csak Jászival, novemberi svájci találkozásukon folytatott nagy beszélgetése döbbsentette rá nemzetiségi programjának hiányára.

„Be kell ismernem, fiatalkori Habsburg elleni elgondolásomnak is, sajnos csak a félreismeret szupremácia volt az alapja, és liberalizmusom éppen ezért telve volt ellentmondásokkal. Jászi Oszkárnak köszönhetem, hogy ezektől a hemmungoktól megszabadultam. Jászi megértette velem, hogy szabadságjogokat nem lehet fajok szerint osztályozni és amellet a demokrácia dobját is ütni.”⁷²

⁷⁰ Lásd *Papers Relating to the Foreign Relations of the US. 1917*, Supplement 2. Vol. 2., 1932.

⁷¹ Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője*, 1918.

⁷² Nyílt levél Jászi Oszkárhoz, 1941. október. In: *Károlyi Mihály válogatott írásai*, II. 34.

Ez a felismerés is csak a forradalom előestéjén, elkésve realizálódott tettekben, Károlyi és pártja addig nem kereste a kapcsolatot a nemzetiségek vezetőivel, bár azok demokratikus elemei (Goldis László, Dula Máté) 1917-ben még együttműködtek volna vele.

Károlyi hosszú halogatás után, 1917. november 23-án érkezett Svájcba, ahol már javában folytak a titkos tárgyalások, egyebek mellett Bécs és az ellenfél megbízottai között. Megvárta, amíg elnyerte Czernin külügyminiszter engedélyét, visszatérése után be is számolt tárgyalásairól neki és a királynak. Abban, hogy ő is tárgyalt angol és francia diplomatákkal és ügynökökkel, nem volt semmi különös, hacsak az nem, hogy ő a magyar háborúellenes ellenzék nevében tárgyalt. Ez azonban korlátozta tárgyalásai jelentőségét, hiszen nem ígérhetett semmit az alkudozásban. Mégis sok Svájcban tartózkodó diplomatával és békepárti személyiséggel ismerkedhetett meg – Bernsteinnel, Frieddel, Julius Meinlrel, az amerikai ügyvivővel, a svájci francia felderítés főnökével, Hagueninnel –, de be kellett látnia, hogy konkrét eredményt nem érhet el, és a rá jellemző türelmetlenséggel éppen akkor indult vissza, amikor Rumbold brit követ engedélyt kapott, hogy tárgyaljon vele.⁷³ A Monarchia berni követe, akivel végig érintkezésben volt, azt jelentette, Károlyi tudja, hogy elkészt:

„Károlyi nagyon józanul és helyesen ítéli meg a helyzetet, a jelen pillanatot – az angolok Cambrai környéki győzelme és a Clemen-

⁷³ Minderre l. egyebek között H. R. Wilson amerikai ügyvivő jelentése: National Archives (Washington) NA State Dept. 763. 72119/1000, továbbá memoárja (*Diplomat between Wars*, 1941); PRO FO 371 vol. 2864. – ÖS I Personalien II. 445. stb.

ceau-kormány hivatalba lépése után – a legkedvezőtlenebbnek tartja mind általában a békepropaganda, mind az ellenség embereivel való bármely bizalmas eszmecsere szempontjából.”⁷⁴

Természetesen nem követte el a később neki tulajdonított „árulást”, hiszen a király megbízottai és más politikusok már régen tárgyaltak. Apponyit Budapesten kereste fel az USA külügyminisztériumának titkos ügynöke, pár nappal az USA és a Monarchia közti hadiállapot beállta előtt. Különbékéről, a szakításról Németországgal hallani sem akart, a királynak és Czerninnek természetesen ő is beszámolt tárgyalásáról.⁷⁵ Apponyit ezért senki sem vádolta hazaárulással – igaz, memoárjában erről az ügyről is hallgat.

Károlyi nem árulta el a Monarchia haditerveit, mint később Windischgraetz és társai állították; németellenességét és őszinteségét alátámasztandó, bizonyos közléseket tett Németország tervezett támadásairól Palesztinában és a nyugati fronton, de erről tárgyalópartnerei bizonyára többet tudtak, például a Monarchia berni követségének tanácsosától, a lengyel nemzetiségű Aleksander Skrzyńskitől, aki a háború után a független Lengyelország külügyminisztere lett, nyilván nem tekintet nélkül háborús működésére. Éppen ez volt a baj: a Monarchia szinte minden nem német nemzetének voltak a jövő útját egyengető megbízottai, csak a magyarnak nem. A magyar politika nem foglalkozott a függetlenné válás lehetőségének előkészítésével.

Károlyi hazatérve, audienciára jelentkezett a királynál, aki nem ért rá fogadni: IV. Károly ekkor már behódolt a német

⁷⁴ Musulin követ jelentései Károlyi útjáról: ÖS I. Personalien II. 445.

⁷⁵ NA State Dept. 763. 72179/1271 1/2 és 2377.; PRO FO 371., vol. 3133.

hadvezetésnek, nem voltak többé külön útjai, Károlyira csak az összeomlás előestéjén lett ismét szüksége. Így Károlyi nyilatkozatban számolt be útjáról, kiemelve, hogy a béke legfőbb akadálya Németország ragaszkodása Elzászhoz. Azt ígérte, hogy januárban visszatér Bernbe folytatni tárgyalásait, erre azonban már nem került sor.

Esterházy Móric lemondása után a király, általános meglepetésre, Wekerle Sándort, a kétszer is a kormány élén állt öreg rókát nevezte ki miniszterelnöknek. Ezzel engedményt tett Tiszának és a németeknek. Wekerle ügyesen lavírozott, és elérte, hogy a Választójogi Blokk emberei megmaradjanak kormányában, Károlyinak és nekik tett ígéreteit azonban nem tartotta be, mint ez várható is volt. Károlyi és hívei hibát követtek el, mikor 1918. január végéig támogatták a Wekerle-kormányt, abban a reményben, hogy keresztülviszi a választójog jelentős kibővítését. Miután Tisza többsége leszavazta az egyre mérsékeltebb választójogi javaslatot, Wekerle pedig nem tartotta be ígéretét, hogy ez esetben a parlament feloszlását indítványozza, 1918. január 25-én Batthyány Tivadar, vagyis a Károlyi-párt kilépett a kormányból. Vázsonyi nem követte példáját, mindenre kész volt, hogy miniszter maradjon.

Párthívei, Batthyány Tivadar és a rövid ideig igazságügyi államtitkár Beck Lajos számára csak politikai fordulatot jelentett kiválásuk a kormányból; Károlyi számára végleges szakítást a hagyományos úri politikával. Döntése nem volt könnyű, azért sem, mert ez az általa nagyon szeretett családi környezetében is feszültségekre, később szakításokra vezetett. Gyermeksége Fótjára már házassága óta, érthető okból, ritkán járt, szeretett nővére, Erzsébet vidéki birtokain élt, de új otthonra lelt nyert Andrássy Gyula családjában. Andrássy be-

csülte vejét, felesége és leányai szerették, a legkisebb lány, az alig húszéves Klára, „Cája” talán az illendőnél is jobban. A közös nyaralások és vadászatok, a villásreggelik a rakparti fényes Andrassy-palotában élete meghitt részévé váltak. Döntései lassúságához a rohanóra fordult időben mindez hozzájárult.

1917. november 16-án fia született, akit az Ádám Mihály Gyula Tivadar György Rudolf Ede József névre kereszteltek. A családban nem mindenki örült az eseménynek, amely eldönteni látszott a hitbizomány sorsát. Unokafivére, K. Imre addig remélhette, hogy őt fia közül valamelyiké lehet a parádi birtok. Károlyi azt állítja memoárjában,⁷⁶ hogy K. Imrét, aki különben Tisza barátja és a Lukács László-féle sópénzügy (választási párt pénz) ismert szereplője volt, már az ő kései házassága is elkésérítette, és az érzés a fiú örökös megszületésével gyűlöletbe csapott át. Mennyire befolyásolta ez K. Imrét, nem tudhatjuk, egész pályafutása természetessé teszi támadását unokaöccse ellen. (Később Horthy baráti köréhez tartozott, leányát Horthy fiához adta, legkisebb fia Horthy leányát vette nőül.)

Károlynak, immár két kisgyermek atyjának, felüdülést jelentett volna egy időre kikapcsolódni a politikából, annál is inkább, mert érezte, hogy a nagy idők vihara őt váratlan fordulatokra ragadja; visszalépése az ellenzékre csak fokozta amúgy is meglepő mértékű népszerűségét. A karizma súlya nyomja azt, aki nem vágyik rá. Nyugalomban azonban többé nem lehetett része.

Jött az 1918. januári tömegsztrájk, amelynek előkészítői megkeresték Károlyit, és ez arra bírta Garami Ernőt, az

⁷⁶ *Egy egész világ ellen*, 247.

MSZDP vezérét, hogy felkeresse őt a parlament folyosóján, és megkérje: „ne avatkozzam be a Szociáldemokrata Párt első ügyeibe”.⁷⁷ Ezt Károlyi készséggel vállalta, és a forradalomig feladta kapcsolatát az MSZDP radikálisabb köreivel. Erre bírta aggodalma az orosz forradalom új szakaszától: Lenin kormányának első lépéseit idegenkedéssel fogadta, és úgy érezte, nyilatkoznia kell viszonyáról a szocialistákhoz. Pacifistának és demokratának, vagyis *polgári* demokratának vallotta magát, aki meg van győződve a szocialisták politikai szerepének fontosságáról.

„Ha én ezeket a tanokat vallanám... volna annyi bátorságom, hogy megmondanám, hogy igenis belépek a szocialista pártba és ezentúl szocialista leszek... Természetes, hogy a forradalomtól félttem az országot, én azonban nemcsak a forradalomtól félek, hanem félek a háborútól”, a militarizmustól is – mondta február 7-i parlamenti beszédében, amelyben elutasította az új Wekerle-kormány programját,⁷⁸ de azért pártja megszavazta a kormánynak az indemnitást az új költségvetés elfogadásáig.

A Károlyi iránti rokonszenvét sosem leplező Móra Ferenc 12 évvel később megírta: mikor 1918. júniusi szegedi beszéde után megkérdezte Károlyit: „Gróf úr, mit gondol, lesz-e forradalom?”, Károlyi csodálkozva felelte: „Nem hiszem. Meglehet. Nem tudom. Én csak egyben vagyok biztos. Abban, hogy én nem csinállok forradalmat. Annyira ismerem magam, hogy én nem való vagyok forradalmi vezérnek. Annál pedig becsületesebb ember vagyok, mint hogy előre uszítsam a tömegeket és elbújjak a hátuk mögé.” Móra ehhez

⁷⁷ Uo. 233.

⁷⁸ Magyarország, 1918. február 8.

utólag hozzáfűzte: „azóta tudom én, hogy aki benne van a politikában, az nemcsak a helyzetet nem látja, hanem önmagát sem”.⁷⁹

Károlyi nyilatkozatai, passzivitása nem nyugtatták meg ellenségeit. Lehet, hogy csak pillanatnyi céljaikat követték, lehet, hogy előbb látták meg Károlyiban a forradalom vezérét, mint ő maga – példátlan hajszát indítottak ellene, szinte a Wekerle-kormánytól való elfordulása első percében. Pedig akkor még nem is lehetett az összeomlásért vagy Trianonért felelőssé tenni.

K. Imre *Az Újság* 1918. január 19-i számában nyílt levelet jelentetett meg, amelyben unokatestvérét politikai kalandornak, az ellenséggel kacérkodó félhazaárulónak nevezte. Sokan elfordultak tőle, még családjából is, így felesége sógora, Pallavicini György, aki államtitkár maradt. Andrássy arra kérte, hogy egy időre álljon félre. Gyengébb egyéniséget talán visszavonulásra készítetett volna a fenyegetés: egyes ügynökeit, Török Jánost, Diner-Dénes Józsefet a katonai ügyészség letartóztatta, hogy Károlyira kompromittáló adatokat csikarjon ki tőlük. Vázsonyi a renegátok buzgalmával követelte Károlyi letartóztatását is a minisztertanácsban, ezt azonban Apponyi, Esterházy Móric, a disszidens '67-es Serényi Béla visszautasították. Vázsonyi nem nyugodott, és a Külügyminisztériumtól kért kompromittáló adatokat Károlyi ellen. A Bukarestben a román béketárgyalásokat vezető Czernin futárral magához kérte az aktákat, majd átnézésük után megtiltotta kiadásukat. Czernin titkára, Colloredo március 19-én közölte ezt Budapesttel:

⁷⁹ Móra Ferenc: Forradalmi emlékek. In: uő: *Ezek az évek*, 1935, 193.

„A miniszter úrnak az az álláspontja, hogy mindent el kell követni Károlyi alapos kompromittálása érdekében, ámde csak akkor, ha ez a siker hozzávetőleges bizonyosságával leendő megkísérelhető. Mármost a kért ügýiratok között ténylegesen semmi sincs, amiből hatékony fegyvert lehetne Károlyi M. ellen kovácsolni...”⁸⁰

Czernin tehát leintette Vázsonyiékat; a kísérlet Károlyi perbe fogására hazaárulóként – miközben a király megbízottja, Lammasch már felajánlotta Wilson ügýnökének a Monarchia föderalizálását, aminek keretében például Horvátországot és Erdélyt elszakították volna Magyarországtól⁸¹ – ekkor még megbukott, bár a katonai igazságszolgáltatás sok „kémgyanús” szerbet, ukránt kivégeztetett komoly bizonyítékok nélkül.

A Károlyi elleni kampánynak volt egy nevetségessé vált mellékszála – a német katonai titkosszolgálat Hermann Konsten hírszerző őrnagyot küldte Budapestre, hogy szerezzen bizonyítékokat Károlyi kapcsolatára az ellenséggel. Bizonyára Károlyi növekvő presztízsenek köszönhető, hogy az őrnagy egyik ügýnöke tájékoztatta őt az akcióról, mire Károlyi Kéri Pál és más hívei segítségével kiszedte Konstenből „titkait”. Május 11-én és 13-án Urmánczy Nándor és Juhász Nagy Sándor függetlenségi képviselők ismertették a képviselőházban az ügyet, és azt, hogy Konsten milyen magas állású személyekkel működött együtt – Kéri pedig *Az Est*-ben. A leleplezett Konsten gyorsan eltűnt Budapestről.⁸²

⁸⁰ ÖS I Personalien II. 445.

⁸¹ Hoover Institute (US, Palo Alto) Herron Coll. III., IV., VII. – *Papers Relating to the Foreign Relations of the US. 1917.* i. h. Supplement I. 82., Wilson, 1941 stb.

⁸² Az ügyet Károlyi memoárjában külön fejezetben ismerteti. *Egy egész világ ellen*, XXV. fejezet. A Konsten-ügy.

1918-ban Károlyi nem utazhatott külföldre, a hivatalos tárgyalásokba nem vonták be. Wilson 14 pontjának közzététele után azok közé tartozott, akik nagy reményeket fűztek Wilson nemzeti önrendelkezési programjához. Ezért sokan vádolták naivitással. Egy évszázad múltán nem lehet azt állítani, hogy Wilson (és Lenin) különböző megoldásokat ajánl, de egyazon irányba: a nemzetállami törekvések erősödésére reagáló nemzeti önrendelkezési programja csupán blöff lett volna, Írországtól a Baltikumig sok elnyomott nemzet nyerte el szabadságát, a volt gyarmati népekről nem is szólva. Károlyi esetében két viszonylatban beszélhetünk naivitásról – ez azonban a magyar politikusok többségére is vonatkozik. Az egyik, hogy a folyamatot egyszerűnek és gyorsnak hitték – ma könnyű tudni, hogy ez csak lassan és kitérőkkel érvényesül. A másik, hogy miután Wilson egyértelmű ellenkező nyilatkozatot nem tett, abban reménykedtek, hogy az önrendelkezés összeegyeztethető Magyarország területi integritásával. Károlyi „wilsonizmusának” gyakorlati jelentősége nem volt, amíg nem tárgyalhatott az ellenséggel – vagyis 1917 decemberétől 1918 novemberéig –, és nem tartozott a kormány-párthoz.

Tevékenysége fő tere e hónapokban ismét a belpolitika lett, de a parlamenti felszólalásokon kívül őszig inkább paszszív maradt. Ennek ellenére népszerűsége rohamosan nőtt, míg a békekísérleteivel kudarcot vallott királyé, a Wekerle-kormányé, a kormányból csak május elejére távozó Apponyi pártjára gyorsan csökkent. Andrássy újra ellenzéki lett, a rakparti villásreggeliken már újra együtt szidhatták a Tisza báb-jává vált Wekerle-kormányt. Saját lapja mellett több nagy napilap (*Világ, Pesti Napló, Az Est, Friss Újság*) is az ő politikáját támogatta.

Az 1918. júniusi tömegsztrájkot kiváltó MÁV-gépgyári csendőrsortüzet elítélte a képviselőházban, de továbbra sem avatkozott az MSZDP belügyeibe. Tehetetlen volt, de tudta, hogy az idő neki dolgozik. Parádon nyaralt, majd szarvasbőgésre ment az Andrassy családdal a Gyalui-havasokra, ott értesültek pár napos késéssel szeptember 27-én a bolgár fegyverletételről, amivel megnyílt az út a francia Balkán-haderő előtt a magyar határ felé. Ugron Gábor, Andrassy párthíve lovagolt fel a világtól elzárt havasra, hogy megvigye a végzetes esemény hírét. Másnap, szeptember 28-án reggel Károlyi Ugronnal lelovagolt a hegyekből, amíg autót nem kaptak Kolozsvárra, ahonnét még az esti vonattal továbbutaztak az ott hozzájuk csatlakozott Bethlen Istvánnal Budapestre.

A FORRADALOMBAN

„Amikor október elsején megérkeztem Budapestre, én sem képzeltem, hogy a forradalmat nemcsak hamarosan át fogom élni, hanem hogy abban nekem olyan nagy szerepem lesz” – emlékezik Károlyi.⁸³ Mindenesetre felhagyott addigi passzivitásával, a katasztrófa elhárítása vagy legalább mérséklése érdekében. Ha forradalmat vagy csak hatalmat akart volna, akkor nyugodtan várhatott volna tovább, e napokban a nép nem absztrakt fogalom, de aktív erő, birtokába vette a pesti utcát, és forradalmi felhívásra várt. A főváros tele volt szökött vagy „dekkoló” katonával, akik nem akartak a háború utolsó hónapjában meghalni, és bátrabban mentek volna rendőrök, csendőrök ellen, mint az olasz ágyúk elé a kopasz karszton. Ha Károlyi kész a forradalomra, lett volna kikhez fordulnia, de ő még arra várt, hogy ötnegyed év után ismét királyi audienciára hívják.

Mindenesetre ha nem is a forradalom, a tettek mezejére lépett. Elszánta magát a tárgyalásra a nemzetiségek képviselőivel: a szerb Hadzsi Kosztával, a horvát Pribičevićcel és más horvát vezetőkkel. Kormányába belépni nem kívántak, a délszlávok a Monarchia végét látva, el akartak szakadni Magyarországtól. A Károlyi-párt csak ekkor jutott el odáig, hogy lemondjon Horvátországról, Boszniáról és Dalmáciáról, cserébe a Dráván inneni délszláv területet és Fiume használatának biztosítását kérték. Ha már ekkor Károlyi-kormány ala-

⁸³ *Egy egész világ ellen.* 296. – A Károlyi által megadott dátum téves, ő szeptember 29-én érkezett Budapestre.

kul, talán sikerül Trianonnál jobb megegyezést elérni az alakuló délszláv állammal, de Tisza, Wekerle és Andrássy nem voltak hajlandók önként lemondani Horvátországról.

Ezután többször tárgyalt Dula Mátéval, a Szlovák Nemzeti Párt elnökével és más szlovák politikusokkal. Elkésve ajánlotta fel nekik az autonómiát. Még kilátástalanabb volt találkozása palotájában október 18-án a mérsékelt erdélyi román politikusokkal. Ezen a megbeszélésen már részt vett a formálódó Magyar Nemzeti Tanács nevében Garami Ernő és Jászi Oszkár is, addigi erdélyi párhívei nevében viszont Apáthy István professzor levélben tiltakozott a legkisebb területi engedmény, sőt Erdély autonómiája ellen is.

Károlyi már október elején jelentkezett királyi audienciára, de Wekerle szokása szerint amíg lehetett, elfektette kérését. Mikor október 11-én sor került kihallgatására, arra kérte a királyt, küldje ki Svájcba, a berni francia követséggel tárgyalni. A király kitért a javaslat elől, nem közölve Károlyival, hogy már kiküldte oda Andrássyt, hasonló feladattal. Andrássy misszióját támogatta Tisza is, aki a végveszély pillanatában ünnepélyesen kibékült régi ellenlábásával, és támogatta külügyminiszteri kinevezését. Andrássy megtörten tért vissza Svájból, ahol érdemben szóba sem álltak vele.

Miután Burián október 4-i jegyzékében elfogadta a már elavult wilsoni pontokat, október 16-án IV. Károly kiáltványt adott ki, amelyben proklamálta Ausztria föderalizálását, és felszólította a nemzetiségeket, hogy alakítsanak nemzeti tanácsokat. A proklamáció nem vonatkozott Magyarországra, miután ehhez a Wekerle-kormány nem járult hozzá. A király ilyenformán túllépett Károlyi programján, aki a nem magyar nemzetiségek bevonásával próbálta (sikertelenül) megalakítani a Magyar Nemzeti Tanácsot. IV. Károlyt ekkor már nem

érdekelte Magyarország jövője, német tartományait próbálta menteni. Csak 1921-ben jutott újra eszébe, hogy ha Ausztriát elvesztette, magyar király még lehet belőle.

Károlyi már október 2-án meghirdette a demokratikus elemek bizottságának létrehozását. Másnap már erről tárgyalt több politikussal, Hatvany Lajossal és elsősorban Kunfi Zsigmonddal. Kunfinak kellett biztosítani, legyőzve az apolitikus szakszervezeti vezetők és az óvatos Garami ellenállását, az MSZDP csatlakozását a Nemzeti Tanácshoz. Ez az október 13-i pártgyűlésen történt meg, amelynek már Kunfi tartotta a referátumát, és ezzel egyenrangúvá vált a pártvezetésben az addigi első ember Garamival. Biztosítva volt más demokratikus erők támogatása is: Jászi Radikális Pártja, a feministák, a progresszív publicisták, csupán a nemzetiségek képviselőivel nem lehetett már megegyezni; nélkülük pedig a Magyar Nemzeti Tanács megalakítása a területi integritásról való lemondás felé tett lépés lett volna, amire Károlyi, Horvátországtól eltekintve, még nem volt hajlandó. Lassította a végleges megállapodást, hogy Károlyi el akarta fogadtatni Andrássyt, Pallavicini Györgyöt, Ugron Gábort a szociáldemokratákkal, azok viszont nem tartottak igényt az eltűnő régi világ politikusainak kompromittáló társaságára.

Károlyi lassúságát nem menti, de magyarázza, hogy ahogy közelebb került hozzá a hatalomra jutás lehetősége, látnia kellett, hogy mire vállalkozik, felelős lesz a területi integritásról való lemondásért, a nem általa felidézett katasztróféért.

„Azt hiszem, nincs olyan ember, aki ma vágyódnék arra, hogy átvegye az ügyek vezetését, akkor, amidőn tudja, hogy csakis rossz, legfeljebb kevésbé rossz békét tud kötni. Azt az embert, aki ma a békét meg fogja kötni, azt holnap nem fogják hozsannával fogadni. Az az

ember, aki ma vállalkozik a kibontakozásra, holnap a legimpopulárisabb ember lesz Magyarországon.”⁸⁴

Október 15-én beszédet mondott a Delegáció külügyi bizottságának utolsó ülésén. Azzal kezdte, hogy nem tartja többé illetékesnek a Delegációt Magyarország képviselőtére, „eljöttünk, hogy az utolsó szöveget beverjük a koporsóba”. Beszélt a Monarchia háborús felelősségéről és a háború végzetes folytatásáról, amelyben a legnagyobb hiba az USA lebecsülése, hadba lépésének kiprovokálása volt. Rámutatott arra, hogy nincsenek illúziói az ellenfélről: „Hogy most Wilson úr szíve mélyén őszintén akarja-e a békét vagy hogy Clemenceau nem őszintén pacifista, éppoly tisztán látja, mint gróf Tisza István” – mondta Tisza felé fordulva. „Pusztuljanak a helyükről, hogy a nép maga tárgyaljon a maga sorsának intézéséről, békéjéről...” – búcsúzott a megjelent előkelőségektől.⁸⁵

Másnap, 16-án a képviselőház ülésén Wekerle bejelentette a perszonáluniót – és ezzel az osztrák–magyar dualizmus végét. A ’67-esek inkább szakítottak ’67-tel, mintsem kövesék Ausztriát a föderalizálás útján. Károlyi kijelentette: Wekerle és kormánya nem alkalmas a perszonálunió következményeinek gyors levonására, így arra, hogy azonnal magyar külügyminisztert nevezzenek ki, aki a béketárgyalásokon a magyar érdekeket képviselheti, mert „ki biztosít minket arról, ha közös külügyminiszterünk van, hogy az nem fogja-e azért, hogy például Triesztet megmentse, odaadni Erdélyt?” Ekkor mondta Károlyi híressé vált szavait: „a háborút elvesztettük, most az a fontos, hogy a békét ne veszítsük el”, mert Magyar-

⁸⁴ *Képviselőházi Napló* (1910–1918) 41. kötet, 358–362. (Október 22-i ülés.)

⁸⁵ *Világ*, 1918. október 16. In: *Az új Magyarországért*, 212–217.

ország területi épsége forog veszélyben. Ekkor mondta Lovász, nagy vihart keltve: „Tessék tudomásul venni, hogy antantbarátok vagyunk”.⁸⁶

Másnap, 17-én Tisza nyugtázta Károlyi szavait: „halálsápadtan” mondta – a szemtanú Márai emlékezése szerint –, „ezt a háborút elvesztettük”.⁸⁷ Ezután azonban, míg a hadsereg bomlásnak indult, a magyar politikában napokig nem történt semmi lényeges. 22-én Károlyi előterjesztette pártja 10 pontos kibontakozási javaslatát, követelve a magyar katonák azonnali hazahozatalát az olasz frontról, ám eredménytelenül.

Október 23-án végre lemondott Wekerle, aznap Károlyi palotájában elhatározták a Magyar Nemzeti Tanács megalakítását. A Károlyi-párt, az MSZDP és a Radikális Párt vezetői, velük Fényes László, a híres riporter, két aktív államtitkár és társaik késő estig vártak a házigazdára, aki utoljára próbálta, eredménytelenül, meggyőzni Andrássyt, hogy támogassa az ő miniszterelnöki kinevezését. Andrássy elhallgatta veje előtt, hogy IV. Károly már elhatározta az ő közös külügyminiszteri kinevezését.

Andrássy megüzente Windischgraetz-cel a királynak, hogy ha mégis más lesz a közös külügyminiszter, ő elvállalja a magyar miniszterelnökséget, bár ezzel, mint írja „tragikus elhatározás elé kerültem volna, mert tisztában voltam azzal, hogy akkor Károlyit haladéktalanul el kell fogatnom”.⁸⁸ Nehéz lett volna – Károlyira akkor már a fővárosi helyőrség

⁸⁶ Uo. 218.

⁸⁷ Márai emlékezése (akkor a *Magyarország* munkatársaként volt jelen): *Pesti Hírlap*, 1942. december 25. Kötetben: *Vasárnapi krónika*. 2005, 292. – Tisza kijelentésének hatásáról Vermes, 1994, 476–477.

⁸⁸ Andrássy, 1921, 295.

fiatal tisztjeiből és dezertőrökből titokban alakult Katonatanács vigyázott, befészkelve magát a Károlyi-palotába. Andrássy mindenesetre megkönnyítette Károlyi döntését, aki addig nem tudta elszánni magát a végleges szakításra vele.

Habsburg Károly elhatározta Andrássy külügyminiszteri kinevezését, de napokig ingadozott, miközben az olasz front összeomlott, hogy Andrássy híve, Hadik János vagy Károlyi legyen a magyar kormány feje. Végül Hadik mellett döntött, akit csak 29-én nevezett ki – elkésve, mint rendesen.

A sürgető események vetettek véget az ellenzék bizonytalankodásának – 25-én, miközben Károlyi és Batthyány hiába audienciáztak, a progresszív diákok felvonultak a Várba, és ott kitűzték a Károlyitól kapott nemzeti zászlót. Lovasrendőrök és csendőrök támadtak rájuk, noha *még* nem követtek el semmi törvényelleneset, ekkor vagy 200 tüntető sebesült meg. 25-én este a Károlyi-palotában összegyűltek kimondták a Nemzeti Tanács megalakulását, és elfogadták 12 pontból álló kiáltványát, amely követelte a német szövetség felbontását és az azonnali békét, és felhívta a külföldi kormányokat: minden Magyarországra vonatkozó ügyben a kormány helyett a Magyar Nemzeti Tanáccsal keressék a kapcsolatot.

Akik forradalmat akartak, a hatalom átvételére biztatták Károlyit, de ő még feleségét küldte üzenettel a Bécsbe utazó Andrássyhoz: ha nem fogadják el azonnal a Nemzeti Tanács követeléseit, nem tudja megakadályozni a forradalmat.

Október 26-án reggel a lapok közölték a Nemzeti Tanács kiáltványát, és megindult a csatlakozások áradata. Wekerle viszont elkoboztatta azokat a lapokat, amelyek a cenzúra engedélye nélkül közölték a kiáltványt. Aznap a király Károlyi irányában ingadozott: délután Gödöllőre hívatta Károlyit, és felajánlotta neki a Nemzeti Tanács és Andrássy híveinek közös

kormányát. Károlyi még ebbe is beleegyezett, mire a király nekiszegezte a kérdést:

„Az urak mindig az ellenkezőt tanácsolták. Mindig óvnak Öntől. Azt mondják nekem, hogy Ön a köztársaságot akarja. Igaz ez?”

„Biztosíthatom Felségedet, hogy ez rágalom – felelte memoárja szerint Károlyi. – Nem a köztársaságot akarom én, hanem az önálló demokratikus Magyarországot. Ezt akarom, nem a köztársaságot. A király erősen rám nézett: »Elhatároztam, hogy Önt magyar miniszterelnökkömmé kinevezem.«”⁸⁹

A király magához rendelte Károlyi javaslatára Garamit, Kunfit és Jászit, majd felszólította Károlyit, hogy utazzon vele Bécsbe az udvari vonaton, ahol elintézik a formaságokat. Károlyi 27-én egész nap várt a király hívására, míg Pesten a Nemzeti Tanács nagygyűlése már kinevezését ünnepelte. Délután közölték vele, hogy visszautazhat; csak a vonaton tudta meg a homo regiusként Budapestre küldött József főhercegtől, hogy ejtették, és mégis Hadik lesz a miniszterelnök.

Károlyi bizonyára hibát követett el, mikor nem alakította meg azonnal, királyi engedély nélkül a Magyar Nemzeti Tanács kormányát, a többi Nemzeti Tanácshoz hasonlóan. Az így alakuló kormány azon túl, hogy három napot nyer, egy fokkal jobb fogadtatást várhatott volna a Habsburgok detronizálását elég világosan követelő győztesektől. Károlyi habozását úgy érthetjük meg, ha arra gondolunk: egy negyvenhárom éves arisztokratáról van szó, aki addig a királyhűség légkörében élt; másrészt Bécs-ellenességét enyhítette IV. Károlynak elődjéhez képest szembetűnő jóhiszeműsége és békeba-

⁸⁹ *Egy egész világ ellen*, 358–359.

rátsága, végül a Magyar Köztársaság kikiáltása gyorsíthatta volna a nem magyarlakta vidékek elvesztését, ezt pedig magyar politikus nem kívánhatta.

Hazafelé a vonaton Károlyi még megpróbálkozott József főherceggel – nem akarna-e a független Magyarország királya lenni? Károlyi „mindig újra ismételte, hogy itt van a legutolsó óra, hogy pártját kormányra juttassam, különben késő lesz és ki fog törni a forradalom”⁹⁰ – írja József főherceg, akinek az ajánlat tetszhetett, mint azt Károlyi iránt a következő hónapokban mutatott ragaszkodása tanúsítja.

A Nyugati pályaudvaron lelkes ünneplő tömeg fogadta Károlyit: vállukra vették, kocsijából kifogták a lovakat, míg a főhercegnek a hátsó kijáraton kellett észrevétlenül távoznia. Másnap, 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, és ezzel a Habsburg-monarchia megszűnt létezni. Amíg Károlyi, Batthyány és Lovászy megjelentek József főhercegnél a Várban, hogy elutasítsák a részvételt a Hadik-kormányban, bekövetkezett a „láncídi csata” néven ismert értelmetlen öldöklés.

A 28-án este a Károlyi-párt Gizella téri (ma: Vörösmarty tér) helyisége előtt gyülekező tömeg tettekre várt. Búza Barna lázító beszédet intézett hozzájuk, majd javasolta az ott tartózkodó politikusoknak, hogy vezessék a népet a Várba József főherceghez, és követeljék Károlyi miniszterelnöki kinevezését. Fényes László telefonált Lukachich Géza tábornoknak, Budapest városparancsnokának, hogy figyelmeztesse az esetleges vérengzés következményeire, mire Lukachich közölte, hogy semmi áron nem engedheti át a Lánchídon a tömeget.

⁹⁰ Habsburg József főherceg: *A világháború, amilyenek én láttam*. VII. kötet, 1934, 547.

Miközben Fényes erre hivatkozva vitatkozott Búzával, Friedrich István az ablakba állt, és elkiáltotta magát: „Testvéreim, megyünk Budára!”

A Lánchídnál a rendőrsortúznak három halottja, 50-60 súlyos és még több könnyebb sebesültje volt. Így kezdődött a forradalom. Károlyi és József főherceg még próbáltak meg egyezni egy kompromisszumos Károlyi-kormányban, miközben a Lánchídnál folyt a vér, de a vérontás után már nem lehetett szó megegyezésről. Még 28-án este összeült a Nemzeti Tanács, és elhatározta: József főherceggel többé nem szabad tárgyalni, és másnapra félórás tiltakozó sztrájkra hívja fel a munkásságot. 29-én hajnali háromkor Károlyi megjelent József főhercegnél, hogy közölje a Nemzeti Tanács elutasító határozatát.

Október 29-én Zágrábban a Délszláv Nemzeti Tanács deklarálta Horvátország függetlenségét és csatlakozását az egységes délszláv államhoz. Ezzel Magyarország déli határa a Dráva lett; az olasz fronton és a Drávától délre álló magyar csapatok tulajdonképpen az új délszláv állam határait védték annak szövetségesei ellen. A helyzetet megértve mind több magyar csapat hagyta ott önkényesen a frontot.

Ugyanezen a napon a király kinevezte Hadik Jánost miniszterelnökké – aminek már semmi jelentősége nem volt. Megalakult a Nemzeti Tanács intézőbizottsága is, hogy sorra fogadja különböző szervezetek (köztük a budapesti rendőrség) és egyének (köztük Babits, Kosztolányi, Lukács, Móricz) csatlakozását, és megkezdte a rend biztosítását. Az intézőbizottságban az MSZDP-t öten képviselték (köztük négy munkás), miután a párt a forradalom vezető ereje lett, a Károlyi-pártot hatan (Károlyi, Ábrahám Dezső, Batthyány Tivadar, Hock János, Jánosi Zoltán, Lovászy Márton). A Radikális

Párt szerepe fontossá vált, négyen képviselték, miután a parlamenti ellenzék pártjai nem csatlakoztak a Nemzeti Tanácshoz, ott voltak viszont a sajtó képviselői és a feministák. Ez hozzájárult ahhoz a sokat felemlgetett jelenséghez, hogy az intézőbizottság tagjainak több mint fele úgymond „zsidó származású” volt.

29-én délelőtt 10 órakor a budapesti gyárakban fél órára megállt a munka. Csepelen, a Soroksári úti Fegyvergyárban és más hadiüzemekben a munkások több ezer fegyvert, kézigránátot osztottak ki maguk között. A kormány kérésére Károlyi és Landler Jenő, aki a Nemzeti Tanács irodavezetőjeként működött, megjelent a Fegyvergyárban, és békességre intette a munkásokat. Azok nyugodtan viselkedtek, de a fegyvereket nem adták vissza. Lukachich megpróbálta letartóztatni a forradalomra készülő Katonatanács vezetőit – eredménytelenül. E napon már a vidék is forrongott – Szegeden Juhász Gyula és Móra Ferenc beszéltek az ifjúság békegyűlésén.

Október 30-án győzött a forradalom, lefolyása közismert. Károlyi vállalta a forradalmat, résztvevője, szimbolikus vezére lett, de nem irányítója. Mikor 31-én reggel felment a Várba, hogy átvegye József főhercegtől miniszterelnöki kinevezését, és esküt tegyen a királyra, ezt a lépését a forradalmi nép nem ismerte el. Másnapra a baloldali szocialisták, a Nemzeti Tanács megkerülésével, munkásgyűlést hívtak össze a Tisza Kálmán térre (amely ezért lett később Köztársaság tér), amely a független magyar köztársaság azonnali kikiáltását követelte. Ezen az estén katonatisztek és kísérei megölték a lakásán Tisza Istvánt. (A tettesek személyét sem a forradalom, sem az ellenforradalom nem igyekezett kideríteni, azonban annyi biztos, hogy az akciót a Katonatanács tagjai szervezték – Károlyi tudta nélkül.)

November 1-jén a kinevezett Károlyi-kormány tagjai teljesítették a forradalmi nép akaratát, József főherceg közvetítésével felmentést kértek és kaptak esküjük alól, és így már mint független magyar kormány folytatták működésüket. Első feladatuk a háború befejezése és a közrend helyreállítása volt, és ebben december elejéig úgyszólván mindenki támogatta őket, a régi rendszer politikusai, az arisztokrácia, az egyházak, a tisztikar, sőt a nemzetiségi pártok is.

Az első Károlyi-kormányban a Károlyi-párt dominált: kilenc tagja közül idetartozott a miniszterelnök mellett Batthyány Tivadar belügyminiszter, Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi, Búza Barna földművelésügyi miniszter. Az MSZDP még csak két tárcát kapott: Garami Ernő kereskedelem- és iparügyi, Kunfi Zsigmond népjóléti miniszter lett. Két tárcát kapott a Radikális Párt, amit szellemi kapacitása indokolt: miniszteri rangot egyelőre csak a nemzetiségi kérdés rendezésével megbízott Jászi kapott, Szende Pál november 25-ig államtitkári rangban vezette a Pénzügyminisztériumot. Csak akkor kapott miniszteri rangot, addig bizonyára azért nem, hogy a kormánynak ne legyen több „zsidó származású” tagja, mint Tisza István kormányának. Pártonkívüli szakember volt Nagy Ferenc közéleti miniszter, aki a Wekerle-kormány közéleti államtitkára volt, és Linder Béla tüzér törzskari ezredes, valamint a november 4-én kinevezett Berinkey Dénes igazságügy-miniszter. Érdeemes megjegyezni, hogy más forradalmi kormányoktól eltérően, a minisztériumok személyi állományán keveset változtattak, megmaradtak a régi tisztviselők, kivéve persze az újonnan létrehozott külügy-, hadügy- és nemzetiségi minisztériumot. Utóbbiakat is túlnyomórészt hivatásos diplomatákból és tisz-

tekből állították össze, így a forradalmi kormány a zavartalan átmenet biztosítását is szolgálta.

Nem kétséges, hogy ezekben a forradalmi időkben, tekintélyét, karizmáját és közismert háborúellenességét, németellenességét tekintve csak Károlyi lehetett a független magyar köztársaság miniszterelnöke. Utólag azonban vitatottá vált, hogy alkalmas volt-e személyében kormányfőnek.

Mindenekelőtt kettéválasztanám a kérdést: 1. Lehetett volna Károlyi jobb miniszterelnök? Bizonyára. 2. Ebben az esetben megakadályozhatta volna a történelmi Magyarország felosztását, Trianont? Erre józan ésszel csak az lehet a válasz: nem.

Érthető, hogy a nemzeti kétségbeesés, a csalódás, a bűnbakkeresés a karizmatikus személyben, Károlyiban igyekszik a katasztrófa okát megtalálni. Ez azonban a tényeken, a való helyzet tudományos elemzésén nem változtat. Csak arra utalnék: ez a kérdésfeltevés az első világháború és a Párizs környéki békék terjedelmes nemzetközi irodalmában sehol fel sem merül, csakis a magyar irodalomban. Az ilyen spekulációkat és vádakát megértem, de vitatkozni nem kívánok velük. Magyar kormány Magyarország sorsán 1918 februárja után semmit sem változtathatott. Ez azt jelenti, hogy sorsszerűség volt Trianon? Nem. Történhetett volna másképp, de ahhoz a nemzetközi helyzetben kellett volna valaminek másképp történnie. Ha Wilson nem hagyja ott a békekonferenciát, ha az USA jobban beleszól a határok megállapításába, ha a német kormány nem fogadja el a békefeltételeket, ha a csehszlovák és délszláv kormányok a jövőbe látva mérséklék mohóságukat. Ámde ezekre az eshetőségekre Budapestnek nem lehetett hatása.

Visszatérve az első kérdésre, bizonyos, hogy Károlyi hozott helytelen döntéseket – mint minden más politikus is –, és helyes döntéseit, így a földosztást, a választások gyors kiírását sem tudta mindig végrehajtani. Személyes képességeiről nekem jó a véleményem, de erről lehet vitatkozni. Ami vitathatatlan: kormányában kiváló szakemberek ültek, és a döntéseket közösen hozták meg, senki sem állította, hogy Károlyi ráerőltette volna akaratát Garamira, Jászira vagy Lovászyra.

Az első Károlyi-kormány egyetlen tagja bizonyult alkalmatlannak, Linder Béla, ő sem a hozzáértés hiánya, hanem idegállapota és jellemgyöngesége miatt. Egy hét után lecserélték egy minden tekintetben alkalmas vezérkari tisztre, Bartha Albertre. Csodát azonban ő sem tudott tenni.

A leggyakoribb bírálat Károlyival és kormányával szemben, hogy nem tudtak napok alatt olyan fegyelmezett és nagy létszámú magyar hadsereget felállítani, amely megvédezhette volna Magyarország határait, vagy legalább a magyarlakta területeket. E tárgyban Károlyi felelősségére szeretnék koncentrálni, a kérdés katonai oldaláról csak annyit, hogy harc-képes hadsereget az újkori Európában senki sem tudott teremteni egy-két év alatt, kedvezőbb feltételek között sem. Az első világháború végén térségünkben három államnak nem volt hadserege: Magyarországnak, Lengyelországnak és Csehszlovákiának. Lengyelországnak több mint egy éve volt hadserege szervezésére, élvezve a győztesek segítségét. A csehszlovák hadsereg nem volt eredményes a magyar Tanácsköztársasággal szemben sem, erős ellenséggel még 20 év múltán sem mert szembeszállni. Horthy hadseregének legalább egy évtizedre volt szüksége ahhoz, hogy meghaladja a forradalmi magyar hadsereg létszámát és ütőerejét.

Azokat a romantikus képzelgéseket, hogy Károlyinak és Lindernek nem kellett volna leszerelni a hazaözönlő magyar ezredek katonáit, nem veheti komolyan az, aki ismeri e napok dokumentumait és sajtóját.⁹¹ De erre nem is volt szükség: a román és csehszlovák haderő nagyrészt decemberben végezte el a nekik ítélt területek megszállását, tehát akkor lehetett volna szó ellenállásról, addigra pedig volt már olyan magyar hadsereg, amely Stromfeld Aurél és Tombor Jenő vezetésével a cseheket biztosan meg tudta volna állítani, ha ennek értelme lett volna. Hogy mikorra lehetett volna a románnal szemben (és e kettő ellen egyszerre) eredményes magyar hadsereget felállítani? E kérdés az ábrándok világába tartozik.

November elején a magyar kormány fő feladata a forradalmi anarchia konszolidálása és a kedvező fegyverszüneti feltételek elérése volt, utóbbihoz pedig a magyar állam és a magyar kormány legalább de facto (optimális esetben de jure) elismertetése volt szükséges. Ami a rendteremtést illeti, ebben a Károlyi-kormány, a térség más országhoz képest, elég sikeres volt. Helyreállították a régi közigazgatást, a forrongó nemzetiségi és magyar megyék lecsillapítására szinte napok alatt nemzetőrséget állítottak fel a leszerelt katonákból, amelynek létszáma 80-90 ezer fő körül mozgott. Mellette még számos alkalmi különítményt alakítottak, főleg hazatért katonatisztek, amelyek élen jártak a véres rendcsinálásban. Pontos adattal nem rendelkezhetünk, de a novemberi rendcsinálások halálos áldozatainak száma legalábbis megközelítette az

⁹¹ Más kérdés, hogy hozzáértő szerzők is állíthatnak olyat, amit maguk sem gondolhatnak komolyan, főleg ha megrendelőjük és olvasóközönségük ezt várja tőlük.

ezret. (Figyelemre méltó, hogy míg a Tanácsköztársaság ezt meg nem közelítő számú áldozataival nagy irodalom foglalkozik, a véres novemberről szinte hallgatott az ellenforradalmi irodalom, nyilván nem illett össze Károlynak mint tehetetlen pacifistának a jellemzésével.) November végére nagyjából befejeződött a rendcsinálás, az erre hajlandó nemzetőröket átvették az új hadseregbe, amelynek létszáma így december végére 70 ezer körül mozgott.

Károlyi fő feladatának az ország nemzetközi helyzetének konszolidálását tekintette, az újonnan felállított magyar Külügyminisztériumot is maga irányította. Miután nem sikerült elérnie, hogy Padovába utazhasson részt venni az olasz fegyverszüneti tárgyalásokon, igyekezett felvenni a kapcsolatot a balkáni francia expedíciós hadsereg parancsnokával, Franchet d'Esperey-vel. Ez azért is fontos volt, mert a padovai fegyverszüneti szerződést még a Monarchia régi vezérkara kötötte, nem törődve a magyar érdekekkel.⁹²

Károlyi maga vezette a delegációt, amely november 7-én hajón érkezett Belgrádba. A sokat vitatott belgrádi egyezmény elsősorban azért volt előnyös, mert a független magyar kormány első elismerése volt a győztes hatalmak és egyik szomszédja, az új délszláv állam által. Előnyös volt annyiban is, hogy megállapította a déli demarkációs vonal határát, amely legalább stabilnak bizonyult, mert a délszláv hadsereg a forradalmak idején nem lépte át, és másképp sem kellemetlenkedett. A csehszlovák kormány heves tiltakozása mutatja, hogy a belgrádi egyezmény az ő számukra volt előnytelen; a

⁹² A padovai szerződés és általában a fegyverszünet problémáit behatóan elemzi Ormos Mária, 1983.

győztesek szerint már hozzájuk tartozó Szlovákiát csak egy-két hónappal később szállhatták meg.⁹³

Jászi tárgyalást kezdett Milan Hodžával, Csehszlovákia budapesti követével, hogy az etnikai határok mentén húzódó demarkációs vonalat állapítsanak meg, Hodža hajlott volna az ideiglenes kompromisszumra, de Prága dezavualta, visszahívta a követet, és követelésére december elején megérkezett Franchet d'Esperey jegyzéke, amely elrendelte Szlovákia katonai kiürítését az Ung vonaláig. Ekkor merült fel komolyan az ellenállás kérdése. Károlyi a végrehajtás halogatása mellett a jegyzék tudomásulvétele mellett döntött, ami kiváltotta kormányának első válságát. Bartha és a katonai vezetők hajlamosak lettek volna megpróbálkozni valamilyen ellenállással, ami a csehszlovák hadsereggel szemben esetleg időleges sikerrel járhatott volna. Károlyi – az MSZDP és Jászi támogatásával – nem azért döntött Szlovákia lassú kiürítése mellett, mert gyengekezű, inkompetens vagy Wilsonban hívó naiv külpolitikus lett volna, mint bírálói állítják. Egyrészt azért, mert pacifista volt, és a forradalom, a nép bizalma nem azért állította a kormány élére, hogy új, véres háborút kezdjen. Másrészt azért, mert egy esetleges, akármilyen nagy katonai siker sem befolyásolta volna a békekonferencia döntését, ha csak károsan nem. Károlynak még mindig nem sikerült elérnie, hogy a győztesek politikai szinten tárgyaljanak vele,

⁹³ Hazai bírálói sokat gúnyolódtak azon, milyen „megalázóan” fogadta őt Franchet d'Esperey, míg a nyugati irodalom nem lát semmi különlegeset a győztes tábornok magatartásában. „Bizonyos, hogy korrektül kezelte Károlyit ... csak Károlyival ellentétben a francia tábornok nem volt hajlandó megfedkezni arról, hogy Magyarország legyőzött ellenség...” értékeli a belgrádi tárgyalást a versailles-i békéről írott egyik legjobb monográfia szerzője (l. Arno J. Mayer, 1969, 526.).

vagy ennek érdekében Párizsba utazhasson, márpedig neki ez lett volna a célja, részt venni a békekonferencián, ott, ahol a döntések születnek. Ezt azonban 1919 tavaszáig egyetlen legyőzött ország kormányának sem tették lehetővé.

Alig tért vissza Károlyi Belgrádból, újabb döntés előtt állt: határozni kellett a függetlenné vált Magyarország államformájáról. A közhangulat köztársaságot követelt, és ez volt a reális megoldás, miután a győztesek ragaszkodtak a Habsburg-ház trónfosztásához, és nem merült fel olyan személy neve, aki több mint 400 év idegen uralom után magyar király lehetne. Károlyi halogatta a döntést, neki személy szerint, bár esküje alól felmentést nyert, kellemesebb lett volna, ha általános választójog alapján összeülő parlament mondja ki a Habsburg-ház detronizálását, és választja őt – más jelölt nem lévén – a köztársaság elnökévé. November 10-én még azt mondta az őt elnökként éltető tömegnek: „nem akarjuk, hogy a köztársaság kikiáltása és az elnökké választás puccsszerűen történjék”.⁹⁴ Másnap azonban megjött a hír, hogy IV. Károlyt lemondatták az osztrák trónról. A kormány kérésére a főrendiház utolsó elnöke, Wlassics Gyula báró utazott a királyhoz az ország „zászlósurai” kíséretében. Rábeszélésükre a király nagy nehezen aláírt egy kétértelmű lemondó nyilatkozatot.

1918. november 16-án a több száz főnyire kibővített „nagy” Nemzeti Tanács ünnepélyesen proklamálta a Népköztársaságot. A Parlament előtt kétszázezres tömeg éljenezte Károlyit, akinek kikiáltását elnökké óriási transzparensok hirdették. Ő azonban nem vállalta a forradalmi elnökválasztást, meg akarta várni az év végére tervezett országgyűlést. A régi képviselőház és felsőház kimondta feloszlását, az or-

⁹⁴ *Világ*, 1918. november 12.

szág magyarlakta területének még csak kisebb részét szállták meg az utódállamok, amelyek természetesen nem engedélyezték volna a választások megtartását; ez lett volna a kedvező pillanat a forradalom és a köztársaság legitimálására. A halogatásnak voltak ugyan nyomós indokai, mégis nagy hiba volt elszalasztani ezt a kedvező pillanatot. Azokban a közép-európai országokban, ahol gyorsan megtartották a választásokat, a kormányhatalom megerősödött, a jobb- és baloldali szélsőségesek marginalizálódtak. Feltehető, hogy ez történt volna nálunk is.

A köztársaság proklamálása javított ugyan Magyarország nemzetközi megítélésén, de a győztes hatalmak a békekötés előtt tartózkodtak hazánk jogi elismerésétől. Károlyi nem volt tétlen – a lehetőségeket kihasználva hivatalos és félhivatalos megbízottakat küldött Nyugatra, a feminista Bedy-Schwimmer Rózsától (az első követnő Európában) a hozzá személyesen még közel álló arisztokratákig (Bánffy Miklós, Esterházy Mihály, Sigray Antal) és újságírókig (Adorján Andor, Bölöni György, Kéri Pál, Supka Géza), Olaszországban az ott jól tájékozott Fülep Lajost bízta meg informálódással, és még sorolhatnám kevésbé jelentős ügynökeit.

Miért nem ért el Károlyi legalább olyan eredményt, mint a szociáldemokrata Karl Renner osztrák elnök? Bizonyára azért, mert az osztrák kormány eleve belenyugodott a birodalom felosztásába, és csak segítséget kért, míg Károlyi mindekelőtt a határokról kívánt tárgyalni, azokról pedig az antanthatalmak nem bocsátkoztak vitába, csak az aláírandó békefeltételeket adták át annak idején. Rennert 1919 júniusában engedték Párizsba, hogy átvegye a békefeltételeket – amennyiben Károlynak a választások megtartásával sikerül addig hatalmon maradni, őt is meghívták volna.

Károlyi már Belgrádban felvetette, hogy jó lenne, ha a nagyhatalmak rendfenntartó csapatokat küldenének Magyarországra, erre a francia kormány hajlott volna,⁹⁵ de London nem járult hozzá. Több eredményt ért el azzal a kéréssel, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvétele előtt küldjenek antantmissziókat Budapestre. November 26-án érkezett meg az 1919 márciusáig itt tartózkodott Fernand Vix francia alezredes, aki mint a Belgrádban állomásozó Henrys tábornok megbízottja, a győztesek képviselője volt Budapesten. Jöttek aztán olasz megbízottak is, a bécsi antantmissziók küldöttei is többször látogattak Budapestre. (Károlyi nem hallgatott Fülep Lajosra, aki észrevette, hogy a háború befejezéséig nagyon elenséges Olaszország most hajlandó a térségben a szent egoizmus újfajta alkalmazására, például a vetélytárs Jugoszlávia ellenfeleinek támogatására. Renner és majd Kun Béla jobban ki tudták használni ezt a lehetőséget.)

A december elején, a Felvidék kiürítését elrendelő francia jegyzék kapcsán kiéleződő viták a kormányban kormányválsággá mélyültek. Károlyi régi hívei, Lovászy és Batthyány, a hozzájuk csatlakozott Barthával együtt, szemben álltak a fegyveres ellenállást elutasító Jászival és a szociáldemokratákkal, elsősorban a pacifista Kunfival. A döntést Károlyi hozta meg: lemondásra szólította fel Barthát, akivel együtt lemondott a miniszterségről Batthyány, majd

⁹⁵ A francia „Keleti Hadsereg” december 27-i összefoglaló magyarországi helyzetjelentésében ismét javasolta Budapest katonai megszállását, miközben méltatta Károlyi addigi érdemeit a közrend fenntartásában és a gazdasági helyzet normalizálásában. Közli: *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*, 1999, 59. (E kötet számos korábban ismeretlen francia diplomáciai és katonai iratot közöl a Magyar Népköztársaság helyzetéről.)

Lovász is. Károlyi döntése nem volt szerencsés, elhitte, hogy Bartha tiszti különítményeket, ellenforradalmi fordulatokat készít elő, noha az csak a miniszteri hatáskört destruáló Katonatanácstól igyekezett szabadulni – mint minden konszolidálódó forradalom. Bartha egész további életútja, kitartása október eszméi mellett bizonyítja az ellene felhozott vádak alaptalanságát. Ami a tiszti különítményeket illeti, tisztekben nem volt hiány, nem kevesebb, mint nyolcezer tiszt állt a forradalom rendelkezésére, míg katona kevés volt. S ugyanez történt a Tanácsköztársasággal és még inkább Horthy Nemzeti Hadseregével.

Mellesleg Bartha bukása úgy került be a köztudatba, mint az ellene a Katonatanács elnöke, Pogány által szervezett tüntetés következménye. Valójában a tüntetés, Pogány hatásos trükkje, Bartha lemondása másnapján folyt le. A kormány átalakítása nem járt nagyobb politikai fordulattal; a lemondottak helyére fiatal Károlyi-párti politikusok kerültek, a belügyminiszter Nagy Vince lett, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetését ideiglenesen Juhász Nagy Sándor államtitkár vette át. A Hadügyminisztériumot névleg Károlyi, ténylegesen Friedrich István államtitkár vezette december végéig. Nem kívánok az utókor későbbi tudásával tetszelegni: Károlyi és az érintettek nem tudhatták, hogy Bartha, Nagy Vince és Juhász Nagy nagyjából ugyanazt az ellenzéki, „októbrista” politikát fogják képviselni a Horthy-érában, mint addig, Friedrich pedig sokkal távolabb került Károlyi örökségétől, mint Bartha.

Nem Lovászék változtak meg az első forradalmi hónap alatt, hanem maga Károlyi. A forradalom hatására vált szocialistává, közelebb állt Jászihoz és a szociáldemokratákhoz, mégpedig sajátos módon rögtön azok balszárnyához, neveze-

tesen Kunfihoz, mint saját pártjához. Ő maga írja: december elejére

„...mindinkább elvesztettem a kontaktust régi pártommal. A pártkörbe csak ritkán tudtam feljárni... idegenül éreztem magam a sok új ember között... Régi embereink között, akikkel együtt küzdötünk át a kis Károlyi-pártban a nehéz időket, jól éreztem magam, de nagy elfoglaltságom miatt velük is csak ritkábban találkozhattam.”⁹⁶

Batthyánnak azt mondta: „ő gyorsvonaton halad, akinek politikája tempója nem tetszik, az szálljon le a vonatról...”⁹⁷

Károlyi politikai fordulata nemcsak tartósnak bizonyult, de kihatott családi-magánéleti kapcsolataira is. Az addig szolidáris arisztokrácia és nagypolgárság, régi barátai elfordultak tőle, sőt felesége családja is. Andrássyné és szép leányai csak szeretni vagy gyűlölni tudtak, és amennyire kedvelték eddig Katus férjét, ezután, és éveken át, csak átkozni tudták. József öccsével tovább tartott a jó viszony, karácsony után pár napra Csurgóra utazott, József kastélyába, utoljára vette körül a meghitt családi kör, ott volt sógora, Festetics Sándor is, akit Csurgóról visszatérve hadügyminiszterré nevezett ki. Ez volt utolsó rokoni elfogultságból fakadó döntése.

A novemberi parasztforradalom napjaiban az ő parádi kastélyát is kifosztották. Nem engedte, hogy megbüntessék a tetteseket, de többé nem járt Parádra. Pesti palotájában sem sokat tartózkodott, beköltöztek a miniszterelnöki palotába a

⁹⁶ *Az új Magyarországért*, 505. (Az *Egy egész világ ellen* el nem készült 2. kötetének kéziratából.)

⁹⁷ Batthyány Tivadar: *Beszámolóm*, 1. 62.

Várban, és odahozatták két kis gyermeküket is Parádról; a harmadikkal Károlyiné várandós volt.

A szaporodó belpolitikai bonyodalmak mellett Károlyi fő gondja továbbra is az ország külső helyzete maradt. Sokat vádolták Károlyit azért, hogy „naivan” hitt Wilsonban és önrendelkezési elveiben. Valóban későn ismerte fel, hogy az USA nem játszik döntő szerepet az új európai határok kialakításában. Mégsem lehetett más reménysége. Angliát és Olaszországot alig érdekelték a magyar gondok, a magyar–csehszlovák, illetve magyar–román ellentétek, a megszállási övezetek, az anyagi problémák kezelését pedig a francia hadvezetésre bízták, ennek képviselői pedig meglehetősen rosszul viselkedtek a magyar kormányokkal szemben. Így mikor Károlyi azt a kérést intézte Henrys tábornokhoz, vittassák meg, vagy legalább a franciák határozzák meg pontosan, milyen területeket szállnak meg még a békekötés előtt, Henrys december 30-án azt válaszolta: miután a helyzet napról napra változik, nem jelölhetik meg előre a kiűritendő területeket. Nem lehetett tehát tudni, mi következik még Kassa, Kolozsvár, Pozsony átadása után.

A kortársak visszaemlékezései főleg a velük közvetlenül érintkező Vix alezredes viselkedését kifogásolják, pedig még ő is panaszkodott a minden román követelést támogató Berthelot tábornokra, a bukaresti francia misszió vezetőjére, és figyelmeztette felettesét, Henryst:

„Magyarországgal szemben a követelések napról napra növekszenek. Egyik jön a másik után, figyelembe sem véve a létrehozott fegyverszüneti konvenciót. Ez egy vesszőfutás. Félni kell, hogy túlságosan messzire megy. Ha a vadat a végsőkhig hajszolják, szembeszállhat. Egyébként nagyon sajnálatos, hogy amint már előzően is jeleztem,

Franciaország elnököl az ilyen mesterkedéseknél ... az antant által támogatott nemzetiségek acsarkodása a magyarokat a végső elkese-redésbe kergeti.”⁹⁸

Szlovákia és Erdély ellenállás nélküli feladása, a diplomácia sikertelensége megrendítették Károlyi és kormánya tekintélyét. Újév után különböző utakat kerestek a válság megoldására. Garami azt javasolta, hogy az MSZDP ne vállaljon több felelősséget, alakuljon polgári kormány, de egy ilyen, a polgárságnak már csak egy részére támaszkodó Lovászy-kormány csak erőtlenebb lett volna. Károlyi felszólította Lovászyt mint az újonnan alakult Polgárszövetség elnökét a kormányalakításra. Lovászy ezt úgy vállalta volna, hogy Károlyit kiáltsák ki ideiglenes köztársasági elnökké, de miután Franciaországtól nem kapta meg a kért támogatást, visszaadta megbízatását. Festetics megjelent Károlyi betegágyánál (e hetekben a „spanyolnátha” tömegesen szedte éhező áldozatait, de a jól táplált Károlyi erős szervezete pár nap után felépült), és felajánlotta, hogy ő majd a franciákkal egyetértésben, a hadsereg és a rendőrség segítségével rendet csinál.

Az általa megbízhatónak vélt 1-es vadászezred azonban ellene fordult, és Károlyi kénytelen volt gyorsan meneszteni sógorát.

Január 7-én Károlyi, még mindig lázasan, hívatlanul megjelent az MSZDP választmányi ülésén, ahol a hangulat a koalíció felbontása mellett volt, de két ellentétes elképzelés szerint: Garami „tisztá” polgári kormányt javasolt, míg a párt egyre erősödő balszárnya tiszta szocialista kormányt akart.

⁹⁸ Ormos, 1983, 100–101. (Vix 1918. december 19-i jelentései Henrys tábornoknak.)

Károlyi köztársasági elnökségét mindkét fél természetesnek találta. Károlyi napirend előtt szót kért, és általános meglepetésre hitet tett a szocializmus eszméje mellett, majd ügyes szónoki fordulattal sajnálkozva közölte: „a tömeg még nem érett meg a szocialista társadalom kialakulása számára”, viszont „a szocialisták nélkül való kormányzás nonszensz”. Nélkülük a kormány nem vehetné fel a harcot sem az ellenforradalommal, sem a „bolsevik mozgalommal”.⁹⁹

Károlyi tehát, ha nem is hosszú időre, megoldotta a válságot. Január 11-én a Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága egyhangúlag ideiglenes köztársasági elnökké választotta, mire ő kilépett pártjából; egész életére pártonkívüli szocialista maradt.

„Károlyi most a magyar köztársaság elnöke lett – írta Bíró Lajos. – Szegény magyar köztársaság a legfőbb méltóságot, amelyet adhat, bizony nem úgy nyújtja át most választottjának, mint valami ünnepi ajándékot és messze ragyogó díszet. Átnyújtja úgy, mint egy töviskoronát. Hordd, választottunk, ha a vér kiserked is alóla. Hordd, amíg össze nem roskadsz a szorításától. Károlyi vállalja ezt a töviskoronát. Kiért? Magáért? Érted és értem. Azokért is, akik annyiszor akarták megkövezni, és akiknek a bűneit magára vette.”¹⁰⁰

A Berinkey-kormány január 19-én lépett hivatalba. Elnöke modern gondolkodású, párthoz nem tartozó ismert nemzetközi jogász lett, nyilván azért, hogy a béketárgyalásokon képviselhesse Magyarországot. Ugyanezért tartotta meg

⁹⁹ PIL 607. fond. Az 1919. január 7-i pártválasztmányi ülés jegyzőkönyve. – A januári válságról részletesen I. Hajdu, 1967, 281–326.

¹⁰⁰ *Világ*, 1919. január 12.

Károlyi a Külügyminisztérium vezetését. A Berinkey-kormányban megerősödött az MSZDP képviselte: Garami megtartotta tárcáját, Kunfi közoktatásügyi miniszter lett, tőle a népjóléti tárcát Peidl Gyula, két évtizeden át a nyomdászszakszervezet vezetője vette át. Böhm Vilmos írógépműszerész, Peidlhez hasonlóan a pártvezetőség régi tagja lett a hadügyminiszter. Ilyen módon ez volt az első magyar kormány, amelyben négy kétkezi dolgozó foglalt helyet. A negyedik „nagyatádi” Szabó István volt, a Kisgazdapárt vezére, mint földosztással megbízott tárca nélküli miniszter.

Szabó, úgy is mint az első csizmás paraszt a bársonyszékben, nagy nyeresége lett volna a kormánynak, ha az eljut a végre elhatározott választásokig; a következő, 1920-as képviselő-választás eredményét ismerve nem kérdéses, hogy a szocialistákkal együtt kényelmes képviselőházi többséget biztosított volna. A kettészakadt Károlyi-párt névadójához hű maradt kisebbségéhez tartozott Baloghy Ernő közéleti miniszter, Búza Barna földművelésügyi miniszter, Juhász Nagy Sándor igazságügy-miniszter, Nagy Vince belügyminiszter és Vass János vallásügyi miniszter, miután a kultusz-tárcát kettéválasztották. A jövőt legjobban látó és ezért maradásra nem bírható Jászi távozása után a Radikális Pártot egyedül Szende képviselte, a két elszakadni nem kívánó nemzetiséget pedig Junker János német és Szabó Oreszt ruszin miniszter.

Jobb időkben jó kormány lett volna a Berinkey-kormány, tagjai kivétel nélkül rátermett emberek voltak. Az ország szerkerét csak két hónapig tudták egyensúlyban tartani; többre mások sem lettek volna képesek.

Ha Károlyi elszánja magát, hogy karácsony, vagyis Pozsony és Kolozsvár kiürítése előtt gyors választásokat tartson,

akármilyen eredménnyel, az talán megszilárdíthatta volna hatalmát. A választások legitimációja és a győztes hatalmak támogatása nélkül – hogy az utódállamok rosszindulatáról ne is beszéljünk – nem volt stabil támasza. (Elnökké választása napján kérdéssel fordult Vixhez: ellenzi-e Párizs a választások megtartását? Vix a főparancsnokság nevében azt felelte, az csak növelné a zűrzavart. Az angolszász missziók azonban inkább helyeselték a választások megtartását.) A Budapesten mind sűrűbben megjelenő szövetséges diplomaták közül a legtöbb rokonszenvet az amerikaiak mutatták Károlyi és kormánya iránt, de konkrét segítséget nem adtak. Károlyinak és pártjának számos híve volt, de nem jelentettek mozgósítható erőt. A kormány erejét a szocialisták adták, csakhogy ez a párt meghasonlott önmagával; szakadása a Berinkey-kormány és a Károlyi-rezsim végzete lett.

Károlyi szocialista fordulata gyors volt, ezért sem ismerhette eléggé az MSZDP belső viszonyait, a november végén alakult kommunista párt erejét pedig – szociáldemokrata miniszterei tájékoztatása alapján – alábecsülte. Szociáldemokrata miniszterei közül elsősorban Kunfiával rokonszenvezett, de Böhmmelel is, mert ő pártbeli súlyánál fogva véget vetett a Pogány-féle Katonatanács destrukciójának. Csakhogy Károlyi nem tudta, hogy az MSZDP-n belül mindinkább a náluk szélsőségesebbek lesznek a hangadók, ami márciusban aztán nyilvánvaló lett. A KMP önmagában nem veszélyeztette a kormány hatalmát, annál pedig vezére, Kun Béla jobb taktikus volt, hogy fegyveres akciókat provokáljon – egy-két elszigetelt esetet kivéve. A gyülekező ellenforradalmi erők sem voltak veszélyesek, amíg külső támogatást nem kapnak, márpedig nem kaptak. A győztes hatalmak meg voltak elégedve a Károlyi-kormánnyal, ha sok segítséget nem is

adtak neki.¹⁰¹ A párizsi békekonferencia megnyitása után, január 24-i nyilatkozatában elítélte a munkáját megnehezítő fegyveres konfliktusokat és önkényes megszállásokat a volt Monarchia területén és másutt;¹⁰² a magyar uralom alatt maradt terület addig folyton változó határai ezután márciusig nagyjából stabilizálódtak.

Köztársasági elnökké választása után Károlyi átadta a miniszterelnöki lakosztályt utódjának, de nem akart a Királyi Várban lakni, és saját belvárosi palotájában sem, ahol szüntelen zaklatásnak lehetett kitéve. Kibérelt – saját pénzén – egy villát a Svábhegyen, a Várban csak egy szobát foglalt el, ahová délfelé érkezett, és dolga végeztével rendesen maga autózott vissza a Svábhegyre. Hivatalát a választásig ideiglenesnek tekintette: fizetést nem fogadott el, ebédjét a közeli Balta-kocsmából hozatta.

Károlyi és a szociáldemokrata miniszterek február 9-én fél éjszakán át tárgyaltak a Budapestre látogató Cuninghame ezredessel, a bécsi angol misszió fejével. Cuninghame kategorikusan követelte az erélyes fellépést a KMP ellen. Károlyi, főleg Böhm biztatására elhatározta, hogy egyszerre üt jobbra és balra. Az elgondolás helyes lehetett, de Károlyi és kormánya határozatlansága lefokozta a várt hatást, bár a forradalom felgyorsulásával, az erők polarizálódásával amúgy sem tudott volna lépést tartani.

¹⁰¹ A kormány és általában a magyarországi viszonyok francia hivatalos értékeléséről sok kevésbé közismert adalékot tartalmaz a *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről*, i. m.

¹⁰² *Papers... of the US* id. sorozat: *The Paris Peace Conference*, 3. kötet, 715.; L. Nagy Zsuzsa: *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919*, 1965; NA State Dept. Gr. 256/185.0032, ugyanott Coolidge-Mission 184.01 102/45. – Hoover Institute D 641, H 936.

A KMP elleni fellépésre a *Népszava* elleni február 20-i véres kommunista tüntetés adott alkalmat: a következő napokban letartóztatták Kun Bélát és a KMP csaknem száz aktivistáját. Az akció nem hozta meg a kívánt eredményt: Cuninghame ígért kompenzációja elmaradt, a szocialista munkásság körében azonban visszatetszést keltett Kun és társai durva rendőri bántalmazása. Károlyi elrendelte, hogy a kommunistákat politikai foglyokként kezeljék, a pártot és lapját nem tiltották be. Kun hamarosan a Gyűjtőfogházban fogadta az MSZDP balszárnyának képviselőit. Néhány ellenforradalmi vezető és háborús bűnös internálása, a militarista MOVE betiltása még kevésbé járt eredménnyel – a régi rend hívei sokan voltak, és most már nyíltan Károlyi ellen fordultak. Szeretett féltestvére, Károlyi József a székesfehérvári meggyegyeülésen nyílt támadást intézett bátyja ellen.

Mikor végre elhatározták a földosztás megkezdését – ami végleg Károlyi ellen fordította a nagybirtokos arisztokráciát –, a minisztertanácson Kunfi azt javasolta: elsőnek Károlyi József birtokát osszák fel, demonstrálandó, hogy Károlyinak többet jelent a forradalom a rokoni köteléknél. Ezúttal Károlyi bizonyult jobb pszichológusnak: az utca emberének nem tetszett volna, ha valaki testvérét bántja, az önzetlenség annál inkább. „...tegyék meg nekem azt a szívességet – kérte a minisztertanácsot –, hogy elsőnek az én birtokomat osszák fel” – emlékezik memoárjában Nagy Vince. – „Nem tudhatjuk, mennyi időt engedélyez a Sors nekünk a kormányzásra. Nem szeretném, ha az én birtokom felosztatlanul maradna.”¹⁰³

¹⁰³ Nagy Vince: *Októbertől októberig*, 1962, 91.

Károlyi február 23-án Kál határában kezdte meg hitbizománya felosztását. Maga verte le az első cölöpöt az első juttatott, egy hadirokkant földjére. „Károlyi Mihály is akkor lett szabad ember, mikor kezét fogott a szegény nyomorék Antal Jánossal” – írta a meghatott szemtanú, Móricz Zsigmond. – Mert hiába volt ő addig annyi ezer holdnak az ura... csak akkor lett szabad ember, amikor maga körül minden embert felszabadított.”¹⁰⁴

A földosztás ezután lassan haladt, miközben a forradalom felgyorsult, erősödtek a szélsőségek, a felemás üldözéstől csak felbátorodott KMP és az MSZDP tőle független, tulajdonképpen erősebb baloldala, másrészt a választásokra készülők ellenforradalmi és más ellenzéki pártok. Közben vészjósló hírek érkeztek az új párizsi döntésről, amelyek bizonyossággá csak a március 20-án átnyújtott ún. Vix-jegyzékkel váltak, de elég iasztók voltak ahhoz, hogy a Wilsonban már csalódott pacifista Károlyit is szembeszállásra készítsék. Március 2-án meglátogatta Szatmáron a székely hadosztályt, és harcias beszédet tartott:

„...hogya pedig a párizsi békekonferencia a wilsoni elvek, a népek önrendelkezési joga és a megegyezéses béke ellen és Magyarország földarabolása mellett döntene, akkor mi a végszükség esetében még fegyverrel is fölsszabadítjuk ezt az országot.”¹⁰⁵

Ez már a kétségbeesés hangja: milyen hadsereggel és miképpen akarta volna felszabadítani a megszállott területeket? (Itt jegyzem meg: szemben az újabban többször elhangzó ál-

¹⁰⁴ Móricz Zsigmond: Az első földosztás. *Néplap*, 1919. március 2.

¹⁰⁵ *Budapesti Hírlap*, 1919. március 4. In: *Az új Magyarorszáért*, 294.

lítással, hogy a Károlyi-kormány nem támogatta volna a székelly hadosztályt, a Hadügyminisztérium addig is megadta a szükséges anyagi segítséget, ha lehetőség szerint csendben is.)

Márciusban végre megkezdődtek a képviselő-választások előkészületei, de váratlan politikai fordulatot hoztak. A szomszédos országokban a választások mindenütt, de a paraszti többségűekben különösen, a középpártok erősödését hozták. A választásokon nem érvényesült a városok közterületeit uraló, demonstráló szervezett munkásság fölénye, az akciókra nehezen mozgósítható parasztok és városi középrétegek az urnáknál többségükben voltak. Tudta ezt az MSZDP bal szárnya (Pogány, Landler és számos vidéki szervezet), és ezért egyrészt forradalmi akciókba kezdtek a helyi kommunisták támogatásával – főispánok elkergetése, a helyi hatalom átvétele a munkástanácsok által –, másrészt ultimátumot terjesztettek Károlyi elé: ha nem biztosítja az MSZDP többségét (a KMP bojkottálta a választást), forradalmi úton ragadják meg a hatalmat. Károlyi nem tudott dönteni. A március 17-i minisztertanácson a polgári miniszterek felajánlották lemondásukat egy szocialista kormány javára, de ezt a szociáldemokraták miniszterek sem vállalták, Károlyi most már ragaszkodott a választásokhoz.

Március 20-án Vix alezredes átnyújtotta személyesen Károlynak a nevével elhíresült jegyzéket újabb területek megszállásáról, illetve kiürítéséről – egészen a Tiszáig.¹⁰⁶ Az ún. Vix-jegyzék története közismert – itt csak néhány szót Károlyi személyes felelősségéről. Ő legkésőbb március 15-étől ismerte a jegyzék lényegét, a Partium és a Tiszántúl kiürítését.

¹⁰⁶ A Vix-jegyzék létrejöttének körülményeit részletesen ismerteti Ormos, 1983, 160–186. – A jegyzék átnyújtásának körülményeiről l. Hajdu, 1979.

Egyedül dönteni nem tudott. A Berinkei-kormány polgári miniszterei tanácsalanok voltak, a szociáldemokrata minisztereket jobban érdekelték a választások, illetve a baloldal és a KMP tárgyalásai, amelyekről tudtak, de Károlyit nem tájékoztatták. Károlyi kész volt már januárban is az MSZDP-nek átadni a kormányt, ha vállalni merik a felelősségét. A Vix-jegyzék elutasítása után kérdést intézett azokhoz a konzervatív politikusokhoz, akikkel még fennmaradt valami a régi barátságból – Bethlen István, Ugron Gábor –, tudnak-e más megoldást?¹⁰⁷ Előbb, 19-én Pallavicini Györgynél ebédelt, és neki is felvetette: megszervezné-e a többi ellenforradalmárral az ellenállást a bolsevizmus ellen? Miután más megoldásra ők sem vállalkoztak, a március 21-i minisztertanács elhatározta a Vix-jegyzék visszautasítását és szocialista kormány alakítását.

Az elterjedt beállítás, hogy Károlyi március 21-én „átadta a hatalmat Kun Bélának”, a tényeket ismerők esetében tudatos hazugság. Ő azt hitte, hogy elnök marad, és szocialista kormányt nevez ki, amelynek elnöke Kunfi lett volna, akiről nem tételezte fel, hogy a proletárdiktatúra híve lesz. Azt tudta és helyeselte, hogy az új szocialista kormány megállapodást köt Kunnal, „hogy a Kommunista Párt ne borítsa fel a helyzetet”, esetleg egy kommunistát be is vesz a kabinetbe, hogy így biztosítsa a Galícia és Bukovina felé nyomuló Vörös Hadsereg semlegességét, esetleg támogatását.

A március 21-i minisztertanácson részt vevő szociáldemokrata miniszterek nem tájékoztatták arról, hogy ennél már többről van szó – ezért Károlyi sokáig haragudott Kunfira és Böhmre, mert „becsapták” őt. Valóban nem árulták el, hogy

¹⁰⁷ Romsics, 1991, 81.

már megállapodtak az MSZDP és a KMP egyesüléséről, mert kényelmetlen volt bevallani pálfordulásukat. A két mérsékelt szociáldemokrata miniszter nagyjából értette, miről van szó, és közölték is rögtön, hogy nem lesznek az egyesült párt tagjai. Károlyi megmondta Kunfinak, hogy őt akarja kinevezni miniszterelnöknek, aki kitérő választ adott, és megígérte, hogy a Budapesti Munkástanács esti ülése után felkeresi. Károlyi ezért nem is ment haza a Svábhegyre, hanem a Várban várta Kunfit, és ott is aludt – először és utoljára – a királyi ágyban.

Tisztázatlan a Károlyi nevében kiadott ismert (Kéri Pál által fogalmazott) kiáltvány története: Károlyi és Böhm is állítják, hogy nem írta alá, de azt vállalta volna, hogy felolvassa a Munkástanács ülésén, megfelelő magyarázat keretében. Miután azonban az ülésre meg sem hívták, a kiáltványt tudta és beleegyezése nélkül tették közzé.

Böhm azt állítja memoárjában, hogy ő és Kunfi 21-én este még azt javasolták a pártvezetőség ülésén, Károlyi maradjon köztársasági elnök, de ezt a többiek elvetették:¹⁰⁸ ha így is volt, ezt már maguk sem gondolhatták komolyan, csak becsületesek próbáltak maradni Károlyival szemben. Kunfi azonban már nem kereste fel Károlyit, mint ígérte: őt másnap Garbai Sándor, az új kormány elnöke tájékoztatta a történetekről.

Mindezzel nem akarom azt állítani, hogy Károlynak ne lett volna felelőssége a Tanácsköztársaság kikiáltásában és történetében. Felelőssége abban áll, hogy utólag nem tiltakozott, bizonyos barátságos gesztusokat is tett az új hatalom felé, Budapesten maradt július 4-ig, és csak akkor ismertette „lemondása történetét” a bécsi *Arbeiter Zeitung*-ban, amikor a bukott Tanácsköztársaságnak már nem árthatott vele.

¹⁰⁸ Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*, [1946] 207.

Károlyi a Tanácsköztársaságot, bár politikájával sokban nem értett egyet, mint érdekes új kísérletet támogatta, bár ez a támogatás elsősorban a passzivitásban merült ki. Az előző két esztendő számára szokatlan aktivitása után elfáradt. Családi ügyei is elvonták energiái nagy részét: április elsején megszületett Judith lánya. Rokonai, arisztokrata barátai legtöbbször szakított vele, igazán csak Erzsébet nővére és mostohaanyja, Pálffy Geraldine tartott ki mellette. A megszokott és szeretett családi kör elvesztése fájdalmasan érintette. Továbbra is a bérelt svábhelyi villában lakott, ott fogadta az amerikai szocialista *Liberator* munkatársát, és míg a vendég megcsodálhatta a szerény életmód és az e napokban szokatlanul nagy személyzet (inasok, nőrsz, szakácsnő, szobalány, szárnysegéd) kontrasztját, a gyerekek tejét adó tehénkét és a lépcsőházban felállított gépfegyvert, Károlyi biztosította, hogy a bolsevizmus tovább fog terjedni Közép-Európára.¹⁰⁹

Passzivitásához hozzájárult, hogy az új rendszer vezetői sem számítottak rá, néhány kivételtől eltekintve. Régi híve, a szociáldemokrata Göndör Ferenc, népszerű hetilapjában, *Az Emberben* javasolta, hogy juttassanak a lojális Károlyinak megfelelő szerepet a proletárdiktatúrában, egyben interjút készített vele, amely ugyanabban a március 25-i lapszámban jelent meg. Göndör emlékezése szerint Kun Béla, akinek újságíró korából jó ismerőse volt, rögtön a Károlyi-szám megjelenése után felkereste őt

„...és a legerélyesebben tiltakozott az ellen, hogy én Károlyi Mihályt népszerűsítsem lapomban. Közölte velem Kun, hogy eltekintve attól, hogy nyilván Károlyi maga sem vállalna exponált pozíciót a

¹⁰⁹ *Liberator* (New York), 1919. július.

proletárdiktatúrában, de szó sem lehet arról, hogy őt vezető helyre állítsák, mert nem lehet a magyar kommünt nevetségessé tenni azzal, hogy egy grófot állítsanak oda az élére.”¹¹⁰

Úgy mondják, az első benyomás gyakran meghatározó. Károlyi és Kun első találkozásuktól mindvégig ellenszenvsek voltak egymásnak.

Kun akadályozta meg azt is, hogy Károlyi diplomáciai szerepet kapjon. Egyetlen kísérlet történt erre: Ágoston Péter külügyi népbiztoshelyettes kérésére március 28-án különvonnattal Bécsbe utazott, ahol felkereste Otto Bauer külügyminisztert és bizonyára az antantmissziók egyes embereit is. Az elutazása előtti napon nyilatkozatot tett közzé a sajtóban, cáfolva a távozó Vix magyarázkodását, miszerint ő nem mondta március 20-án, hogy az új demarkációs vonal politikai határ. Károlyi szerint Vix kijelentései legalábbis kétértelműek voltak. Bécsi tárgyalásairól keveset tudunk; elutazása előtt Kun, Kunfi és Pogány hadügyi népbiztos instruálták. Talán szerepe lehetett Smuts tábornok, a brit békedelegáció egyik vezetője budapesti útja előkészítésében, bár vele Budapesten személyesen nem találkozott. Bécsi útjának kínos epizódja volt, hogy Louis Salm gróf az utcán inzultálta. Visszatérése napján született meg leánya, az anya a szülés után nem tért magához. Károlyit mostohaanyja a pályaudvaron várta, hogy előkészítse a legrosszabbra. Károlyiné erős szervezete azonban néhány ágyban töltött hét után felépült.

Böhm Vilmos szerint Smuts eredménytelenül végződött látogatása napján, április 4-én Károlyi felkereste őt.

¹¹⁰ Göndör Ferenc: *Vallomások könyve*, 1922, 71–72.

„A diktatúra kikiáltása óta most láttam először. Az ország és a népsorsán gyötrődő Károlyi megdöbbentő hatást tett rám. Néhány nap leforgása alatt megöregedett, lelkileg és fizikailag teljesen megtört.

Lesújtva az események hatásától kért bennünket – Kun Béla is nálam volt –, hogy egyengessük, még a biztosan bekövetkező katasztrófa *előtt*, a kibontakozás útját. Ő csak egy módot lát a forradalom megmentésére: a kormányzótanács mondjon le, helyét foglalja el egy szociáldemokrata kormány, amely kiírja a választásokat, demokratikus alapra helyezkedik és megegyezést keres az antanttal. Az események megmutatták, hogy az önvédelmi harc kilátástalan.”¹¹¹

Kun és Böhm akkor még bizakodtak, és elutasító választ adtak. „Károlyi kétségbeesetten, megtörtén távozott tőlünk. A diktatúra ideje alatt már csak egy ízben találkoztam vele – teszi hozzá Böhm. – Magához kéretett és felszólított, hogy interveniáljak régi párthívének, Lovászy Mártonnak – akit túszként letartóztattak – kiszabadítása érdekében, és vessem latba befolyásomat, hogy a túszzsedés barbár örületét szüntessék be.”¹¹² (A túszzsedést április 19-én rendelték el, a román támadás után, Kunfi követelésére május 24-én bocsátották szabadon a túszoikat.)

Balogh Elemér szintén beszámol arról, hogy volt miniszterei, barátai, rokonai túszként történt őrizetbe vétele milyen hatással volt Károlyira. „Deprimált hangulatban fogadott. Suttogva beszélt. Felvilágosított, hogy azok az inasok, akiket villájában látok, nem inasok, hanem detektívek, akik Kun Béla megbízásából vigyáznak reá... E percben egyik »inas« ezüsttálcán zárt névjegyborítékot hozott be...” A névjegyen

¹¹¹ Böhm, 1946, 230–231.

¹¹² Uo.

Esterházy Mórincné közölte férje letartóztatását. „Károlyi kezeibe temette krétafehér arcát, és suttogva ismételte: »Borzasztó... borzasztó.«¹¹³ Mentette, akit tudott: Apponyi néhány napig nála rejtőzködött, amíg sikerült vidékre szöknie.

Bizonyos aktivitást csak a szövetkezetek ügyében fejtett ki. Kétségtől nagy hibát követett el, hogy nem követelte a földosztás legalább részleges folytatását, még ha nem is ért volna el eredményt. Pedig jó viszonyba került Hamburger Jenő földművelésügyi népbiztossal, aki maga mellé vette volna tanácsadónak, de Kun ehhez sem járult hozzá.¹¹⁴ Áprilisban a Hangya Szövetkezet politikai megbízottjává nevezték ki. Ugyanazokkal kellett együttműködnie, akikkel valamikor az OMGE-nál, és ők ugyanúgy meg voltak elégedve lojalitásával, jóindulatával.

Jászi felkereste április 27-én, mielőtt Bécsbe távozott, rá akarta venni őt, hogy kövesse, de Károlyi – bár Jászihoz hasonlóan meg volt győződve arról, hogy a forradalom sorsa eldőlt, és az ellenforradalom halálra keresi majd őket – maradt. Május 1-jén, mikor a Kormányzótanácsban vita folyt a diktatúra feladásáról, lakásán látogatta meg Kunt, hogy segítsen rávenni, adja át a hatalmat egy szociáldemokrata kormánynak. Mint ismeretes, nem ez történt, Kun tett még egy, pár hónapig sikeres kísérletet a harc folytatására.

Károlyi az erőviszonyok ismeretében és pacifista meggyőződésének megfelelően nem helyeselte a „vörös háborút”, nem nyilatkozott mellette, igaz, ellene sem, egyszer mondott

¹¹³ Balogh Elemér, 1938, 138.

¹¹⁴ *Hít, illúziók nélkül*, 470. – Érdekes, hogy Mórincz Zsigmondra is Hamburger tette a népbiztosok közül a legjobb benyomást. L. Mórincz Zsigmond: *Naplójegyzetek*, 1919, 256.

nyilvános beszédet az országos földműveskongresszuson június elején, ahol főleg a Hangya eredményeit ismertette.

A Clemenceau-jegyzék megérkezését követően ismét tárgyalni próbált „mérsékelt” szocialista kormány alakításáról, de be kellett látnia, hogy már nem hallgatnak rá. Haubrich József hadügyi népbiztos azt vallotta a Károlyi-perben: június végén Károlyi felkereste, és arra kérte, óvja a vezető embereket a tervezett tiszai offenzívától, „mert a diktatúra katonái nem lesznek képesek” a román ellentámadást megállítani, „és ez maga után vonná Magyarország teljes megszállását a románok által”.¹¹⁵

A június 24-i ellenforradalmi kísérlet után, az általa reménytelennek tartott tiszai offenzíva előtt szánta el magát a távozásra. Kun készségesen hozzájárult ahhoz, hogy számára álnévre szóló útlevelet állítsanak ki, az osztrák követségtől átutazó vízumot kapott. Gyermekeit átmenetileg nővére vidéki kastélyában helyezte el, és július 4-én éjjel előtt távozott Budapestről. Hivatalos autó szállította a határra feleségével és testőrével, Jeszenszky Imre főhadnaggyal. A határ előtt az autó visszafordult, jó pénzért csempészek segítették át a határon; az osztrák kormány tudott érkezéséről, de a határőrség nem.

¹¹⁵ BFL, a Károlyi-per iratai. Haubrich József 1921. decemberi kihallgatása.

AZ EMIGRÁNS ÚTJA: PRÁGA, FIRENZE, DALMÁCIA, LONDON, PÁRIZS

Az emigráns útjának végcélja Amerika lett volna. Bár már nem hitt Wilsonban, és látnia kellett, hogy az USA kormánya nem szól bele Magyarország és határai sorsába, úgy érezte, politikai szerepének vége, és ezért jobb távol maradnia Európától, Amerikában legalább a demokrácia légkörében nevelheti fel három gyermekét. Oda indulni valamelyik olasz kikötőből akart, addig is Bécs elkerülésével, ahol hamar felismerték volna, Melkbe utazott, hogy ott várja be az olasz beutazási engedélyt. A nemzetközi sajtó azonban már július közepén közölte úti célját, fantasztikus találgatások kíséretében,¹¹⁶ a bécsi szövetséges missziók is izgatottan követték útját, ezért az olasz kormány nem sietett a beutazási engedély megadásával.

Jászi, aki meglátogatta július 16-án Melkben, még az olasz-amerikai útról írt naplójában:

„Szegény Károlyi (vagy incognito: Melchior Koplen) rendkívül meg van viselve... Egy üldözött vad benyomását kelti. Valóságos nomád életet folytat heroikus feleségével együtt. Olasz útiterve aligha sikerül. Egyelőre Prágába fog menni, onnan szeretne Norvégiába kijutni, azután pedig Amerikába...”¹¹⁷

A csehszlovák kormány nagyvonalúbb volt az olasznál, megadta az ideiglenes tartózkodási engedélyt, de a határőrséget nem értesítették, és ki nem ismerte az egykori Monarchiá-

¹¹⁶ Erre többek között l. *The Times*, 1919. július 19.

¹¹⁷ *Jászi Oszkár naplója 1919–1923*, 47.

ban a lapokból Károlyi képét? Így aztán leleplezték „Melchior Koplen” kilétét, mikor július 24-én átlépte az új osztrák–csehszlovák határt, és a Károlyi házaspárt szuronyos tábori csendőrök kísérték Prágába, ahol egy éjszakán át élvezhették a rendőrség vendégszeretetét. Onnan másnap reggel egyenesen régi ismerőiséhez Milan Hodža államtitkárhoz ment, már díszkíséret nélkül. Hodža és kormánya eleinte nagyvonalúan kezelték az emigránst, tudva, hogy a nagyhatalmak sem várnak mást tőlük, de állandó megfigyeléséről azért gondoskodtak. (Mikor a prágai belügyi levéltárban kutatva kézbe vehettem a róla szóló jelentéseket, meglepve láttam az aláírást: Dr. Karel Janda főfelügyelő. Gyerekkoromban mindenki ismerte Pesten ezt a nevet: itt a két háború között a legnagyobb magánnyomozó-iroda tulajdonosa volt.)¹¹⁸

Prágába kísértetésének napján jelent meg a bécsi szociáldemokrata *Arbeiter-Zeitung*-ban Jászi által átjavított cikke: „Lemondásom története.” Azzal kezdte, hogy addig, otthon, nem volt módjában nyilatkozni a március 20–21-i események igaz történetéről, de nem is akarta volna „károsan befolyásolni azt az élethalálharcot, amelyet akkor a magyar Vörös Hadsereg vívott az országra törő imperialista támadók ellen”.¹¹⁹ Az idő még nem alkalmas az elemzésre, csak a tényeket közli, de tartózkodik „mind a bolsevizmussal, mind a vezető személyiségekkel kapcsolatos kritikai megjegyzésektől”. Így megkerülte annak közlését, hogy Böhm és Kunfi lényegében becsapták, mikor nem informálták arról, mi folyik a háta mögött. Csupán annyit írt erről: a március 21-i minisztertanácsi ülésen abban

¹¹⁸ Károlyi csehszlovákiai tartózkodásáról bővebben I. Hajdu, 1972.

¹¹⁹ A cikk magyar fordítását közli az *Egy egész világ ellen* id. 2. kiadásának függeléke, 484–490.

a tudatban döntöttek a kormány lemondásáról, hogy az helyét „egy tisztára szociáldemokrata kabinetnek” adja át, mert

„...a szocialista miniszterek arról sem tettek egyetlen szóval sem említést sem előttem, sem a polgári miniszterek előtt, hogy a szociáldemokrata párt vezetősége már aznap délután 3 órakor írásbeli megállapodást kötött a kommunistákkal.”

A március 20-i és 21-i minisztertanácsok lefolyását a jegyzőkönyvek alapján részletesen ismertette idézte ott elhangzott szavait: „A nyugati orientáció, a Wilsonra épített politika végleg hajótörést szenvedett.” Ehhez magyarázatul hozzáfűzte:

„Szemünkre vetették, hogy Magyarország területi integritásának elvéhez ragaszkodva súlyos hibát követtünk el. Másfelől a sovínisták azzal vádoltak meg bennünket, hogy ezt az elvet elejtettük. Az igazság azonban az, hogy mi az integritás jelszavával csak két fő szempontot akartunk hangsúlyozni a magyar kérdésben. Az első fő szempont az, hogy Magyarország gazdasági szétdarabolása lehetetlen következményekre vezet. A második az, hogy mi a magyar ügyben nem akarunk semmiféle annexiót elismerni népszavazás nélkül...”

Károlyi itt még, későbbi nyilatkozataitól eltérően, nem beszélt arról, hogy lemondó nyilatkozatát nem írta alá (bár ismerte), és tudta nélkül publikálták, sőt azt írta: „a céltalan vérontás elkerülése érdekében... aláírtam a lemondási nyilatkozatot, és »a hatalmat átadtam a proletariátusnak«, amely azt valójában már korábban átvette és proklamálta.”

Július 31-én Tusar csehszlovákiai miniszterelnök udvariassági látogatást tett az emigránsnál, akiről még azt hihették:

szerepe lehet egy demokratikus kibontakozásban. A következő napokban azonban Budapesten a román megszálló hadsereg támogatásával ellenforradalmi fordulat ment végbe, és az első ellenforradalmi miniszterelnök, Friedrich István – nemrégén még Károlyi híve – irányításával megkezdődött a hajsza, Károlyi bűnbakká avatása.

A klasszikus bűnbak az elbukott karizmatikus vezér, aki nem teljesítette a hozzá fűzött reményeket. Minél feltétlenebb benne a bizalom sikere csúcán, annál nagyobbat bukhat, és csak természetes, hogy egykori csodálói közül sokan sietnek nyilvánosan megtagadni. Friedrich utasította igazságügy-miniszterét, hogy indítson vizsgálatot Károlyi ellen egy alaptalan, de tipikus vád alapján – hogy jelentős pénzösszeget vett volna fel a Tanácsköztársaság idején. (A módszer azóta is virul – a hamisan vádolt politikust végül fel kell menteni, de a hírverés megteszi hatását.) Ugyanilyen céllal indított az ellenforradalmi kormány művizsgálatot annak kiderítésére, hogy bűnrészes-e Károlyi Tisza István meggyilkolásában. A vád alól végül minden erőlködés ellenére fel kellett menteni – de a „kabátlopás”-effektus működött (a szélsőjobboldali sajtóban még manapság is). Károlyi első feljelentői közé tartozott sógora, Festetics Sándor, aki így akarta lemosni magáról a „gyalázatot”, hogy a Károlyi-kormány hadügyminisztere volt, és nagy anyaggyűjtést finanszírozott Károlyi ellen unokatestvére, Károlyi Imre.¹²⁰ Sok rokonnál és barátnál hűségesebb volt inasa, a vele egykorú, 15 éves koruk óta szolgáló Bakos Mihály, aki elkeseredésében október végén öngyilkos lett.

¹²⁰ A Károlyi elleni rágalomhadjárat kezdeteiről l. Schönwald, 1985, 30–37.

Károlyi, Jászi és „októbrista” elnevezéssel a szociáldemokrata emigránsokkal együtt tömörülő régi híveik tudomásul vették, hogy ők nem juthatnak újra uralomra, de igyekeztek rávenni az osztrák és csehszlovák kormányt, hogy támogassanak egy mérsékelt liberális koalíciót. Ebben a szellemenben elérték, hogy Beneš és Renner egyidejűleg memorandumot intézzenek a párizsi békekonferenciához a magyarországi helyzet veszélyeiről. Mikor azonban utóbbiak felismerték, hogy az angol és francia vezető körök inkább egy markánsan ellenforradalmi rendszert fognak hatalomra segíteni, Károlyi prágai tartózkodása is feleslegessé, majd terhessé vált számukra. Ez viselkedésükön is megmutatkozott, így maga Károlyi mindinkább átmenetinek tekintette csehországi tartózkodását. Mivel kapcsolata a kormánykörökkel formálissá vált, feleslegesnek tartotta a Prágában maradást is.

Miután nővére viszontagságos úton kicsempészte hozzá gyermekeit, október közepén elhagyta a fővárost, és az év hátralevő részét a csehországi Teplitz melletti Dubiban töltötte. A kis fürdőhelyen a nyugalmat legfeljebb a hozzá mind sűrűbben érkező kitartó hívei zavarták – a túlterhelt helyi rendőrség kérésére novemberben két detektívet küldtek Dubiba Károlyi védelmére és megfigyelésére. Újév után felváltva tartózkodtak Prágában és Bad Schlagban, a Liberec melletti kis üdülőhelyen.

Károlyi gondolkodása, világnézete teljesen megváltozott az 1919. év folyamán, Dubiban és Bad Schlagban alkalma nyílt az önvizsgálatra, bár nézetei, őszintesége és nyíltsága ellenére, paradox módon még sokáig homályosak maradtak nemcsak a nyilvánosság, sőt hívei, de még az 1919 ősztől sokáig legjobb, legbizalmasabb barátjának tekinthető Jászi előtt is.

Meggyőződéses, de nem dogmatikus szocialistává vált. Bár sokat olvasott, sohasem lett tudományosan képzett szocialista vagy éppen marxista. Nem tudta magáévá tenni azt az ökonomista determinizmust, amely az ún. felépítményt s főleg annak pusztán tudati részét másodrendűnek tekintette. Nem értett egyet a nemzeti kérdésnek és a parasztkérdésnek a korabeli marxizmus mindkét irányára jellemző lebecsülésével, különösen a földosztástól való idegenkedéssel. Az erkölcsi értékek erősítését pedig egyenrangúnak tartotta a gazdasági problémákkal.

„Erős meggyőződésem, hogy az új világot csakis szocialista gazdasági elvek alapján lehet felépíteni – írta Dubiból Hock Jánosnak október 23-án. – De mégis valódi erkölcsi tartalom nélkül ez sem ér semmit. És bár nem vagyok hívő a szó vulgáris értelmében, az új erkölcs alapjaként csakis a Názáreti Jézus felebaráti szeretetén felépült morált képzelem.”¹²¹

Ugyanitt fejtette ki, hogy idejétmúlt a szocialista mozgalmakat csak a munkásosztályra építeni, önző, „kicsinyes féltékenységből ered” a szakszervezeti vezérek idegenkedése a szellemi munkásoktól.

Szocialista meggyőződését erősítette csalódása a polgári politika *minden* árnyalatában, a nemzeti érzéssel visszaélő nacionalizmusban is – a területi integritáshoz való ragaszkodásról ekkor már nyilvánosan is lemondhatott. Trianon elítélésében egyetértett a hazai pártokkal, a különbség az volt, hogy egyértelműen ellenzett minden háborús vagy erőszakos megoldást. A népszavazás követelése alapján állt, és még re-

¹²¹ Károlyi Mihály levelezése, I. 495.

ménykedett abban, hogy az utódállamok – elsősorban Csehszlovákia – belátják mohóságukat, és önként visszaadnak némi magyarlakta területet, például a Csallóközt. Masaryk időnként tett is ilyen ígéreteket, utólag ezeket őszintétleneknek kell látnunk. Naivnak látni Károlyit azért, mert még reménykedett Rennerben, Masarykban, Benešben (ha Wilsonban nem is), csak annyiban jogos, amennyiben mindenkit naivnak mondunk, aki nem tudta még tudomásul venni az új határokat, tehát *valamiben* reménykedett, új háborúban, kis háborúban, a Habsburgokban, a francia politika belső ellentéteiben, a Kominternben, Mussoliniben, később Hitlerben vagy éppen Csaba királyfiban.

A gyakorlati politika terén a szociáldemokráciához állt legközelebb, mégpedig annak centrista, pacifista szárnyához. Még az is felmerült ekkor benne, hogy belép a szociáldemokrata pártba, de erről Jászi lebeszélte. A szociáldemokrata pártokhoz fűződő viszonyát azonban bonyolította részben az egyes pártok közötti nagy különbség, részben az, hogy mindig megmaradt benne bizonyos szubjektivitás, amely a politikai kapcsolatokat személyes szimpátiáján vagy ellenszenvén keresztül ítélte meg, gyakran az illető pártállásától függetlenül.

Ez azt is jelenti, hogy politikai kapcsolatai eltérően alakultak, attól függően, hogy milyen országban élt. Rokonszenvezett az osztrák Szocialista Párttal, Csehországban el tudta fogadni a szakadóban levő szociáldemokrata párt mindkét szárnyát, ugyanígy majd Olaszországban is. Jugoszláviában sem a szociáldemokratákkal, sem a kommunistákkal nem állt kapcsolatban, mert egyik párt sem volt jelentős, és ő a kormánnyal igyekezett együttműködni. Angliában a Munkáspárttal volt jó viszonyban, főleg annak „liblab” elemeivel,

azokkal a radikális liberálisokkal, fábiánusokkal, akik segítették a Munkáspárt megalakulását, majd csatlakoztak hozzá. Franciaországban viszont idővel közel került a kommunistákhoz, de akkor is megmaradtak jelentős szocialista kapcsolatai.

Bonyolultabb volt viszonya a magyar szociáldemokráciához. Az újjászervezett hazai MSZDP-ben a kisszerűen reformista, Bethlennel egyezkedni próbáló szakszervezeti vezetők domináltak, akiknek még az önkéntes emigráns Garami Ernő sem kellett, nemhogy Károlyi, aki viszont lenézte őket. Az emigráns szociáldemokraták többsége a hazai vezetés opportunizmusát elítélő, október alapján álló Világosság-csoporthoz tartozott, vagyis a néhány évig még jelentős „két és feles” Internacionáléhoz, amely nem fogadta el sem a II. Internacionálé pártjainak reformizmusát és nacionalizmusát, sem a bolsevista terrort és egypártrendszert. Károlyi ezekhez állt közel, a Világosság alapítói volt miniszterei és államtitkárai, Kunfi, Böhm, Garbai, Rónai Zoltán és a szíve mélyén korábban is szocialista Szende Pál. A Horthy-rendszer és a hazai MSZDP megítélésében egyetértett velük. Azonkívül, hogy passzivitásukat nehezményezte, elsősorban a kommunistákhoz való viszony kérdésében állt vitában a Világossággal.

Nemcsak a Világossággal, Jászival és a régi Károlyi-párt hozzá hű maradt embereivel: Hock Jánossal, Nagy Vincével is. Jászi, aki Károlyival együtt Amerikába akart menni, úgy látta, csak akkor kapnak támogatást a győztesektől, ha a Horthy-rezim mellett a bolsevizmust is határozottan elítélik. A Világosság rugalmasabb volt ugyan a kommunisták megítélésében, de szövetségni nem akart velük. A KMP csak 1924/25-re szerveződött újjá, ekkor még nem volt jelentős gya-

korlati tényező, a viszonyulás hozzá inkább elvi kérdés volt. Károlyi álláspontjának, hogy Horthy ellen a kommunistákkal is össze kell fogni, már csak azért sem volt realitása, mert maguk a kommunisták is elzárkóztak még a párbeszédtől is a Világossággal.

Károlynak 1920 márciusáig semmiféle kommunista kapcsolata nem volt. Liberecbe került először ismeretségbe egyesekkel, de az őt Kun megbízásából felkereső Katz Lipót azt az üzenetet hozta: elég, ha semleges marad a KMP-vel szemben. Hasonló megállapodásra jutott Jászi Bécsben Lukács Györggyel, aki helyeselte az októbrista emigráció összefogását, de a maga részéről csak semlegességet, a támadások mellőzését ígérte.

Azok a kommunisták és a feléjük közeledő volt baloldali szociáldemokraták – mint Landler és Pogány – keresték meg először Károlyit, akik nem akarták elfogadni Kun vezérségét és a Tanácsköztársaság tanulságait levonni képtelen szektás merevségét.

Landler és Pogány 1920. április 17-én egy tervezetet küldött Károlynak, amelyben kifejtették, hogy sem Kunnal, sem Böhm-mel nem kívánnak együtt haladni, és saját pártot akarnak alapítani, amelynek vezérei ők hárman lennének Károlyival, csatlakoznának a Kominternhez, programjuk lényege pedig: „a munkások és földművesek uralma. Munkás és paraszttanácsok. Fegyveres felkelés. A földbirtokok forradalmi úton való kézhez ragadása, vagyis a lenini földosztás programja. Nagyüzemek szocializálása.” (Ez egyet jelentett a Tanácsköztársaság kritikájával, ahol mindent szocializáltak, nem csak a nagyüzemeket, a Károlyi által megkezdett földosztást pedig nem folytatták.) Károlyi az üzenetre kitérő választ adott, nyíltan bírálva a Tanácsköztársaságot, irreálisnak

tartotta, hogy annak ismert vezetői az adott magyarországi hangulatban eredményt érhessenek el.¹²²

Május elején Lukács megbízásából Prágába érkezett Bolgár Elek, passzív támogatást ígérve. „Kun Béla azt mondja, hogy a Kommunista Párt egy töredéke az ő háta mögött paktál Gróf Úrral, de ő csak mosolyog ezen az éretlenségen” – írta május 12-én Bécsből volt titkára, Simonyi Henri.¹²³ Kun elvetette az együttműködést Károlyival, de álláspontja megerősítésére közvetlenül Leninhez fordult.¹²⁴ Lenin válaszát nem ismerjük, de állásfoglalása a Komintern 1920. július–augusztusi II. kongresszusán a „két és felesekkel” szemben valószínűvé teszi, hogy Kunt támogatta. Erre mutat, hogy a Kunt bírálók hamarosan elfogadták az ő vezetését, és bár voltak később vitáik, az újjászervezett KMP tagjai lettek.

Így Károlyi fenti tárgyalásai tárgytalanná váltak, de hozzájárultak a kommunistabarátságáról szóló híresztelésekhez, amelyeket például a román diplomácia már 1919 tavasza óta terjesztett. Ezek a híresztelések, ha teljes hitelre nem is találhatók, mindenesetre nehezítették politikai kapcsolatai kiépítését és Csehszlovákiában maradását is, hiszen a csehszlovák kormány Károlyi minden lépéséről, bizalmas beszélgetéséről tudott.

Károlyi, vitáik ellenére, tulajdonképpen elfogadta Jászi koncepcióját az „októbrista” emigráció egyesítésére. Egészen 1923-ig ez volt közös törekvésük, és hogy ez nem sikerült, az

¹²² *Károlyi Mihály levelezése*, III. 854–859. Landler és Pogány megbízásából Guttman Henrik Károlyi Mihályhoz, Károlyi válasza uo. 859–862. – Bővebben erről l. Litván, 1996, 281.

¹²³ *Károlyi Mihály levelezése*, I. 602.

¹²⁴ Kun levele: PII. 676. f. 2/18. ő. e., 500. f. 2/9. ő. e. – A levél elemzését adja Borsányi, 1979, 211.

a körülményekből és az „októbristák” belső ellentéteiből következett. 1920. január közepén, a magyarországi választások és a kormányzóválasztás előestéjén, Károlyi és Jászi a fehérterrort leleplező, az emigrációt összefogó memorandumot akartak kiadni. Tervük meghiúsult, mert az aláírásra felkértek közül a mérsékelt szociáldemokrata Peidl eleve megtagadta az együttműködést, Hock János pedig ellenezte, hogy megnehezítsék az éppen Párizsban tárgyaló Apponyi küzdelmét a békefeltételek mérsékléséért.¹²⁵ Károlyi és Jászi hiába törekedtek az októbristák összefogására, Kunfiék óvatosak és passzívak maradtak, a július elején Znaimba érkezett Hockkal és Juhász Nagy Sándorral pedig végképp nem tudtak egyetértésre jutni a Horthy-rezsim elleni küzdelem módját illetően.

E nehéz viták és változó külpolitikai viszonyok között energiája nagy részét lekötötték a családi élet gondjai. Anyagi helyzete bizonytalan volt fix jövedelem nélkül, Beneš támogatását nem fogadhatta el, hiszen ezzel korlátozta volna politikai függetlenségét, amihez ragaszkodott. Abból élt, amit nővére leleményessége ki tudott csempészni: elég jelentős értékeket (ékszereket, festményeket stb.), de rendszertelenül és egyre nehezebben. Károlyiék anyagi helyzete még így is jobb lehetett volna, mint a legtöbb emigránsé, de soha nem tanultak meg takarékoskodni: ha értékek eladásából pénzt szereztek, azt rögtön el is költötték. Ha nincs a három gyerek, Károlyit a pénz alig érdekelte volna; jobban foglalkoztatták házasélete új problémái.

Károlyiné, férjével ellentétben, nem volt monogám alkat. Számára a házastársi hűség azt jelentette, hogy minden baj-

¹²⁵ Minderről részletesen l. Litván Jászi-életrajzát (2006, 184–185. skk.).

ban, nélkülözésben kitart üldözött férje mellett (pedig ha elhagyja, a megkönnyebbült Andrássy család bizonyára csinos kastélyt vásárol neki Ausztriában vagy Svájcban), nem tudta elfogadni, hogy rá se nézzen más férfira. Amíg megszület három gyermekét, nem gondolt ilyesmire; de a csehországi összezárttságban a korban hozzá hasonló, valódi férfiszepség Jeszenszky Imre beleszeretett, és úgy tűnik, nem mindig tudott ellenállni az ostromnak.¹²⁶ Károlyit ezt elkésértette; pedig később, ha lelki válságok árán, meg kellett szoknia az ilyen eshetőség visszatérését.

Károlyi csehországi töprengéseinek a nagypolitika fordulatai vetettek véget. Májusban a Prágához közeli kis Poděbradyba költöztek, ahonnan gyakran jártak be a fővárosba, találkozni emigráns társaikkal, akiket nem lehetett komoly összefogásra bírni. Közben azonban kibontakozott a szovjet–lengyel háború. A júniusi szovjet ellentámadás, Kijev felszabadítása és a további előnyomulás Nyugat felé nyugtalanította a csehszlovák kormányt. Július vége felé Beneš magához kérte Károlyit – aki belátva csehországi tárgyalásai és az októbrista emigráció összefogására tett kísérletei hiábavalóságát, közben letelepedési engedélyt kért a prágai olasz követtől –, és megkérdezte: hajlandó lenne-e Leninhez utazni, és rábírní, hogy garantálja Kárpátalja Csehszlovákiához tartozását. Károlyi vállalta a fantasztikus feladatot, és kapcsolatba lépett B. Šmerállal, aki a csehszlovák kommunista párt megalakítását készítette elő. Ám amikor a Vörös Hadsereg Varsó

¹²⁶ Ez elsősorban a házaspár levelezéséből tűnik ki: *Károlyi Mihály levelezése* I. kötetében 1919 végétől 1920 augusztusáig egymáshoz írott leveleiket nem közölhattük Károlyiné életében, bár nagyrészt megvannak, és rendelkezésre állnak a cseh detektívek jelentései, akik Károlyiné minden lépését is figyelték.

és Lviv alatt vereséget szenvedett, Beneš gyors fordulattal reagált: szeptember végén a Belügyminisztérium értesítette Károlyit, hogy biztonságát már nem tudja garantálni, majd maga Beneš, akivel július óta nem találkozott, magához kéréste: „Tanácsolom, hogy gyermekei egészsége miatt ne töltsse a telet Csehszlovákiában” – mondta, amihez Károlyi emlékezésében hozzáfűzi: „Megértettem – a tanács parancs volt!”¹²⁷

Közben Ausztriában Renner szocialista többségű kormánya megbukott, a csehszlovák kormányban is jobbratolódás következett be, a varsói kudarc után Szovjet-Oroszország kiadatlanul beszüntette erőfeszítéseit Közép-Európa erőszakos forradalmasítására, a Horthy-rendszer stabilizálódott, így Károlyi csehországi tartózkodása értelmetlenné, sőt károsná vált, amennyiben ellenségei „csehbarátsággal” vádolhatták, ami mindenesetre hozzájárult „hazaárulási” pere előkészítéséhez.

Sokszor felvetődött már a kérdés: hogy hihettek Károlyi és Jászi a kétszínű, nézeteiket a helyzet alakulása szerint gyorsan változtató Masaryknak és Benešnek? Levelezésük is bizonyítja, hogy az ő megítélésükben Jászi és Károlyi sem voltak olyan naivak. De milyen választásuk volt? A nagyhatalmakat nem érdekelték a magyar demokrácia kérdései, Románia a minél rosszabb a helyzet Magyarországon, annál jobb nekünk alapján állt, Renner és Otto Bauer megnyerésével elég sokat foglalkoztak az emigránsok, de ők megbuktak. Prága és Belgrád maradt a két utolsó szalmaszál. Károlyi azonban belátta, hogy egyelőre nem várja jelentős politikai szerep, és egyszer végre családjának élhet: pihenni mentek Olaszországba.

¹²⁷ Károlyi jegyzetei a *Hit, illúziók nélkül*höz, PIL 704. f.

Mellesleg: fél évvel az után, hogy Károlyi elhagyta Prágát, Bruckban Teleki magyar miniszterelnök és Gratz Gusztáv tárgyalta Benešsel, aki előttük is megcsillagoltatta Károlyinak tett ajánlatát a határrevízióról, csak nekik nem szabta feltételül Magyarország demokratizálását. 1921 júniusában Mariánské Laznéban, tehát csehszlovák területen az új külügyminiszter, Bánffy Miklós – Károlyi unokatestvére társaságában – újra meghallgatta Beneš hazug ígéreteit, őket mégsem vádolta senki sem naivitással, sem hazaárulással.¹²⁸

1920. október 14-én feleségével, gyermekeivel, nővérével és két főre csökkent személyzetükkel a trieszti expresszen elhagyták Csehszlovákiát. A fiesolei Primavera-villában Károlyi hosszú emigrációjának ötödfél hónapos idilljét élvezte. Emlékiratait kezdte diktálni új titkárának. Legtöbb híve lemondott róla, Jászi és Hock tartottak ki mellette, akik mindketten amerikai előadó körútra készültek. Jászi kitartása önzetlen volt, *neki* nem volt haszna Károlyiból, inkább a magát áldozta utazgatásai, találkozásaik során. Mint politikusnak voltak céljai Károlyival. Jászi megmaradt október ébresztőjének, de tudta, hogy az ő neve nem zászló, és Károlyit akarta megtartani a fogyó októbrista tábor zászlajának. Károlyi egészen Jászi végleges Amerikába távozásáig, 1925-ig vállalta ezt a szerepet: passzívan őrizni morális integritását, dolgozni memoárján, amelyet október apológiájának szánt, időnként egy-egy nyilatkozattal ébren tartani a forradalom emlékét.

Firenze azonban nem maradt sokáig a béke szigete, aminek Károlyi remélte. Erősödött a fasiszta mozgalom, és Károlyi ellenségei, főleg a római magyar követség mindent meg-

¹²⁸ Ezeket a tárgyalásokat objektíven elemzi a résztvevő Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között*, 2001, 44–48.

tettek azért, hogy felkeltség iránta a figyelmet, veszélyes kriptokommunistának állítva be őt. Firenze 1921 februárjában a fasiszta terrorakciók egyik központja lett. Február 28-án a firenzei munkások általános tiltakozó sztrájkot tartottak, bariádokat emeltek, a véres összecsapásokban a rendőrség és a carabinieriek nyíltan támogatták a fasisztákat. A munkások leverése után 1921. március 4-én Károlyi került sorra, noha neki semmi szerepe nem volt a firenzei harcokban.

Károlyiékát a carabinieriek tartóztatták le, a szokásos házkutatási eljárás után, Károlyit és titkárát megbilincselve egy teherautóra ültették, feleségét a gyerekekkel személyautó vitte utánuk. Az éjszakát a rendőrségen töltötték, reggel a rendőrfőnök közölte, hogy konkrét vád nincs ellenük, de a fasiszták követelik, hogy hagyják el Firenzét. Még aznap bilincsben az osztrák határra szállították, családjával együtt. A meglepett osztrák hatóságok Villachba internálták Károlyiékát, ahol egy hónapot töltöttek. Titkárát, a Jászi által ajánlott Fazekas Sándort elengedték, nem is látta többet; nem ő volt első titkára, aki túl mozgalmasnak találta mellette az életet. Bajt hozott ez Jászira és Hockra is, akik már Nápolyban várták a „President Wilson” óceánjárót, de az USA római követsége sürgősen visszavonta vízumukat.

A Giolitti-kormány tisztában volt a Károlyi elleni vádak alaptalanságával. Az akkori külügyminiszter, Carlo Sforza majd egy évtizeddel később, már maga is emigránsként, jó kapcsolatban Károlyival, a következőket írja Tisza István-esszéjében:

„Bemutattam Giolittinek a magyarországi vizsgálataimról szóló jelentést, amely teljesen Károlyi mellett szólt. Giolitti ellenben közölte velem, hogy bizonyos fehéroroszok áskálódtak az egykori ma-

gyar kormányfő ellen, akit nem akarnak Firenzében látni. Számkra, mondta, csak a legnagyobb kellemetlenségeket okozhatja, ha a legkülönbélebb zavargásoknak és bonyodalmaknak egy ilyen célpontját vagy ürügyét továbbra is megtűrjük Olaszországban. Nem ellenkeztem. De kötelességemnek érzem a sok ostoba legendával szemben leszögezni, hogy olaszországi tartózkodási engedélye megvonásának semmiféle más oka nem volt.¹²⁹

Míg Károlyi Villachból felháborodott nyilatkozatok és levelek sorával árasztotta el az olasz kormányt és baloldali ellenzéke vezéreit, Szende Pál és más barátai elintézték, hogy jugoszláv tartózkodási engedélyt, sőt jugoszláv útlevelet kapjon, amelyet egészen 1946-ig használt – ragaszkodva magyar állampolgárságához. Április 9. körül érkezett a dalmáciai Splitbe. A később divatos üdülőhely akkor még kopár és elhagyatott volt, Károlyiék a világ végén érezhették magukat, de Jászi és Szende éppen ezt akarták: teljes elzártágban akarták megőrizni október zászlajának. Károlyi elfogadta szerepét, kétéves dalmáciai magányában tartózkodott a szélsőséges kapcsolatoktól, de azokra ott módja sem nyílt. Később néhányszor Belgrádba utazott, ahol Pašić miniszterelnök és más kormányférfiak fogadták, de mint Csehszlovákiában, itt is óvakodott attól, egy-egy rövid látogatáson kívül, hogy Trianon előtti magyar területre lépjen – nem akart se lázítani, se békíteni, vagy de facto elismerni az új határokat.

Dalmáciában Károlyi végre családjának és emlékeinek élhetett. IV. Károly sikertelen hazatérési kísérlete után nem osztotta az emigránsok egy részének optimizmusát, a Horthy-rendszer gyors bukásába vetett hitét. Népszerűsége otthon

¹²⁹ Sforza, 1930, 14.

régi hívei – Búza Barna, Nagy Vince, Nagy György, Krúdy, a nagyatádi Szabó-földreformban csalódott parasztok, a szocialista munkások – körében helyreállt, de éppen ez készítette a rezsimet arra, hogy őt tegye meg az összeomlás és forradalom bűnbakjává. Ezt elősegítette, hogy az emigránst a kisantant szövetségeseként lehetett beállítani. Perbe fogták, és így Károlyi dalmáciai idejének nagy részét ügyvédei instruálása, a periratok előkészítése töltötte ki. 1921. június 26-án a vádakat cáfoló cikket közölt a *Bécsi Magyar Újságban*, amelyben a budapesti parlamenti viták egyik fő szónokát, Windischgraetz Lajost aljas, hazug rágalmazónak nevezte, majd fel is jelentette a berlini büntetőbírósnál.

Annak, hogy a megfelelő propaganda-előkészítés után a Károlyi-per csak 1921 májusában indították meg, sajátos politikai oka volt.¹³⁰ (A politikai pereket azóta is nehéz beszorítani a törvényes jogszabályok korláta közé.) 1920-ban hosszas parlamenti viták folytak a forradalmak szereplői elleni büntetőeljárás hatáiról. Abban egyetértettek a hatalom birtokosai és híveik, hogy a Tanácsköztársaságot törvénytelennek kell tekinteni, és vezetőit ennek megfelelően bíróság elé kell állítani. Vitatott volt azonban október megítélése. Pallavicini György (Károlyi sógornőjének férje), valamint Szerényi József, Czettler Jenő és mások azt követelték, hogy az őszirózsás forradalom vezetőit éppúgy állítsák bíróság elé, mint a Tanácsköztársaság népbiztosait. Követelésükre fogadták el az 1920:X. sz. törvényt, amely megteremtette erre a jogi lehetőséget. Csakhogy a forradalom szereplői közül sokan később az ellenforradalom oldalára álltak, ott ültek egyéb pozíciók mel-

¹³⁰ A Károlyi-per jogi, eljárási procedúrájának történetét nem részletezhetem, azok elemzése megtalálható Schönwald Pál id. művében.

lett a Nemzetgyűlés padjaiban, mint például a forradalomban ugyancsak „bűnrészes” Friedrich István, sőt Károlyi volt minisztere, „nagyatádi” Szabó István miniszteri bársonyszékben is. Felmerült a vitában a háborús kormányok felelőssége is. Ezért hosszas huzavona és szócséplés után 1921 május végén a Kincstári Jogügyi Igazgatóság lépett fel Károlyi ellen mint felperes, de a pert megfelelő törvény hiányában nem lehetett megindítani, ezért gyorsan elfogadtatták a „lex-Károlynak” gúnyolt 1921:XLIII. törvényt. Így eleve kimondták, hogy mindenért, ami 1918 októbere és 1919 márciusa között történt Magyarországon, egyedül Károlyi felelős. Így aztán a bíróság nem is kifogásolhatta, hogy Károlyi ügyének vitelével azt a Nagy György ügyvédet bízta meg, akinek mint a Nemzeti Tanács tagjának jelentős szerepe volt a Népköztársaság kikiáltásában, majd tőle a védelem vezetését Nagy Vince, Károlyi belügyminisztere vette át. Hiába követelték volt miniszterei, Búza Barna és Vass János a Nemzetgyűléshez intézett nyílt levélben, hogy őket is fogják perbe, kérésüket az ügyészség nem vette figyelembe.

Miután a per fő célja a propaganda mellett Károlyi vagyona, s annak legjelentősebb része, a hitbizományi birtok elkobzása volt, alperesként be kellett vonni a perbe a hitbizomány tulajdonosát, a Károlyi nemzetséget. A nemzetség képviselőjét a perben Károlyi József és László (Károlyi öccse és nagybátyja) vállalták, míg K. Gyula és Imre előre nyilatkozatban közölték, hogy jogosnak tartják a hitbizomány elkobzását. Az eleve elhatározott ítéletet a Budapesti Törvényszék csak 1923. február 21-én hozta meg – az időhúzás a Károlyi elleni hangulatkeltést szolgálta.

Dalmácia nyugalmát és a per izgalmait néha megszakították az aktuális események: így IV. Károly hazatérési kísérle-

tei, amelyek növelték a győztes hatalmak bizalmát Horthyban, aki határozott magatartást tanúsított egykori uralkodójával szemben. A királypuccsok Károlyit családi kapcsolatai alakulásában érintették: Andrássy és vejei, József öccse, a „legitimisták” IV. Károly, majd halála után Habsburg Ottó magyarországi híveinek vezérei lettek, nem ismerték el a Horthy-rendszer legitimitását, és ezáltal lassan megengyhültek Károlyi iránt is.

1921 augusztusában Jugoszlávia a nagyhatalmak nyomására kénytelen volt visszaadni Magyarországnak Pécs és Baja környékét, de előbb egy különös kísérletet tett: Linder Béla segítségével, aki Pécs polgármestere volt, kikiáltották a rövidéletű „Baranya–Bajai Szerb–Magyar Köztársaságot.” Linderék Pécsre hívták Károlyit, de ő tapasztaltabb volt annál, hogy támogassa az eleve bukásra ítélt kalandot – nem úgy, mint Jászi, aki csaknem belebonyolódott. A pécsi puccsnak volt egy Károlyira nézve kínos mellékága: Budapesten és környékén tudtán kívül egy titkos károlyista szervezet működött, amely a pécsi puccshoz időzítve fegyveres felkelést akart kirobbantani. A szervezkedést a rendőrség még idejében leplezte, és vezetőit, Babotán Kálmán, Koszorús Gábor, Luc Antal, Tóth István és Vastagh Imre munkásokat súlyos börtönbüntetésre ítélték.

Linder Belgrádba költözött, és ott két évtizeden át a jugoszláv kormány ügynökeként ellenőrizte a menekült vagy őslakos jugoszláviai magyarokat. 1921 októberében a kormány megbízásából meglátogatta Károlyit és felszólította: keresse fel Belgrádban Pašić miniszterelnököt.

Károlyinak kínos volt a meghívás, de nem utasíthatta vissza. Decemberben kereste fel Pašićot, Pribičević belügyminisztert és más kormánypárti politikusokat. A megbeszélések

biztatónak ígérkeztek, januárban ismét Belgrádba utazott, odahívta Jászit is, és együtt tárgyaltak Linder jelenlétében a kormánnyal és más politikusokkal január 22-től február 1-jéig. A tárgyalást Garami és Szende is helyeselte, Belgrádban megállapodtak a jugoszláv kormány pénzbeli segítségéről az emigráns sajtó támogatásához (Jászi átvette még 1921 júniusában a *Bécsi Magyar Újság*ot, de a lap, a kitűnő munkatársi gárda – Bölöni, Kéri, Hock, Ormos Ede, Németh Andor, Déry Tibor, Komlós Aladár és mások – ellenére, állandó anyagi gondokkal küzdött), valamint emigráns irodák felállításához Belgrádban, Bécsben és Prágában. A „Vera alap” létesítéséhez Károlyi is hozzájárult nagyobb kölcsön felvételével és egy értékes festmény eladásával.

Károlynak és Jászinak dönteniük kellett minden emigráció legkényesebb problémájában. Jól tudták, hogy pénz nélkül sem szervezet, sem sajtó nem létezhet. Az internacionálék több-kevesebb támogatást nyújtottak rászoruló pártjaiknak, a fehér emigrációt szupranacionális pénzügyi kapcsolatai és egyes államok segítették. A magukra utalt demokrata emigránsok csak a között választhattak, hogy *kitől* fogadnak el pénzt – ha senkitől sem, meg kell elégedniük a legszükségesebb útiköltség vagy stencilen lehúzott pártközlöny költségeinek összeadásával. Károlyi, ha maradt pénze pere nagy költségeiből, áldozott a politikára, de összes emigráns hívét mégsem tarthatta el.

Jászi eleinte ellenezte az anyagi támogatás elfogadását, de anélkül nem menthette meg a *Bécsi Magyar Újság*ot. El kellett fogadni a baranyai menekültek segélyalapját is. Végül Garami, Lovászy, Hock, Szende helyeslését elnyerve rátértek a gyakorlati megvalósításra. A támogatás meghosszabbította a *Bécsi Magyar Újság* és képeslapja, a *Panoráma*, Göndör lapja,

Az *Ember*, Garami és Lovászy *Jövő* című újságja élettartamát, szabadon terjeszthették azokat az utódállamok magyarsága körében. Belgrádban és Bécsben kiadtak egy könyomatost is a nyugati sajtó tájékoztatására.

Az emigráns szervezet kiépítése már kevesebb sikerrel járt. A román kormány nem kívánta támogatni az emigrációt, a romániai magyarságot pedig elnyomatása távolította el a román kisebbségi politikát csak óvatosan bíráló októbrista emigrációtól. Beneš először támogatást ígért, majd újra visszatatolt. Reálisabbnak látta, ha a Bethlen-kormánnyal egyezkedik, mint az emigrációval. Mikor Károlyiék memorandumban bírálták Bethlen választójogi reformját, Beneš kifogásolta, hogy a memorandum túl sokat foglalkozik a trianoni határok, illetve azok revíziója kérdésével. Krofta bécsi csehszlovák követ útján megüzente Jászinak:

„Az emigráció, ha hazakerül, ugyanolyan külpolitikát fog folytatni, mint Horthy. Minden magyar csak integritásos politikát folytathat... Az emigráció különben is sok hibát követett el. Túllépte azt a határt, melyet egy emigráció a saját hazája közvéleményével szemben folytathat.”¹³¹

Jászi és Károlyi átlátták, hogy Beneš csak ürügyet keres a szakításhoz. Maradt Jugoszlávia, ahol a magyar kisebbség helyzete is viszonylag tűrhető volt, viszont egyre több gondot okozott Linder, aki elsősorban a belgrádi kormány, másodszorban saját maga érdekeit képviselte, és csak azután az emigrációét.

¹³¹ Jászi Oszkár naplója, 187. – L. még Jászi és Károlyi ezzel kapcsolatos 1922. márciusi levélváltását: Károlyi Mihály levelezése, II. 342., 352.

Hiba volt-e a támogatás elfogadása? Utólag, az eredmény ismeretében könnyű ítélkezni. A jugoszláv kormánynak nem voltak hátsó gondolatai azon túl, hogy területet visszaadni persze nem akart, és ha az emigrációnak esélye van a hazai politikai helyzet megváltoztatására, más konklúzióra juthatnánk. Mivel azonban a propaganda, a külföld felvilágosítása erősítésén kívül érdemi eredményt nem értek el, kár volt ennyire is kompromittálni magukat. Erre Károlyiék is rájöttek, de csak egy év késéssel. A memorandumot mindenesetre az Interparlamentáris Unió 1922. szeptemberi bécsi ülése elé terjesztették. Eduard Bernstein vállalta a bemutatását.

Közben Károlyi befejezte emlékiratait. Utolsó fejezetében megírta március 21. igaz történetét, de mikor ezt Böhm Vilmos kifogásolta, a Világosság-csoport kedvéért a kéziratot az októberi forradalmi napokkal zárta le. A Simonyi által megszerkesztett kéziratot Jászi nem találta elég olvasmányosnak, s 1922 tavaszán Lorsy Ernőnek adta át, aki Károlyi ellenőrzése mellett valóban megkapó, tartalmához méltó irodalmi formába öntötte.

Károlyi már 1922 áprilisában belátta, hogy nincs értelme a kontinensen, a haza közelében maradnia, feladta különben kellemes dalmáciai tartózkodását (még 1921 novemberében átköltöztek Splitből délebbre, Dubrovnik kikötőjébe, Gruz-Lapadba). Hock Jánosnak azt írta: a nyár derekán, de legkésőbb ősz elején Amerikába utaznak. Egy magyar bányászkolónia már felajánlotta, hogy telepükön házat építenek Károlyinak, sőt be is bútorozzák. Már csak a beutazási engedély hiányzott: A. Pavičić washingtoni jugoszláv követ ismételtén eljárt ennek érdekében a State Departmentben, míg végül ott 1922. december 21-én közölték vele: nem tartják kívánatosnak Károlyi amerikai letelepedését.

Ő számíthatott erre, mert már 1922 márciusában érdeklődni kezdett az angliai vagy kanadai letelepedés lehetőségéről. Azon túl, hogy térségünket jobbnak látta elhagyni, lassan aktuálissá vált a gyermekek iskoláztatása, és ezt angol nyelveterrületen kívánta megoldani. Októberben azt a választ kapta, hogy mehet Kanadába. Tehát már 1922 végén elutazhatott volna, de a mindennapi, kicsinyes teendőkben gyakorlatlan Károlyi folyton kitolta a határidőket, kapkodással leplezve lassúságát.

1923. február 21-én megszületett az elmarasztaló ítélet a Károlyi-perben, ha nem is könnyen: a bíróság öt tagja között ellene szavazott. Ez sem számított, aminthogy hiába bizonyított mindent a védelem, amit kellett és lehetett, hiába sorakoztatta fel francia politikusok cáfolatait: az államkincstárnak meg kellett nyernie a pert. A legképtelenebb vádakát visszavonták, és a hazaárulást semmiképpen sem bizonyító maradék alapján megszületett az ítélet.

Garami Ernő így írt lapjában a vagyonek Kobzást kimondó ítéletről:

„A győztes ellenforradalmak természetrajzához tartozik a bosszúnak ez a hasznos hajtó neme, és Károlyi Mihály büszkén vallhatja e tekintetben ősenek Rákóczi Ferencet, a kurucok vezérét, akitől szintén elvették hatalmas vagyonát, hogy az ellenforradalom szolgálai között osszák ki...”¹³²

Károlyi és védői csupán erkölcsi győzelmet arattak, az elhúzódozó per módot adott arra, hogy érveik és Károlyi sajtónyilvánosságot kapjanak. A nagyhatalmak külügyminisztériu-

¹³² *Jövő*, 1923. február 25.

mai között vita folyt a per megítéléséről. Bár abban egyetértettek, hogy az ítélet sérti a trianoni szerződés 76. §-át (a régi rendszerek ellen fellépők utólagos üldözésének tilalma), és a követek tanácsának elnöke, J. Cambon közölte a párizsi magyar követtel: a per beszüntetése a bölcs önmérséklet jele lenne,¹³³ a brit és olasz diplomácia elérte a franciával szemben, hogy további lépésekkel ne gyengítsék Bethlen kormányát, így az Emberi Jogok Ligája és mások is hiába tiltakoztak.¹³⁴

1923. január 6–14. között az októbrista emigráció (mások mellett Lovászy részvételével) utolsó nagy megbeszélését tartotta Mariborban, majd Zágrábban és Belgrádban. Ninčić jugoszláv külügyminiszter arra kérte Károlyit, halassza el kanadai útját tavaszra, mert komoly lépéseket tesznek érdekében, Bethlen ezzel szemben elérte, hogy a kisantant bizonyos engedmények, a harcias jobboldal elleni fellépés fejében hozzájáruljon Magyarország felvételéhez a Népszövetségbe. Az októbrista emigrációt tehát megint csak hitegették: Jászi, a Világosság és Károlyi belátták, hogy a kisantant nem lehet támaszkodni. Az októbrista emigráció politikai realitása és szerepe ezzel megszűnt.

Mikor június 28-án a Budapesti Ítéletábla néhány vádpontot törölve megerősítette a törvényszék ítéletét a Károlyi-perben, Károlyit és családját már az angol partok felé vitte egy ütött-kopott kis teherhajó. Az angol szokásokban tájékozott hívei azt tanácsolták, csak azt kérje, hogy két hetet Londonban tölthessen, és amikor már brit földön áll, megkerülve a beutazási hatóságot, kérjen engedélyt az ottmaradásra. A két

¹³³ MOL KÜM Korányi Frigyes párizsi követ 1923. március 6-i jelentése.

¹³⁴ PRO FO 371. vol. 7626. 8586., 8859. – PIL 653. f. 2/Bi-706.

hét alatt valóságos csata, Battle for England folyt támogatói és ellenségei között, és csak augusztus 11-én értesíthette a sikerről Szende Pált:

„Sok huzavona után végre megkaptam a *letelepedési engedélyt*. Ezt elsősorban a Labour Partynak, illetőleg Adler Frigyes ajánlóleveleinek köszönhetem, R. MacDonald, Trevelyan, Buxton, Morel, Brailsford igazán minden követ megmozgattak érdekemben. Az engedély megszerzése igen nehezen ment. Szapáry (a londoni magyar követ – H. T.) végigjárt mindenkit, hogy tervemet megghiúsítsa. A belügyminiszternek rendelkezésére bocsátotta a kurzus által ellenem kovácsolt vádak összes anyagát, hogy ezzel alátámaszthassa az engedély meg nem adását. De mindhiába, a Labour Party vezető emberei küldöttségileg megjelentek a miniszterelnöknél, és angolos rövidséggel megmondták neki, hogy ha nem enged, casus bellit csinálnak az ügyből. Két napra rá meg volt az engedély.

Ebből is láthatod, milyen hatalmas a Labour Party. Nagy segítségemre volt Seton-Watson és W. Steed is. Úgy tudom, hogy Beneš is, aki akkor épp itt volt, szintén érvényesítette befolyását.”¹³⁵

Károlynak mint emigránsnak sehol nem volt olyan biztos, jó helyzete, mint másfél éves angliai tartózkodása alatt. Hamar megszokta az angolokat és az angolok őt, olyan baráti kapcsolatokat épített, amelyek jóval később is hasznára váltak, az angliai közéletben igazi gentlemannek tekintették, és nem törődtek a magyar követség áskálódásaival, hiába tiltakozott Bethlen a budapesti brit követnél a „bolsevista” Károlyi befogadása miatt, az ilyen túlzó rágalmak kontraproduk-

¹³⁵ Károlyi Mihály levelezése, II. 599.

tívnak bizonyultak, hiszen Károlyi Angliában semmiféle felforgató propagandát nem folytatott.

„Amint látod, a gyermekek szempontjából, társadalmilag és politikailag egész jól kezd kialakulni jövő életünk. Arra rendezkedem be, hogy hosszú évekig itt maradok” – írta az Amerikába készülő Jászinak. Szándékát erősítette, hogy látta: a Labour hamarosan hatalomra jut. „A gyerekeket egy ex-nevelőné által tartott kis internátusban helyeztük el, hol összevissza csak 8-10 növendék van... Egy óra távolságra vannak Londontól.”¹³⁶ Egyedül anyagi helyzetére panaszkodott, de bízhatott abban, hogy ha a Károlyi-per lezárul, családjától kap valami rendszeres támogatást.

1924. január 22-én megalakult a MacDonald-kormány, az első munkáspárti kormány Anglia történetében. Ez nemcsak Károlyi angliai helyzetét erősítette, de nyomban elhalasztották az Ítéltábla ítéletének február 5-ére kitűzött kúriai tárgyalását; a Külügyminisztérium kérte erre a független magyar bíróságot, „mivel fontos politikai szempontok kívánatosá teszik az ügy felülvizsgálati tárgyalásának elodázását”.¹³⁷ A fontos szempont a Bethlen-kormányt megmentő népszövetségi kölcsön biztosítása: látva Károlyi jó viszonyát a Munkáspárttal, nem akarták megkockáztatni, hogy esetleg akadályozza az új angol kormány támogatását.

Károlyi valóban igyekezett felhasználni kapcsolatait annak megakadályozására, hogy Bethlen politikai feltételek nélkül kapja meg a kölcsönöket, ezt akarta mérsékeltebb igényekkel az e célból Londonba érkezett Garami és Peidl is.

¹³⁶ Uo. II. 612., Károlyi szeptember 12-i levele Jászihoz.

¹³⁷ A Külügyminisztérium 1924. januári átirata az Igazságügyminisztériumnak.

Hamar megtanulhatták azt, amit addig Bethlen sem tudhatott: hogy Angliában nincs jobb- vagy baloldali külpolitika, csak brit érdekek. Ráadásul Károlynak sikerült összevesznie MacDonalddal, mikor ő ezt elég nyersen közölte vele. Bethlen több ponton közeledett belpolitikájában a nyugati ízléshez – el is nyerte a kölcsönt –,¹³⁸ de amint megbukott a Labour-kormány, a Kúria elővette a pert, és 1924. december 16-án megszületett a jogerős ítélet. Elkobozták Károlyi teljes ingó vagyonát és a hitbizomány 60 százalékát, a birtok 40 százalékának értéke a Károlyi-rokonságot illette, de ennek módjáról csak kétévi huzavona után határoztak, addig Károlyi anyagi helyzete nehéz maradt.

Valamit javított ezen könyve sikere és felesége amerikai előadókörútja. Az *Egy egész világ ellen* németül jelent meg először 1923 novemberében, majd magyarul és angolul is, az angol fordítást 1925-ben az USA-ban is kiadták. A könyvnek itthon is nagy hatása volt: megjelenése után sikerült 500 példányt Budapestre juttatni, majd még további szállítmányokat. Bár formálisan be nem tiltották, csempészni kellett, ezt Böhm intézte, aki a köteteket hamis borítóval látta el. Mikor a rendőrség felfedezte, miből bonyolít le olyan feltűnő forgalmat a Grill-könyvkereskedés, egyszerűen elkobozta a készlet maradékát, bírói végzés nélkül, törvénytelenül. Baloldali lapok részleteket közöltek a könyvből, a kormány pedig utólag megvonta postai szállítási jogát, a Népszava-könyvkereskedésben lefoglaltak több száz példányt. Károlyi könyve sikerén felbuzdulva elhatározta, hogy Lorsy Ernő bevált segítségével elkészíti könyve második kötetét, és közreadja forradalmi emlékeit. A munka azonban évekig húzódott, és

¹³⁸ Erről részletesen l. Romsics, 1991, 154–168.

befejezetlen maradt.¹³⁹ Károlyi és Lorsy lustaságban vetekedtek egymással, az igazi baj talán mégsem ez volt: Károlyi egyre távolabb került 1918-as nézeteitől, és úgy tűnik, nem tudott dönteni, helyezkedjen vissza a múltba, vagy önkritikus antimemoárt írjon.

Miután Jászi előbb egy évre, majd végleg Amerikába ment főiskolai tanárnak, az emigráció aktív magja pedig lassan morzsolódott, Károlyi politikai tevékenysége is csaknem megszűnt. Ez alkalmat adott arra, hogy megszakítsa a kapcsolatot azokkal – mint Linder vagy Hock –, akikből addig is elege volt. Hazai hívei közül csak Nagy Vince és Rupert Rezső Kosuth-pártja, az MSZDP Stromfeld és Madzsar vezette belső ellenzéke tartotta vele a kapcsolatot. A maga részéről az amerikai kivándorlás tervéről is lemondott. Változást az hozott a londoni idillben, hogy Károlyné meghívást kapott amerikai előadókörútra, ami sok pénzt és publicitást jelenthetett, ráadásul megfelelt az ő fiatalos energiájának és aktivitásigényének, mert Angliát kissé zártnak és unalmasnak találta.

Közben Károlyit augusztusban súlyos baleset érte: biciklizni tanította gyermekeit, és olyan szerencsétlenül esett, hogy combtörést szenvedett. Hetekig betegen feküdt, jó ideig mankóra támaszkodott, és járása azután is kissé bicegő maradt.

Károlyné 1924. október 18-án indult el sikeres amerikai útjára, amelyet memoárjában részletesen elbeszél.¹⁴⁰ Miután hajóra szállt, Károlyi nővére pár hétre Londonba utazott, hogy ápolja öccsét, majd Károlyné kérésére Jászi volt vele, míg felépült. Mikor Károlyi már tudott járni, Párizsba láto-

¹³⁹ Károlyi elkészült nyers fogalmazványai végül *Az új Magyarországért* c. kötete függelékeként jelentek meg 1968-ban.

¹⁴⁰ Károlyi Mihályné: *Együtt a száműzetésben*. 1969.

gatott 1924. november végén, ahol az Emberi Jogok Ligája nemrég megalakult magyar csoportjának elnökévé választották. A Ligához több száz Franciaországban dolgozó magyar bányász és munkás csatlakozott, a Világosság támogatta, míg vezetője, a magyar börtönből szökött Veér Imre inkább 1849, a Nagy György-féle Köztársaság Párt szellemét képviselte. Mikor Károlyi szólásra emelkedett a Liga gyűlésén, felállt a megjelent mintegy 200 kommunista emigráns, és elénekelt az Internacionálét. Végül verekedés tört ki a kommunista és Liga-párti munkások között; ami Károlyit nem zavarta, sőt örült, hogy élő kapcsolatba kerülhet a magyar munkásokkal. Már ekkor azt nyilatkozta a *Világ* párizsi tudósítójának: „jövő nyáron állandó tartózkodásra családostul Párizsba költözik”.¹⁴¹ Ezt Jászi is helyeselte, mint Károlyinének írta:

„Mihály erősen gondol egy párizsi letelepedésre a nyártól kezdve. A tervet én nagyon jónak látom. Az emigráció központjává Párizs kezd válni s Mihályt legutóbb is a magyarok ezrei ünnepezték s nagy beszédje óriási hatást keltett. A politikai levegő is számunkra itt sokkal jobb, mint a londoni. Szóval itt Mihály egy briliáns tevékenységet fejthetne ki, feltéve, hogy képes lesz bizonyos dogmatikus int-ranizigenciáktól megszabadulni...”¹⁴²

Károlyiné amerikai előadókörútja a vártnál is nagyobb sikerrel járt, de karácsony előtt súlyosan megbetegedett. Férje december 31-én elindult Amerikába, hogy mellette legyen. Sok viszontagság után együtt tértek vissza – Károlyi kelle-

¹⁴¹ *Világ*, 1924. december 10.

¹⁴² *Károlyi Mihály levelezése*, II. 954., Jászi 1924. november 17-i levele Károlyinéhoz.

metlen tapasztalatai ellenére erősen gondolkodott azon, hogy visszatérjenek az USA-ba, ahol sok új barátot szereztek.

„Ha lehet, illetőleg ha beeresztenek, Amerikába akarok menni és pedig családotul 2-3 évre. Úgy látszik, hogy ez sikerülni fog. Élni, annyit keresni, hogy a gyerekeket is felnevelhessük, Európában nem vagyunk képesek” – írta nővérének.¹⁴³

Végül Párizs mellett döntött: május közepén odaköltöztek.

Londonban nyugalomban és biztonságban éltek, elzárva a politikától és nagyon távol Magyarországtól az akkori közlekedési viszonyok mellett. Angliának a húszas évek végéig konzervatív és Bethlen-barát kormánya volt, politikai támogatásra alig számíthatott. Jó munkáspárti és liberális összeköttetései, barátságai azonban megmaradtak. (Az angol kommunistákkal sem akkor, sem később nem volt kapcsolata.) Párizsban olcsóbb és egyszerűbb volt az élet, közelebb is volt a régi hazához és a mellette kitartó rokonokhoz, párthívekhez, jelentős volt a magyar politikai és gazdasági emigráció. A magyar közeg fontos volt Károlynak, bár a politikai kapcsolat sokszor kicsinyes viszálykodással, veszekedésekkel járt, ám ezt még mindig jobban viselte, mint az előző többévi elzárt-ságot. Károlyné szerette a párizsi mondén és bohém társaságot, a tengerparti üdülőhelyeket, a vidám barátnőket és a könnyed flörtöket. A társaság megválasztásában gyakran eltért ízlésük, de annyira szerették egymást, hogy ez sem járt komoly konfliktussal.

¹⁴³ *Károlyi Mihály levelezése*, III. 28. Károlyi 1925. június 15-i levele nővéréhez.

Először Párizs egyik külvárosában, Bois-Colombes-ben béreltek egy kis, kopottas házat, velük jött Károlyi angol titkárnője, aki a gyerekekkel is foglalkozott, és fogadtak egy francia házvezetőnőt. „A ház kapuja kidőlt, barátságtalan kis sötét proletárlakásban lakik – jelentette a Pestről kiküldött detektív. – A bútorzata nagyon szegényes, a díványa rongyos.”¹⁴⁴

Szüksége volt egy titkárra – mikor nem volt, telefonjai elintézetlenek, levelei megíratlanok maradtak, találkozóit pedig elfelejtette vagy legalább későn érkezett. Naponta megjelent Menczer Béla, Jászi unokaöccse, a Liga titkára, aki ellátta a komolyabb titkári teendőket. Fő támasza párizsi életében végig Bölöni György volt, Ady és Jászi barátja, a pesti *Világ*, majd a *Bécsi Magyar Újság* munkatársa, aki két évtizedre Párizsban kötött ki. A rendkívül művelt, széles látókörű Bölöni otthonosan mozgott Párizs Bakonyában, az emigránsok azon típusához tartozott, akiknek kenyerére mindig jutott vaj is, nem volt párttag, de jó viszonyban a kommunista szervezetekkel, hűségesen kitartott Károlyi mellett, igaz, nem egészen önzetlenül, és szinte összekötője volt minden irányban, de főleg a kommunisták felé.

Károlyi hamar beleélte magát új párizsi környezetébe, Mercedes helyett bottal járt, a Jockey-Club helyett kis montparnasse-i kávéházakba, progresszív szalonokba, sakkozni és vitatkozni (a sakk pótolta az ifjúkori szerencsejátékokat).

„Nem anyagi nyomor okozta, hogy Károlyi külső megjelenése furcsa benyomást keltett – írja memoárjában Veér. – Jó szabónál dolgoztatott, monoklit hordott, de cipőfűzőjét elfelejtette megkötni, s

¹⁴⁴ PIL 651. f. 2/1926-1-4786. (1925. július 7-i detektívjelentés.)

komoly társaságban is nemegyszer nyakkendő nélkül jelent meg. Titkára, Bölöni György, vagy annak felesége... nemegyszer kötötték meg nyílt utcán a cipőfűzőjét, s látták el improvizáltan vásárolt nyakkendővel. Ilyenkor Károlyi keservesen sóhajtozott: gyermekkoromtól kezdve tetőtől talpig inasok öltöztettek.”¹⁴⁵

Párizsba érkezve rögtön bekapcsolódott a Liga vezetésébe, de alig egy hónap alatt rájött, hogy Veérrel és a mögötte álló Linderrel valami nincs rendben. Június 9-én Károlyi és Veér megbeszélést tartottak az e célból Párizsba érkezett Jászival, Szendével és Linderrel. Utóbbi fantasztikus terveket adott elő: jugoszláv támogatással és (nem létező) magyarországi titkos szervezeteivel október hatodik évfordulóján megdönti a Horthy-rendszert. Jászi és Szende azonnal elvetették Linder puccstervét, Károlyi sem vette komolyan, csak annyit ígért meg, hogy a családi nyaralás után Belgrádba utazik tájékozódni. Bizalmatlanságát mutatja, hogy távolléte idejére levétette nevét a Liga lapja, a *Köztársaság* címlapjáról. A párizsi kommunisták, akik maguknak akarták megszerezni a Ligától a bányásszervezeteket, Veért és Károlyit is támadták lapjukban. Károlyi „hosszú-hosszú hallgatás után megint rossz helyen nyitotta ki a száját” – írta Gábor Andor.¹⁴⁶

Károlyi június végén néhány napra Belgrádba utazott: ot-tani tárgyalásairól részleteket nem tudunk, mindenesetre meggyőződött Linder és Veér terveinek komolytalanságáról, és Párizsba visszatérve szakított velük. Veér néhány hónapig folytatta kalandor tevékenységét Linder pénzén, titkos „Károlyi-brigád” hozott létre, tagjait fantasztikus hókuszpóku-

¹⁴⁵ Veér Imre: *Ma Magyarország, holnap a szabad világ*, 1957, 565.

¹⁴⁶ *Párisi Munkás*, 1925. március 12., június 28. stb.

szok között feleskette a fegyveres harcra, de végül lelepleződött, és a Liga új vezetőséget választott, titkára Bánó József Világosság-párti tanító lett. Vele Károlyi ismét felvette a kapcsolatot.

Július elején a KMP vezetősége megbízásából Párizsba érkezett Gábor Andor, aki néhány hete még gúnyolódott cikkeiben Károlyin, most viszont felkérte: utazzon Bécsbe a KMP Organizációs Bizottságával (Kun, Landler, Alpári Gyula) találkozni a KMP I. kongresszusának megnyitása előtt. Károlyi titokban tárgyalt velük augusztus 6-tól 10-ig.¹⁴⁷ Már előbb megismerkedett H. Rakovszkival,¹⁴⁸ a londoni szovjet követtel. Rakovszki és Károlyi rokonszenvesek voltak egymásnak, és beszélgetéseik eredményeként Károlyi megkérte a követet: segítsen neki megismerkedni a Komintern által létrehozott Nemzetközi Paraszttanáccsal (ismert rövidítéssel Kresztintern).

Ezzel megkezdődött Károlyi kommunista kapcsolatának története, amely 1925-től nagyjából 1934-ig tartott. Károlyi soha nem volt marxista vagy kommunista, igazából nem tartozott az útítárs, a „*fellow traveller*” kategóriába sem, ahogy azt a kremlinológiai irodalom jellemzi, tehát nem volt a kom-

¹⁴⁷ Részletesebben Hajdu, 1975, 142.

¹⁴⁸ Hrisztián Rakovszki, oroszosan Rakovszkij (1873–1941) gazdag, progresszív bolgár családból származó orvos, a világháború előtt a román szocialista párt egyik ismert vezetője volt. Emigránsként Trockijhoz állt közel, a világháború alatt mint pacifista részt vett a zimmerwaldi mozgalomban. 1916-ban a román kormány elfogatta, az orosz forradalom szabadította ki. Csatlakozott a Bolsevik Párthoz, amelyben vezető funkciókat töltött be, 1919–1923-ban az ukrán szovjetkormány elnöke, 1924–1926-ban londoni, 1926–27-ben párizsi szovjet követ. Miután Trockij mellett foglalt állást, leváltották, 1938, bebörtönözték, 1941-ben, a német támadás után agyonlőtték.

munisták feltétlen, kritikátlan támogatója. Levelezése, elsősorban az 1934-es moszkvai látogatásából írottak, jól mutatják, mennyire kritikusan ítélte meg a sztálinizmussá fajult leninizmus bizonyos vonásait.

Kommunistabarát korszakát két nézet jellemezte. Az egyik, hogy a Szovjetunió, elfogadhatatlan vonásaival együtt és változásaitól függetlenül, fontos ellensúlyt képez a világpolitikában az imperializmussal, különösen pedig a fasizmussal szemben, amelyet volt szerencséje nyugati baloldali barátainál korábban közelebbről megismerni 1921-ben. A másik, hogy Jászival és az októbristák többségével ellentétben sohasem volt a kommunistákkal való együttműködés elvi ellensége. Amíg azonban volt remény a kommunisták nélküli októbrista egységre, elfogadta Jászi kérését, és nem zavarta meg azt esetleges kommunista kapcsolatokkal. Miután Jászi beismerte az új október reménytelenségét, és Amerikába távozott, Károlynak sem kellett tekintettel lenni régi szövetségeseire, és megpróbálkozhatott az együttműködéssel a kommunistákkal elsősorban a Horthy-rezsim, majd később a nácizmus ellen.

Említettem, hogy elvben a Világosság-csoporthoz állt legközelebb, amely elítélte az itthoni szociáldemokrata pártvezetés megalkuvó, túl óvatos politikáját, így az ún. Bethlen-Peyer-paktumot is, amelynek kritikáját 1925 szeptemberében a II. Internacionálé marseille-i kongresszusa elé terjesztették. Károlyi előzőleg találkozott Garbai Sándorral, a Világosság egyik vezetőjével, és helyeselte a lépést. Ezután azonban a Világosság aktivitása csökkent, majd kettészakadt. A franciaországi Világosság folytatta a magyar bányászok és munkások szervezését; Károlyi 1925-től 1929-ig egyszerre támogatta ereje szerint a KMP-t, az Európai Parasztbizottságot és a Világosságot.

A politikai súlypont mindenesetre az előbbieken volt. Bécsben kompromisszum született: Károlyi fenntartásai ellenére elismerte a Kun-féle vezetést, az viszont magáévá tette a megváltás nélküli, radikális földosztás jelszavát. Az intenzív együttműködést Károlyival azonban Kun továbbra sem forszírozta, bár erre engedélyt kért és kapott a Kominterntől. Sőt lebeszélte a Kresztinternt Károlyi nyilvános szerepeltetéséről: „lehetetlennek tűnik Károlyi Mihály grófot arra rábeszélni, hogy nyilvánosan csatlakozzon a Parasztinternacionáléhoz... részéről egy csatlakozási nyilatkozat a Parasztinternacionáléhoz nagy hiba lenne...”¹⁴⁹

Így Károlyi aktivitása egy ideig a magyar Liga irányítására, támogatására és abból a Veér–Linder-társaság kizorítására korlátozódott, többször megjelent bányászgyűléseken, ahol nagy népszerűsége tett szert, nem szónoki képességeivel, hanem hallgatói által érzékelt őszinteségével. Felesége is bekapcsolódott a Liga munkájába. A Liga egyik előnye volt, hogy a tekintélyes francia anyaegyesületnél több száz esetben közben tudott járni magyar emigránsok érdekében. A Liga, mintegy pártokközöttsége dokumentálására, egyszerre tiltakozott a budapesti Rákosi-per és Gárdos Frida moszkvai perbe fogása¹⁵⁰ ellen – mindkét esetben eredménytelenül. A Világosság szakadása után a Liga inkább Garbai Előre-csoportjával állt kapcsolatban.

A budapesti frankhamisítási botrány kirobbanása új reményeket keltett Károlyiban a Horthy-rezsim megbuktatására, a feldühödött francia kormány hajlott volna erre, de a

¹⁴⁹ PIL 500. f. 6/1. ő. e. Kun 1925. szeptember 7-i levele.

¹⁵⁰ Gárdos Fridát hamis vádak alapján kivégezték, egykori szeretője, Pogány József nem járt közbe érdekében.

brit kormány megvédte a Bethlen-kormányt. Pedig Károlyi nagy kampányt folytatott a Bethlen-kormány felelősségének leleplezésére, és sikerült együttműködésre bírnia az akkor Gerő Ernő vezette párizsi magyar kommunista csoportot a Ligával. A titkára, Menczer által gyűjtött leleplező dokumentumokat Menczer barátja, a Párizsban tanuló Illyés Gyula fordította franciára, az ehhez Károlyitól kapott írógépet a kampány után is megtarthatta. A magyar követség viszont ügynökeivel ellopatta a Liga irattárát.

1926 novemberében, a magyarországi választások előtt, Lukács György, akkor a KMP Központi Bizottságának tagja, levélben közölte Károlyival:

„Kedves Galambos,¹⁵¹ a választásokkal kapcsolatban a pártnak az a fel fogása, hogy óriási fontosságú volna, hogy Ön írjon nyílt levelet a Szociáldemokrata Pártnak saját aláírásával, melyben kifejezést ad annak, hogy mennyire nélkülözi a Szocdem Párt választási felhívásában 1. a köztársaság követelését, 2. annak követelését, hogy az államforma fölött népszavazás döntsön, 3. radikális földreformprogramot.”¹⁵²

Néhány nappal később elküldték a tervezetet is, Károlyi változtatásaival a szöveg egyénibb, személyes hangvételű lett, de ez a levél lényegét nem érinti. A levelet az MSZMP (a KMP-vel szoros kapcsolatban álló legális párt) 50 ezer példányban nyomatta ki, több terjesztőjét börtönbüntetésre ítélték. Az MSZDP vezetése persze nem örült a nyílt levélnek, a *Népszava*, amely többször elítélte a Károlyi-pert és Károlyi rágalmozását, ezután ritkábban foglalkozott vele.

¹⁵¹ Károlyi konspiratív neve, első párizsi lakása után.

¹⁵² PIL 500. f. 2/102. ő. e. (A levél aláírása: Gertrud, Lukácsné keresztnéve.)

1927 nyarán Károlyi hosszabb időt töltött Berlinben, ahol eredménytelenül próbálta befejezni Lorsyval memoárját. Ekkoriban írta csak halála után kiadott és bemutatott *Ravelski* című drámáját. Részt vett Sacco és Vanzetti, a hamis vád alapján kivégzett két amerikai anarchista védelmére szervezett kampányban, az ügyről cikket írt a *Weltbühnē*-ben, filmet akart készíteni róluk – a film, az új művészeti ág mindig izgatta.

1927 júniusában lezárult a Károlyi-per vagyoni vonatkozásban is. A törvényszék megegyezésre szólította fel a feleket, ami hamarosan meg is történt. Ehhez meg kell jegyezni, hogy a család és Károlyi viszonya 1919 óta sokat változott. A haragtartó rokonok közül Károlyiné anyja volt az első, aki 1924-ben váratlanul megjelent Londonban: öt éve nem látta a lányát. Véletlenül vagy sem, akkor csengetett be hozzá, előzetes értesítés nélkül, amikor Károlyi Newburyben volt a gyerekeknél. Egy egész napon át beszélgettek, kerülve a politikát, és Andrássyné megemlítette, „hogymeglátogatta a királynét Lequeitióban, és Zita csodálkozott és nem helyeselte, hogy anyámék elhanyagolnak engem és unokáikat, és hogy megszakították velünk a kapcsolatot”.¹⁵³ A legitimista Andrássy házaspárnak a királyné szava nem tanács, parancs volt. „Minden ilyen családi ünnep alkalmából – írta Andrássyné leányának 1927 szilveszterén – amikor a múlt emlékei újra elevenek lesznek, megélnék, érezni legjobban a maga megüresedett helyét a családi tűzhelynél és ez mindenkor nagy szomorúságot okoz nekem, és tünődést, hogy ennek miért kellett így történnie!!”¹⁵⁴

¹⁵³ *Együtt a száműzetésben*, 60.

¹⁵⁴ *Károlyi Mihály levelezése*, III. 358.

Andrássy Gyula és felesége Párizsban látogatták meg Károlyinét (Károlyi nem volt hajlandó Andrássyval találkozni) 1926 nyarán, Károlyiné húga, Klára (Cája), akkor már Odescalchi hercegné is velük volt. A következő nyáron Károlyi ke-reste fel Svájcban üdülő mostohaanyját – aki sohasem fordult ellene, sőt anyagilag is támogatta –, s hogy kedveskedjen neki, kilencéves Judith unokáját is magával vitte. A régi sebek lassan begyógyultak.

A család egyes tagjai, elsősorban Károlyi József, édesanyjával, Pálffy Geraldine-nal és az őt testvérük érdekei hatékonyabb képviselőjére kérő Pappenheimné K. Erzsébettel a háta mögött már a végleges vagyonfelosztást megelőző években igyekezett ellenállni a kincstár mohóságának, amit még Bethlen is túlzottnak talált. Miután a Károlyi család nem ismerte el a perben hozott ítélet jogosságát, informális megegyezést kötött a kormánnyal, az utóbbi nevében tárgyaló Vass József miniszter vitás esetekre Károlyi Lászlót fogadta el döntőbírónak. Az informális megegyezés eredményeként a 36 millióra becsült hitbizomány értéke 40 százalékát Károlyi Józsefnek juttatták, azzal, hogy abból gondoskodhat Károlyi gyermekei megfelelő neveltetéséről. Károlyi József ezt erkölcsi kötelességének ismerte el, ha az ígért évi 60 ezer pengőt nem is sikerült rendszeresen előteremteni, saját adósságoktól terhelt anyagi helyzetétől és a küldés nehézségeitől függően jelentős összegeket juttatott bátyjának; halála után ezt özvegye is folytatta a második világháború kezdetéig, amikor ez már lehetetlenné vált.¹⁵⁵

¹⁵⁵ A megállapodásról és végrehajtása nehézségeiről l. P. Károlyi Erzsébet leveleit *Károlyi Mihály levelezése*, III. és sajtó alatt levő IV. kötetében, továbbá Schönwald, 253–258., PIL 704. f. 64. ő. e.; MOL Károlyi-leveletár P. 389. l. csomó, MOL, Az 1927. június 17-i minisztertanács jegyzőkönyve stb.

Ha nem is kapta meg Károlyi rendszeresen mindazt, ami neki járt volna, anyagi helyzete ettől kezdve lényegesen megjavult. A kapott pénzek nagy részét a gyermekek elhelyezésére fordították a legjobb angol és francia internátusokban. A szülők két szomszédos, szépen berendezett öröklakást vettek Párizsban, Károlynének egy kis Peugeot-t. Gondtalanul élhettek volna, ha rendszeresebben kapják a pénzt és képesek beosztani, de a takarékoság elsajátítása nem tartozott az arisztokrata neveléshez.

A vagyon 60 százaléka a kincstárnak jutott, ebből létrehozták az ún. Nemzeti Közművelődési Alapítványt, a palotát és kertjét a főváros vette meg ötmillió pengőért. A megkezdett földosztás során paraszti kézre jutott földeket bizonyos fizetség fejében az új gazdák kezén hagyták. Andrassy Gyula halála után Károlyné a családi vagyonhoz képest csekély, de számukra jelentős végkielégítésben részesült; a megtört Andrassy élete végén kibékült vele. Mostohaanyja 1928 márciusában bekövetkezett halála alkalmából Károlyi is kibékült húgaival.

A forradalmi Calles-kormány 1928 tavaszán meghívta Károlyit Mexikóba földreformjának tanulmányozására. Május 21-én szállt hajóra, augusztusig tartózkodott Mexikóban. Beszámolóit újságcikkekben, jegyzetekben szórta szét, a mexikói agrárforradalomról tervezett könyvét sohasem írta meg, Mexikóval sem maradt kapcsolatban. Átutazóban szeptember elsején pár napra partra szállt New Yorkban, ahol hívei lelkesen fogadták.

Mexikói útja előtt mindinkább a fasizmus terjedésének veszélye került Károlyi gondolkörének középpontjába. „A fasizmus – fejtette ki egy Mexikóban írt cikksorozatában – közvetlenül fenyegeti a békét... Csak akkor mondhatunk végbúcsút a fegyvereknek, ha felépítjük az Európai Egyesült

Államokat, amely valamilyen módon össze fog kapcsolódni Oroszországgal.”¹⁵⁶ Európa válaszütra ért – írta még 1928 januárjában Jászinak –, ha nem revideálják a Párizs környéki békéket, és Anglia nem hagy fel „a kis államok fasiszta politikájának a legyeztetésével”, akkor „kisebb európai háborúkra fog kerülni a sor, melyeknek kimenetelét nem lehet megjósolni”.¹⁵⁷

A fasiszta veszély korai felismerése is a szocialista egységfront hívévé tette, legalábbis Nyugat-Európában és a Ligában – a hazai szociáldemokrata vezetőséggel, miután a Világosság elvesztette befolyását, nem látott lehetőséget a párbeszédre sem. A két Internacionálé éleződő ellentéte azonban a Ligát is elérte. Miután a kommunista munkások többsége nem lépett be a Ligába, a Világosság hatása pedig itt is csökkent, erősödött a hazai MSZDP-vezetőség befolyása, maga Peyer is meglátogatta a magyarlakta bányavároskákat. Hiába mondta Károlyiné – aki mint társelnök bekapcsolódott a Liga munkájába, sőt férje külföldi tartózkodásai idejére át is vette az irányítást – a Liga közgyűlésén:

„Nekünk épp az a hivatásunk, hogy felfedve úgy a II., mint a III. Internacionálé azon lehetetlen álláspontját, hogy a proletariátus egységfrontja csak akkor lesz meg, ha ebbe vagy abba az Internacionáléba lépnek be”, befogadják mindkét Internacionálé híveit, „mivel sem a II., sem a III. Internacionálé nem fog megszűnni a másik kedvéért”.¹⁵⁸

¹⁵⁶ A cikksorozatot: „Quo vadis Europa” címmel több mexikói és észak-amerikai lap közölte, magyarul *Károlyi Mihály válogatott írásai*, I. 218–239.

¹⁵⁷ *Károlyi Mihály levelezése*, III. 373. Károlyi 1928. január 10-i levele Jászihoz.

¹⁵⁸ PIL 677. f. 7. cs. 4. ő. e. (A Ligával kapcsolatos vegyes iratok.)

Károlyi, aki közelebb állt már ekkor is a III. Internacionáléhoz, mint a felesége, maga is azt írta 1927 novemberében a Pas de Calais-i bányászokhoz írott, főleg a szociáldemokráciát bíráló levelében a megszűnt „két és feles” Internacionáléről:

„Nem is az volt a célja, hogy egy újabb programot adjon a proletariátusnak, mint inkább az, hogy összekötő kapcsot létesítsen a II. és III. Internacionálé között. Éppen ezért én azt az alakulást akkor igen melegen üdvözöltem, és ha megmaradt volna eredeti koncepciója mellett és az egységesítés céljait híven követte volna, magam is csatlakoztam volna hozzájuk.”¹⁵⁹

A fenti nyílt levelet a kommunista *Párisi Munkás* élesen bírálta,¹⁶⁰ hiába panaszolta Károlyi Lukács Györgynek írt levelében, hogy a (landlerista) Gerő kénytelen versenyezni balosságban Kun Béla híveivel, Gerőt leváltották – sőt az elhunyt Landler mérsékeltebb politikáját folytató Lukácsot is hamarosan kiszorították a KMP vezetéséből. Károlyi válaszütra került, és 1929-ben kénytelen volt feladni egységkísérleteit és a Liga támogatását. A III. Internacionálé mellett döntött, amiben része volt új kapcsolatainak is. Az olasz katolikus szocialista parasztpolitikus, Guido Miglioli révén létrejött kapcsolata a Kresztinternnel (amit három évvel korábban Kunnak sikerült elszabotálni). Közeli barátságba került Henri Barbusse-szel, a népszerű antimilitarista regény, *A tűz* szerzőjével, aki csatlakozott a francia kommunista párthoz, és megkérte a Mexikóból visszatérő Károlyit, vegyen részt a

¹⁵⁹ Közli *Válogatott írásai*, I. 174.

¹⁶⁰ *Párisi Munkás*, 1928. április 1.

Nemzetközi Antifasiszta Komité (IAFK) tevékenységében. Az IAFK a Komintern irányítása alatt állt, de bizonyos fokig a népfrontpolitika előzményének tekinthető. A párizsi magyar kommunista csoport élére Gerő utóda, a szintén volt landlerista Karikás Frigyes került, aki ugyan az akkor uralgó szektás irányvonalat volt kénytelen képviselni, de a fizikai munkájából élő kovács és amatőr író nyitott, őszinte személyisége rokonszenvesebb volt Károlynak, mint Gerő vagy a Gerőnél is rosszabbak.

Karikás segített „a *Monde Magyar Könyvei*” kiadásában is. A néhány, Magyarországon meg nem jelentethető, a *Monde* égisze alatt Károlyi anyagi támogatásával publikált kötet közül a Švejket és Taraszov-Rogyionov *Csokoládé*ját Karikás, Ernst Glaeser első világháborús antimilitarista regényét, *A 902-eseket* Bölöni fordította. A negyedik kiadvány Szilágyi András erdélyi író *Új pásztor* című expresszionista-naturalista regénye. A köteteket ötezer példányban nyomtatták, ebből kétezret hazai „pult alóli” terjesztésre szántak, kétezret az utódállamok magyarságának. Elkészült Barbusse *A tűz* című híres háborúellenes regénye fordítása, előkészületben volt a *Babeuf* Ilja Ehrenburgtól és Szántó György regénye, Solohov *Csendes Donja*, de ezekre már nem kerülhetett sor, részben a *Monde* adminisztrációjával támadt nehézségek, de főleg a sorozat könyveinek hazai betiltása és elkobása miatt.

(A *Švejke*nek ez volt az első magyar kiadása, a budapesti királyi törvényszék rögvest „elkobzásra és megsemmisítésre” ítélte. A *Csokoládé* ma már kevésbé ismert: hőse pártutasításra vállalja a hamis vádat és a kivégzést. A látszatperek moralitását már jó előre megindokoló *Csokoládé* szerzője és fordítója néhány évvel később ugyanerre a sorsra jutott. Az igazsághoz

tartozik, hogy a *Monde* magyar könyvsorozata nem csak a budapesti bíróság nemtetszését váltotta ki. Károlyi éppen Moszkvában volt, mikor az ottani *Sarló és Kalapács* júniusi számában megjelent a hírhedt „A magyar proletárirodalom platformtervezete”, amely József Attilát és Kassákot lefasisztázta, míg szerzői szerint „A Párizsban a *Monde* kiadásában megjelent magyar könyvek az »útitárs« irodalom terjesztői és teljesen figyelmen kívül hagyják a proletárirodalmat”, a *Csokoládé* „ideológiailag gyenge és a forradalom kezdeti színvonalán áll”, s jellemző módon csak a valóban gyenge *Új pász-tort* dicsérik meg.)

Károlyi fokozott közeledése a kommunistákhoz együtt járt októbrista politikai kapcsolatainak megszakításával. Barátsága Jászival, Szende Pállal, Garbaival megmaradt, de politikai tartalom nélkül. A hazai októbrista csoportokkal pedig alig maradt érintkezése, ha ezek távolról tisztelték is. A Nemzeti Közművelődési Alapítvány parlamenti vitáján Propper Sándor szociáldemokrata képviselő odaszólt a heveskedő kormánypártiaknak: „ha még 50 évig élnek, megélnék Károlyi rehabilitálását is”.¹⁶¹

Károlyi jelentős nemzetközi fellépései közé tartozott részvétele a Nemzetközi Antifasiszta Komité 1929. március 9–10-i berlini kongresszusán, amelynek fő célja az olasz fasizmus elleni mozgósítás volt. Károlyi ettől kezdve a második világháború végéig a nemzetközi fasizmus elleni harcot tekintette fő és aktuális feladatának. Tagja volt a kongresszus elnökségének, beszéde, amelyet németül kezdett, majd franciául folytatott, Barbusse-é mellett a legsikerültebbek egyike. Magyarországról szólva, az akkori európai baloldal (nem csak a kom-

¹⁶¹ *Népszava*, 1929. január 18.

munisták) szóhasználatával fasizmusról beszélt, de legalább árnyaltabban, mint mások.

„Magyarországon a fasizmus sajátos formában jelentkezik, amely nem hasonlítható egy fejlett, modern kapitalista ország fasizmusához. A magyar fasiszták a Magyarországon még fennálló félféudalizmust védik. A magyar fasiszták ebben az olasz fasizmusra támaszkodnak, amely támogatja a magyar fasisztákat. Az olasz fasizmus szándéka a magyarokat rohamosztagnak, ágyútölteléknek használni a következő háborúban, mint ahogy tegnap a magyar tömegek a német imperializmus rohamosztaga és ágyútölteléke voltak. Az olasz fasizmus háborút akar, szüksége van a háborúra; ezt parancsolja neki önfenntartása. Ehhez kell Magyarországnak a gesztenyét a tűzből kikaparni.

... Magyarország közvetlenül fenyegető veszélyt jelent Európa, a béke számára. Magyarországról és Magyarországon készülődnek a háborúra. Magyarországon nagyon népszerű egy jelszó, a békeszerződés revíziójának jelszava. Nos, a Magyarországgal kötött békeszerződés valóban egy bűncselekmény; de nem kisebb, éppoly szörnyű új bűncselekmény lenne a harcot ez ellen a békeszerződés ellen újabb világmészárlássá, új háborúvá változtatni.”¹⁶²

Ezeket a gondolatokat mondta el a Busch-cirkuszban rendezett népgyűlésen is, azzal a kíváncsisággal zárva beszédét, hogy a következő hasonló kongresszuson minden munkás, a fasizmus minden ellensége képviselve legyen. „Ha a kapitalisták egységfrontot tudnak alakítani, nekünk is ezt kell tennünk.”¹⁶³

¹⁶² IML (Moszkva, mai nevén: RCHIDNI) 543. f. 9. ő. e. (A kongresszus gyorsírási jegyzőkönyve) és uo. 209. f.

¹⁶³ Uo.

Élénk taps fogadta e szavakat; mint a kongresszuson elhangzó ellentétes irányú felszólalásokat is, amelyek a szociáldemokratákat is lefasisztázták (így Fritz Heckert, a német KP egyik akkori vezetőjét).

A II. Internacionálé néhány hónappal később külön anti-fasiszta konferenciát tartott, és a két Internacionálé összefogása továbbra sem volt lehetséges, nagyrészt éppen a Károlyi által is elfogadott (bár nem helyeselt) kommunista politika miatt. A berlini kongresszus szervezőinek jelentése szerint Károlyi és az olasz Guido Miglioli is kifogásolták az elfogadott határozat egyoldalúságát: „Károlyi gróf azzal támasztotta alá ilyen meggondolásait, hogy a határozatok ilyen megszővegezésével megkönnyítettük, hogy a szociáldemokraták a kongresszust és a létrehozott komitét mint tisztán kommunista pártügyet denunciólják.”¹⁶⁴

A megválasztott komiténak Károlyi is tagja lett. Beszédet mondott az Emberi Jogok Német Ligájának Berlinben rendezett gyűlésén is. A berlini szerepléséről szóló magyar követségi jelentés alapján a budapesti ügyészség újabb vádiratot adott ki ellene, „a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló büntett” elkövetése vádjával. A vádirat szerint „a magyar történelem leggyászosabb alakja, a hazáruló Károlyi Mihály gróf... ezt a nyilvánosságot... is felhasználta arra, hogy hazája ellen kirohanjon, hogy azt az európai béke örökös veszedelmének – és egy új világháború előidézőjének színében tüntesse fel...”¹⁶⁵

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ PIL 614. f. 1/1930-3988. – E viták háttéréről magyarul l. Székely Gábor, 1980 és 1998.

Károlyit nem sokkal berlini szereplése után vonták be a Komintern irányításával működő Európai Parasztbizottság vezetésébe. Ezt most már Kun Béla sem ellenezte, aki április 22-én Moszkvából értesítette a KMP-t: hamarosan jelentkezik náluk Nagy Imre, „ő fog az elvtársakhoz egy kéréssel fordulni az Illető ügyében. Arról van szó, hogy a Kresztintern egy szigorúan párton felül álló közép- és nyugat-európai szervezetet akar teremteni, amelynek kifelé reprezentánsai” az albán Fan Noli, Miglioli és Károlyi („Illető”) lennének.¹⁶⁶

Károlyi 1929. június 25-én érkezett újra Berlinbe, ahol Nagy Imrével és Hevesi Ákossal találkozott, utóbbi ezután évekig Berlinben irányította a Parasztbizottságot. Vállalta, hogy fedezi az itthon megjelenés előtt álló féllegális *Parasztok Lapja* költségeinek felét, és felelevenítve hazai kapcsolatait, segítséget nyújt a KMP parasztpolitikájához. Szándéka ellenére csak néhány napig tudott Berlinben maradni, mert ekkor halt meg Andrássy Gyula, és Károlyiné szeretett volna a temetésre hazautazni. Ám többszöri kérésére sem kapott beutazási engedélyt. Károlyi legközelebb decemberben utazott Berlinbe – ha rendszeres munkát vártak tőle, csalódást okozott. A hazai „paraszsággal” neki nem volt közvetlen kapcsolata, csak néhány hívével, ők azonban nem kívántak a kommunistákkal együttműködni, és el is bántortalanította őket, hogy a hazatért, bűnbánó Veér Imrét súlyos börtönbüntetésre ítélték. 1929 őszén pedig szakított Nagy Vincével, aki addig sokat segített a hazai szálak szövögetésében.

Ekkoriban kapcsolódott be az IAFK tevékenységébe is, amelynek gyakorlati vezetője Willi Münzenberg volt. A praktikus és kiváló kapcsolatteremtő Willi már a húszas évek eleje

¹⁶⁶ PIL 500/2 f. 209. ő. e.

óta irányította a Komintern különböző legális európai szervezeteit, a Nemzetközi Munkássegélyt, az Imperializmus és gyarmatosítás elleni ligát, majd az IAFK-ot is. Károlyi hamar megkedvelte őt, akit jobban érdekelt „az élet zöld aranyfája”, mint a „szürke elméletek”, de a Komintern szektás fordulata mindjobban nehezítette munkáját. Így szeretne volna, ha Károlyi az IAFK más alkalmas támogatóival részt vesz a II. Internacionálé antifasiszta kongresszusán, de Moszkvából leintették.

Több sikertelen próbálkozás után 1929 október végén engedélyt kapott, hogy Amerikába utazzon. William Feakins, aki annak idején Károlyiné sikeres előadókörútját szervezte, azonnal jelezte, hogy rendelkezésére áll. December 28-án szállt hajóra Cherbourg-ban, és csak 1930 május végén indult vissza Európába.

Károlyi utolsó amerikai látogatása mint előadókörút nagyon sikeres volt. Bejárta az Államokat New Yorktól Los Angelesig, nagy közönsége volt, az előadások nagy részét jól megfizették, érdekes új ismeretségeket szerzett, közülük többekkel – ismert neveket említve Chaplinnel, Theodore Dreiserrel, Upton Sinclairrel – egy ideig levelezett is. Gyűjtött Barbusse új lapjára, a *Monde*-ra (nem azonos a *Le Monde* napilappal), és részben sikerült megkapnia azt az összeget, amelyet még 1914-es útján gyűjtött a hazai demokratikus ellenzéknek.

A sok tanulságos és szórakoztató élmény mellett azonban kínos konfliktusba is került. Az ő szándéka az volt, hogy támogatja az USA-ban nagyon elszigetelt kommunistákat, de részt vesz mérsékelt szocialisták vagy liberálisok gyűlésein is, elmegy oda, ahova hívják, főleg a magyar egyesületekhez. A válság éveiben nagyon szektás amerikai kommunisták (pár

héttel érkezése előtt volt a nagy New York-i tőzsdekrach) azonban választás elé állították: vagy az ő híveikhez beszél, vagy a „szociálfasisztákhoz”, vagyis a szociáldemokratákhoz. Károlyi tudta, hogy hibázik, de elkötelezettsége okán a kommunisták mellett döntött. Első gyűlésén felállt a neves baloldali író, Sinclair Lewis, és megkérdezte: tudja-e, hogy a gyűlést a kommunisták szervezték? New Yorkban ez fenyegetően hangzott. Ezután mégis elment a liberális-szociáldemokrata Rand Schoolba, és helyreállt barátsága Sinclair Lewis-zal is.

A baj azonban megtörtént: az amerikai hivatalos gyakorlatnak megfelelően gyűléseit, útjait nem akadályozták, de soha többé nem kapott beutazási engedélyt. Ezt akkor talán nem nagyon bánta, de a második világháború idején, bármilyen fontos lett volna, nem mehetett át Amerikába, ahol a legtöbb aktív követője és a legtöbb magyar munkás élt.

Jászi, akivel a húszas években csak négy szemközt és levélben vitáztak, most nyíltan elfordult tőle, és ez a szakítás egy évtizedre szólt. Jászinak társadalmi és főiskolai helyzete is kínossá tette a válság által hiszterizált USA-ban, hogy egy „bolsival” barátkozik. Igaztalanul vádolta Károlyit azzal, hogy otthagya október zászlaját, hiszen az októbrista egység évekkel azelőtt felbomlott, ezért hagyta el ő maga Európát. Abban azonban igaza volt, hogy Károlyi fellépéseivel magának ártott és senkinek sem használt.

Jászi 1930. február 8-án jelentette meg „A Károlyi sphinx” című cikkét Göndör Ferenc lapjában, a különben általa is lenézett *Az Emberben*. Jászi kínos helyzetére mutat, hogy ebben arra szólítja fel barátját: valljon színt, mondja meg, „bolsevista” vagy sem. Az inkvizítori kérdés után viszont ő maga jellemzi pontosan Károlyi új politikáját: „tisztá, hajthatatlan és nemes szándékú maradt”, de „egy két és háromnegyedes

Internacionálé utópiáját kergetve... Kedvenc terve a két internacionálé egyesítése egy középvonalon, mely egyben a szocialista vagy »félíg szocialista« Európai Egyesült Államok” megteremtése volna.”¹⁶⁷ Az ezt követő mérges cikkpárbaj után ugyan barátságban búcsúztak el egymástól, de nem a régi egyetértésben. Vitájukra mindketten visszatértek 1930 nyarán és őszén a pozsonyi *Reggel* hasábjain, írásaikhoz több régi hívük is hozzászólt.

Károlyi 1930 folyamán többször írt az októbrista irányzatú pozsonyi napilapba, a *Reggel*be. Ott közölte „Az amerikai áloktóbristák” és „Akiktől egy egész világ választ el” című cikket az „áloktóbristákról”, elsősorban Göndör Ferenc köréről, de bár barátságosabb hangnemben, Jászit is kritizálja.¹⁶⁸ Jászi először egy rövidebb cikkben válaszolt („Károlyi Mihály, Amerika és a szovjetek”, *Reggel*, 1930. szeptember 14.), majd novemberben hatrészes cikksorozatban, amely a *Reggel* mellett a budapesti *Századunk* 1930. novemberi számában is megjelent („Áloktóbrizmus és bolsevizmus. Károlyi Mihály új programja”). Jászi egyúttal Göndörrel is kénytelen volt szakítani, aki az emigránsok amnesztiájának hamis reményében adta fel októbert.¹⁶⁹

Az októbristák többsége helyeselte Jászi állásfoglalását, fontosak Vámbéry Rusztem, Fényes László, Kernstok Károly és Szász Zoltán megnyilatkozásai. Régi hívei közül Braun Róbert, Csécsy Imre és Madzsar József figyelmeztették túlzá-

¹⁶⁷ *Az Ember* (New York), 1930. február 8. – Jászi és Károlyi vitáit részletesen elemzi Litván, 1975. Litván Jászi-életrajzában is alaposan ismerteti 1930-as vitáikat: 312. skk.

¹⁶⁸ *Reggel* (Pozsony), 1930. július 27. és augusztus 3. Ezeket és más, a *Reggel*be írt cikkeit közli *Válogatott írásai*, I. 312. skk.

¹⁶⁹ *Reggel*, 1930. szeptember 15. – L. ehhez Litván Jászi-életrajzát, 320.

saira. A viták háttérét világítja meg Jászi nagyrészt máig kiadatlan levelezése. Szende Pál közölte: Európában Károlyi „ami elrontható volt, már az előző években megtette, s most már csak a saját személyének árt”. Szende nővére maliciózan fogalmazott: „Hiszen ha ő önzetlensége és tisztessége mellett nem egy fegyelmezetlen és excentrikus gróf volna, akkor a mi ügyünk egész másképp állna... viszont ha »normális« ember volna, akkor azt hiszem, ma Parádon ülne, és élvezné a feudális konjunktúrát...”

Körútján elsősorban az északkeleti városokat, a magyarlakta településeket járta be, de eljutott St. Louis-ba, Detroitba, Los Angelesbe, San Franciscóba és Palm Beachbe is, tartott előadást magyar munkásoknak és amerikai milliomosoknak, sok hírességgel találkozott, és meglátogatta május elsején börtönében a hamis váddal 1916-ban elítélt antimilitarista öntőmunkást, Tom Mooneyt. Angol nyelvű előadásait Feakins szervezte, a magyarokat általában a kommunista vezetésű Horthy-ellenes Liga.

Körülbelül 5000 dollárt gyűjtött a *Monde* részére, honoráriumai egy részét az őt is bíráló kommunista *Új Előrének* adta. Párizsba júniusban érkezett vissza; élvezte a meghitt családi kört és alaposan megjavult anyagi helyzetüket. Károlyiné tüdőbaja azonban akkor kezdődött, mikor férje Amerikában volt. Andrásyné, aki meglátogatta leányát, maga is beteg lett, Károlyiné Zürichbe kísérte anyját, ahol megoperálták. Károlyi augusztus végén Svájcban találkozott nővérével, aki beszámolt neki a hazai helyzetről, Zsuzsanna húguk (Batthyány Gyuláné) haláláról, József öccsük súlyos betegségéről, és hogy helyette most már özvegye intézi birtokuk és Károlyi pénzügyeit, a kiváló gazda Esterházy Móric tanácsaira támaszkodva.

A Liga a mérsékelt szociáldemokraták kezébe került, jelentősége csökkent. Bánó híveivel otthagyta a Ligát, és újjászervezte a franciaországi Világosságot, amely a „két és feles” szervezet legjelentősebb csoportja lett. Bánó *Itt az írás* című sokszorosított közlönyében Károlyi útját értékelő cikket közölt; „négyévi szoros együttműködésük alatt” megtanulta tisztelni és szeretni őt, aki „egyéni meggyőződését magáért a meggyőződésért meri hirdetni, még akkor is, ha az Károlynak, a politikusnak – öngyilkosságát jelenti is”, mert ez történt, amikor „az októberi forradalom vezére megtagadta októbert”.¹⁷⁰

A kommunisták nem tekintették vezérüknek Károlyit, viszont igyekeztek felhasználni céljaikra, tekintet nélkül arra, hogy ezzel esetleg ártanak-e neki. Ő maga pedig nem óvatoskodott, sőt vonzódott a szélsőségekhez, a túlzásokhoz; „rekord-ember” írta róla Jászinak Hock. A KMP vezetősége (a Kunt átmenetileg felváltó Szerényi Sándor) szinte hetente sürgette Karikást, segítsen megszerezni a Károlyi 1914-es gyűjtéséből feloldott összeget, mielőtt még szétosztja mások között. Aggodalma indokolt volt: Károlyi volt hívei Nagy Vincétől a Világossáig jogosnak tartották volna, ha a pénz egy részét ők kapják. Elkeseredett leveleik mutatják, milyen szűkös anyagi helyzetben volt az emigráció, de a KMP is. Utóbbi kapott ugyan támogatást a Kominterntől, de a szükségeshez képest nagyon keveset.¹⁷¹

Károlyi és a KMP vezetőinek találkozására 1930. december elején Berlinben került sor, ahova neki az Európai Pa-

¹⁷⁰ *Itt az írás* (Párizs), 1930. november 1.

¹⁷¹ Kun átmeneti leváltásáról, viszonyáról Károlyihoz, a KMP pénzügyeiről bővebben: Borsányi, 1979, 340–348. skk.

rasztbizottság ülésére kellett utaznia. Az ülés referátumát Hevesi Ákos tartotta. Az elnöklő Miglioli külön, szívélyes szavakkal üdvözölte Károlyit, mint a Parasztbizottság magyar tagját, aki többször hozzászólt az egyes országok beszámolóihoz, figyelmeztette a plénumot: Magyarországon és Olaszországban, de Európa más országaiban is olyan tendenciák mutatkoznak, melyek bizonyossá teszik, hogy a leplezett diktatúrát nyílt diktatórikus rendszerek váltják fel, és ez a folyamat az új háború előkészítésével függ össze.¹⁷² (A jóslat bevált: jó fél évvel később megbukott Bethlen, és helyét Horthy barátja, Károlyi unokatestvére, Károlyi Gyula vette át, aki hamarosan statáriumot hirdetett.)

Károlyi a plénum után találkozott a KMP megbízottaival: Révai Józseffel, Poll Sándorral, Solymosi Ignác jászárokszlási kubikossal, a hazai illegális parasztszervezkedés egyik vezetőjével. Solymosi a harmincas években írott visszaemlékezésében részletesen beszámol a találkozásról: előtte Szerényi figyelmeztette, „nehogy szóljunk neki valamit, amitől észre vegye, hogy nem ő a fontos nekünk, hanem csak a pénze”.

„Mikor megjöttek, teát hozattak és Károlyi kezdte meg a beszédét azzal, hogy ő mint forradalmár a mai naptól kezdve belép a magyarországi kommunista pártba, ő a Harmadik Internacionálé alapelveit teljes egészében magáévá teszi, és ennek alapján fog is dolgozni. Erre felálltunk és kezet fogtunk és kijelentette, hogy őtet ne magázzuk, mert ő is éppen olyan ember, mint mink vagyunk... nyomdáról és parasztlap kiadásáról volt szó, és ebben a lapban Károlyi is írt volna...” és persze a pénzről, „és arról is volt szó, hogy ha a párt akarja,

¹⁷² RCHIDNI 535. f. 1/306. ő. e. (A plénum jegyzőkönyve.) – Rövidítve: Informationsdienst des Europäischen Bauernkomittees, 1930. december 5.

Károlyi hazajön Magyarországra, ő neki semmi kifogása nincs ez ellen...¹⁷³ Hazatérési ajánlatát éppúgy, mint belépési nyilatkozatát, megilletődötten hallgatták, de meg nem történtnek tekintették. A hazatérés ebben a körben börtönt jelentett, Solymosi már februárban oda került.

A megbeszélésen sok szó esett a Kisgazdapárt újjáalakulásáról, amit a KMP és a hazai októbristák, főleg Nagy Vince is szerettek volna befolyásolni. Ebben azonban Károlyi nem tudott segíteni, miután kapcsolata Nagy Vincével megszűnt. Ráadásul Nagy, azt képzelve, hogy a Károlyi-per ítéletének viszonylag kedvező anyagi vonatkozását ő harcolta ki, egymillió pengő honoráriumot követelt magának, Károlyi József azonban ennél csak sokkal kevesebbet volt hajlandó adni, mire Nagy perrel fenyegetőzött, de igényét a Budapesti Ítéltábla 1931 szeptemberében elutasította.¹⁷⁴

A berlini találkozó után néhány héttel – 1931. január 27-én – a KMP Külföldi Bizottsága levélben kérte fel Károlyit a magyar parasztsághoz szóló brosúra megírására, majd február végén ehhez adatokat és vázlatokat küldtek. Poll Sándor levelében kérte, hogy Károlyi bírálja saját földreformját is, továbbá „a brosúrában bírálni kellene a Magyar Tanácsköztársaság agrárpolitikáját, mely 1919-ben döntően járult hozzá a proletárdiktatúra összeomlásához”.¹⁷⁵

A „Tiétek a föld!” kézírata 1931. május elején készült el – családi gondok között, Károlynénak hetekig Arosában kellett kezelteni tüdejét. A brosúrát Károlyi Aranyossi Pál párizsi

¹⁷³ Solymosi visszaemlékezése: PIL 785. f.

¹⁷⁴ *Magyarország*, 1931. szeptember 30.

¹⁷⁵ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. A KMP 1931. január 27-i és február 28-i levele.

kommunista újságíró segítségével írta, majd a Külföldi Bizottság javaslatára még néhány hétig dolgoztak rajta. Karikás intézte kinyomtatását tízezer példányban, a költségekhez Károlyi is hozzájárult.¹⁷⁶ A terjesztést a KMP illegális apparátusa végezte augusztustól. Itthon a „Tiétek a föld!”-nek nagy sikere volt a parasztság között, ami azt mutatja, hogy ekkor még élt és aktív volt az a nemzedék, amely október bűvkörében élt – ahogy öregedtek, Károlyi itthoni hatása az 1930-as évek végére már jóval kisebb lett.

Bécsből egészen 1934-ig küldtek haza a „Tiétek a föld”-et tartalmazó csomagokat. Terjesztették a szomszéd országok magyar parasztsága között is. A hivatalos hatás sem maradt el: Károlyi ellen új vádiratot adtak ki, a bíróság ezúttal „izgatás és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség” címen mondta ki bűnösségét 1935. október 25-én. Azok között a parasztemberek között, akiknél példányt találtak, több hónapos börtönbüntetéseket osztottak ki.¹⁷⁷

A moszkvai magyar nyelvű *Sarló és Kalapács* folyóirat 1931. decemberi számában Nagy Imre dicsérte a brosúrát, megjegyezve: „nem kommunista írás, nem fedi mindenben pártunk irányvonalát”. Nagy Imre a következő évben a moszkvai Nemzetközi Agrárintézet folyóiratában megjelent tanulmányában is (A magyar forradalom hibái az agrárkérdésben) többször idézte a „Tiétek a föld”-et. Itthon Kassák Lajos méltatta Károlyi füzetét, kifogásolva, hogy a *Népszava* megfeledkezett róla.¹⁷⁸

¹⁷⁶ A „Tiétek a föld!” szövegét közli *Válogatott írásai*, I. 392.

¹⁷⁷ PIL 614. f. 1/1932-7384.; PIL 638. f. IV/1932-3-76. L. még Markovits Györgyi, 1966, 313.; Tamás Aladár, 1970, 300.

¹⁷⁸ *Munka*, 1931. 19. sz. (Földes István álnéven.)

Károlyi már a berlini értekezleten közölte, hogy szeretne Moszkvába látogatni. Miközben az előkészítés folyt, meg-egyeztett Lucien Vogelgel, a párizsi *Vu* képes folyóirat tulajdo-nosával, hogy együtt utaznak, és szovjet különszámot készí-tenek a lapnak. Károlyi és felesége már addig és azután is dol-goztak a lapnak, Vogelgel és családjával pedig szoros baráti kapcsolatba kerültek.

1931. június 18-án érkeztek a Szovjetunióba, ahol mintegy két hónapot töltöttek. Moszkván és Leningrádon kívül meg-látogatták a Volga-vidéket, a volgai német köztársaságot, Sztá-lingrádot, Tbiliszit, a Krímet, Kelet-Ukrajnát, a Dnyeprogesz építkezését. Jártak kolhozokban, szovhozokban, találkoztak írókkal, mezőgazdászokkal és magyar emigránsokkal.

Károlyi számára ez az út nagy élményt jelentett, és meg-szilárdította a Szovjetunió történelmi küldetésébe vetett hitét. A *Vu* különszámában a szovjet mezőgazdaság kollektivizálá-sáról közölt tanulmányából optimizmus sugárzik. Két évti-zeddal később írt memoárjaiban már sokkal kritikusabban összegzi tapasztalatait.

„A Szovjetunióval kapcsolatos akkori álláspontom a következőkép-pen foglalható össze. Mindig is az volt a véleményem, hogy az euró-pai német szupremácia ellensúlyozása érdekében okvetlenül szük-ség van – különösen Magyarország esetében – a szlávokkal való szö-vetségre. Még a cárizmus idején, noha ennek rendszerét teljes mértékben elítéltem, arra törekedtem, hogy megtaláljam a külpoli-tikai utat Pétervár felé... Még sokkal inkább vonatkozott mindez az új Oroszországra, amely megdöntötte a régi despotizmust és megin-dult a szocializmus megvalósítása felé... Noha jól tudtam, hogy ko-rántsem valósították meg azt a paradicsomot, amelyet a lelkes hívők már látni véltek, bíztam benne, hogy a rendszer magában hordja egy

olyan világ megteremtésének lehetőségét, amely működőképesebb, igazságosabb és boldogabb lesz, mint a miénk... Ezért aztán semmi, amit láttam, bármi kedvezőtlen volt, nem változtathatott beállítottságomon.”¹⁷⁹

Hivatalos kormányfogadtatásban nem részesítették őket, a sztálini vezetés tagjaival nem találkoztak, viszont elfogulatlan, őszinte beszélgetést folytathattak a húszas évek félreállított vezéralakjaival – Rikovval, Lunacsarszkijjal, Buharinnal, Krupszkajával, Radekkel. A központi sajtó is csak távozásuk után adott hírt látogatásukról. Ennél feltűnőbb, hogy a moszkvai magyar emigránsok folyóirata, a *Sarló és Kalapács* sem foglalkozott útjukkal. Károlyi szerint ez a vezető szerepét visszanyert Kun Béla műve volt. Pedig a KMP Bécsben működő Külföldi Bizottsága éppen felszólította Kunt, hogy kössön újabb megállapodást Károlyival:

„A Károlyi-brosúra terjesztés alatt van, és ha a technikai apparátus úgy fogja végezni dolgát, mint Galambos, akkor nagy politikai haszna lesz pártunknak ebből az ügyből. Mint-hogy Galambos most Önöknél van, legalkalmasabb lesz ott lefolytatni ama megbeszéléseket, amelyek az ügy természetéből következnek. A mi nézetünk az, hogy Galambos határozott lépést tett a világ előtt is a KMP felé, és ezt a lépést meg kell hosszabbítani. Megbízuk Önt, hogy ilyen szellemben fixírozza Galambossal a párttal való további collaborálást.”¹⁸⁰

Kun nem tett semmit ebben az irányban; Károlyi együttműködése a KMP-vel abban az időben volt a leginten-

¹⁷⁹ *Hit, illúziók nélkül*, 326–327.

¹⁸⁰ PIL 500. f. 2/235. Huszti Ferenc, a KÜB vezetője 1931. augusztus 7-i levele Kunnak.

zívebb, amikor Kun átmenetileg háttérbe szorult. Moszkvából visszatérve egy hónapot Berlinben töltött. Ott írta meg a *Vu* számára tanulmányát a szovjet mezőgazdaságról, ott ismerkedett meg személyesen Dimitrovval és Münzenberggel, a népfrontgondolat előharcosaival a Kominternben. Öröme találkozott Jászival is, aki családjával együtt éppen átutazott Berlinen. Mikor a *Vu* szovjet különszáma megjelent, elküldte barátjának, hosszú magyarázó levél kíséretében:

„persze, hogy brutális a rezsim, persze, hogy nagyon sokat kell még nélkülözni... persze, hogy óriási az áldozat, melyet az egész lakosságtól kívánnak. Ámde másrészt mindenkinek el kell ismernie, hogy Szovjet-Oroszországra a nagy korszakok szelleme – entuziazmus és primitív hit – a jellemző.”¹⁸¹

A telet Károlyiék Svájcban töltötték, s attól kezdve egyre többet tartózkodtak Svájcban vagy Dél-Franciaországban s mind kevesebbet Párizsban, ahol öröklakásaikat bérbe adták. Károlyinak kevés napi teendője maradt Párizsban: egy-egy demonstrációt, fellépést, tárgyalást levélben, Bölöni és Aranyossi útján, vagy néhány napos ott-tartózkodással is el lehetett intézni. 1932. január–februárban ismét több hétig időzött Berlinben, bekapcsolódott az Európai Parasztbizottság munkájába, tevékenykedett a nemzetközi békemozgalomma fejlődő Antifasiszta Komitéban, az amszterdami béke-világkongresszus előkészítésében (amelynek közvetlen indítéka a Kína elleni japán támadás volt), része volt Einstein és más reprezentatív baloldaliak mozgósításában. Közben súlyos tü-

¹⁸¹ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Károlyi 1931. december 19-i levele Jászhoz.

dőgyulladást kapott, lábadozóként hónapokig Svájcban, Bázelben és a németországi Konstanzban élt, öt percre a svájci határtól közlelről figyelhette a náclzmoz tértnyerését, és időben megértette veszélyességét.

„Itt egy valóságos polgárháború folyik – írta Jászlnak. – Nincs nap, h. 2-3 embert agyon nem lőnek valahol. Tegnap Altonában 15 halott és 68 sebesült maradt a csatatéren. Sajnos a »barna Caesar« esélyei igen nagyok. A nyomorúság és elkeseredés készteni az embereket a kampós-keresztesek táborába. Különösen az elproletarizálódó középosz.[tály] megy hozzájuk. De sok kétségbeesett munkanélküli proli is...”¹⁸²

Konstanzban vele volt 15 éves Ádám fia, hogy németül tanuljon. Vele és a velük vakációzó Judithtal Károlyi a nyarat is ott akarta töltetni, de július 22-én szörnyű hírt kapott: Karikást, aki Pestre jött, hogy átvegye a KMP illegális titkárságának vezetését Sallai Imrétől és Fürst Sándortól, velük együtt letartóztatták, és statáriális bíróság elé állítják. A baj nem járt egyedül: Károlyiné súlyos autóbalesetet szenvedett Cannes-ban. Csak éppen meglátogatta a kórházban, nem maradhatott mellette, magukra hagyva gyermekeit, Párizsba utazott, ahol Jean Longuet-t, Marx unokáját, a híres szocialista védőügyvédet valósággal felnyomta az Orient expresszre, hogy Budapestre utazzon. Hiába: Sallait és Fürstöt július 29-én felakasztották. Konstanzba visszatérve Lukács Györgytől kapott levelet:

„Kedves Barátom,

Táviratomból azt hiszem világosan látja a helyzetet. Frici ügyét a napokban fogják tárgyalni gyorsított eljárással Miskolcon. Semmi ok

¹⁸² Uo. Károlyi 1932. július 18-i levele Konstanzból Jászhoz.

nincs különös optimizmusra a kimenetelt illetőleg, ha nem sikerül ebben az ügyben a közvéleményt jobban mobilizálni, mint ahogy az a múlt heti ügyben sikerült. Fricinél a dolog annyival könnyebb, mert mint Maga is tudja, ő évek óta mint író, mégpedig mint igen tehetséges író működik. Itt tehát nem is olyan nehéz a francia–angol neves írókat (Romain Rolland, Barbusse, Shaw stb.) mozgósítani, hogy mint írók az íróért, írókollégájukért, aki életveszedelemben forog, tegyenek valamit... a dolgot Pesten oly gyorsasággal bonyolították le Sallai esetében, ami még a statárium szabály[ai] szerint sem volt szükséges, mert úgy a tárgyalásra, mint az ítélet végrehajtására még a statáriális jog szerint is sokkal több idő van. (Végrehajtásnál 48 óra.) A tempóból, amivel csinálták, kétségbevonhatatlanul kiderül, hogy itt előre megfontolt szándék volt mindenáron végrehajtani a halálos ítéletet és nem engedni időt arra, hogy az európai közvélemény az ítélet miatt megmozdulhasson...”¹⁸³

Romain Rolland így válaszolt Károlyi segítségkérő levelére:

„Levele mélyen megérintett, és osztozom fájdalmában és felháborodásában a magyarországi fehérterrorral szemben. A fasiszta reakció mindenütt tombol, az uralkodó burzsoázia támogatásával. Szeretném tudni, hogy Herriot vajon valóban közbenjárt-e Horthynál, mint azt Longuet-nak állította – mert a magyar minisztertanács elnöke ezt nyilvánosan tagadta a Képviselőház szónoki emelvényén... Használja nevemet minden olyan alkalommal, amikor azonnal segítséget kell nyújtani az áldozatoknak! De nevünknek már nincsen hatása a hóhérokra.”¹⁸⁴

¹⁸³ Uo. Lukács 1932. augusztus 2-i levele Berlinből.

¹⁸⁴ Uo. Romain Rolland 1932. augusztus 26-i levele.

Károlyi maga is úgy vélte, a humanista írók tiltakozásánál többet ér a befolyásos angol és francia politikusok közbelépése. Longuet segítségével sikerült elérni, hogy Herriot francia miniszterelnök utasította budapesti követét: bizalmasan figyelmeztesse a magyar kormányt. Azután Londonba utazott, ahol sok udvarias visszautasítás után elérte, hogy munkáspárti barátai és Lord Cecil, volt konzervatív miniszter hassanak a kormányra.

A brit külügyminiszter augusztus 16-án utasította budapesti ügyvivőjét: „a magyar kormánynak tudomására kell hozni rosszallásunkat, mind Ófelsége kormánya, mind általában hazánk közvéleménye részéről.

Őn ennek megfelelően találjon alkalmat arra, hogy szóban, de világosan jelezve, hogy instrukcióm szerint jár el, informálja a Külügyminisztérium főtitkárát, miszerint Ófelsége kormánya természetesen nem szándékozik beavatkozni Magyarország belügyeibe, mégis helyesnek látja privátim a magyar kormány tudomására hozni, hogy a múltkori per, és különösen az olyan állítások, miszerint a védelmet megfosztották jogaitól, kínos impressziót keltettek hazánk különböző köreibben.”¹⁸⁵

A diplomáciai lépések eredménnyel jártak: a magyar kormánynak 1932-ben még a brit támogatás volt a legfontosabb. Karikás és vádlott-társa, Kilián György ügyét áttették a rendes bírósághoz, az megállapította, hogy a vádak nagyrészt bizonyíthatatlanok, Karikást háromévi börtönre ítélték, utána a Szovjetunióba utazhatott, hogy néhány évvel később sok magyar elvtársával együtt áldozatul essen Sztálin „tisztogatósainak”. Az 1932-es francia és főleg angol tiltakozás hatása

¹⁸⁵ PRO FO 371. vol. 15974.

azonban túlnőtt az ő ügyén: magyar bíróság politikai ügyben egy évtizeden át nem hozott halálos ítéletet. Addig, amíg Anglia 1941-ben meg nem szakította a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal; az új szövetséges nem volt ellensége a halálbüntetésnek.

Károlyi elégedett lehetett azzal, amit Karikásért és társaiért tett, de megértette, hogy számolnia kell korával, betegségeivel, fogyó energiájával.

„Augusztus 27-én tartják meg Amszterdamban a háborúellenes kongresszust – írta Konstanzból lábadozó feleségének. – Én bár szerettem volna részt venni, nem megyek. Először pénzügyi okokból, másodsor a gyerekeket nem akarom itt hagyni egyedül. Harmadszor, egészségem nem bírja a nyári utazásokat harmadik osztályon. Negyedszer, a mór megtette kötelességét, a mór pihenhet. Karikásért szükséges volt pénzt, egészséget és főleg a Veled való együttlétet feláldoznom. A kongresszus meglesz nélkülem.”¹⁸⁶

Az amszterdami kongresszuson beválasztották, mint egyedüli magyart, a nemzetközi békebizottságba. Üdvözlő táviratát az elnöklő Miglioli felolvasta, az Amszterdamból kiszorultakkal tartott párizsi (Pleyel) békekonferencián is az elnökségbe választották. Ennek ellenére 1932 őszétől valóban mérsékelte aktivitását. Kapcsolata a KMP Kun-féle vezetőségével lényegében megszűnt, bár úgy tűnik, az 1914-es amerikai gyűjtés végre felszabadított dollárjait nagyrészt a KMP-nek adta. Pénzt küldött a raboskodó Karikásnak, támogatta régi munkatársát, Jászi sógorát, Madzsar Józsefet, aki korábban az MSZDP baloldali ellenzékéhez tartozott, de ekkor már a KMP legális folyóiratát, a *Társadalmi Szemlét* szerkesztette.

¹⁸⁶ *Válogatott írások*, I. 466.

Madzsar terjesztette a „Tiétek a föld!”-et, és 1932 nyarán egy Károlyi által fogalmazott, „Károlyi Mihály volt gróf” aláírású, földosztásra, az adófizetés megtagadására buzdító röpcédulát. 1933. február elején a csehországi Liberecben találkozott Madzsarral, így első kézből értesülhetett az itthoni baloldal egyre reménytelenebb helyzetéről; Madzsar 1933. márciusi letartóztatása után ez a hazai kapcsolata sem maradt meg.

Az év hátralevő részét főleg Genf környékén töltötte Ádámmal és Évával (Judith lánya Párizsban tanult). „A genfi hatóságok egyre bizalmatlanabban kezeltek, és végül udvariasan tudtomra adták, hogy a svájci kormány jobbnak látná, ha családotul elhagynám az országot.”¹⁸⁷ Felkereste régi ismerőseit, Hendersont, a Munkáspárt vezérét, aki elintézte, hogy Svájcban maradhasson. Ekkor már főleg a németországi események foglalkoztatták. Az 1933 márciusáig álnéven Németországban maradt Münzenberg és munkatársai kérésére többször átment Németországba, utoljára 1933 februárjában Münchenbe. A zűrzavarra bízta magát, mivel szállodában nem lakhatott, nővére gondoskodott elhelyezéséről. A tél végén felgyógyult felesége is csatlakozott hozzájuk, miután találkozott a látogatására Franciaországba utazott anyjával.

¹⁸⁷ *Hit, illúziók nélkül*, 361. – Ez 1932. decemberben történt.

HITLER ÉS HORTHY ELLEN

Hitler hatalomra jutása után Károlyi érdeklődésének közép-pontjába a náciizmus, az új háború elleni harc került. 1933-ra már az Európai Parasztbizottság elhalt, magyar politikai kapcsolatai nem voltak, így ami maradt energiájából, azt főleg a nemzetközi antifasiszta mozgalmak támogatására fordította.

1933-ban elsősorban a német emigránsok és bebörtönzöttek védelmére, svájci tartózkodásuk lehetővé tételére szervezett akciókat, együttműködve Romain Rolland-nal és mások mellett főleg Willi Münzenberggel. Végre személyesen is megismerkedtek R. Rolland-nal, aki így ír a Károlyi házaspárról naplójában:

„Károlyi Mihály és felesége teáztak nálam. Az asszony sokkal fiatalabb, mint ő, kedves és egyszerű. Ő maga csontos, kopasz... olyan gargalizálva beszélt. Nehezen jár, botra támaszkodva, de törhetetlen energia fűti... Azt mondotta, hogy sosem kell a tiltakozásokkal felhagyni, nem kell azt hinni, mint ahogy némely intellektuelek hiszik, hogy a szavak hiábavalók. Nagyon sok zsarnoknak imponálnak még: nem szeretik ezek, hogy a közvélemény ellenük szegüljön. A német helyzetről beszélgettünk. Ezt a grand-seigneur, aki megnyitotta a Kun Béla-forradalom előtt a kaput, a legjobban gyűlöli a világ burzsoáziája. Ő és felesége, akiket minden vagyonuktól megfosztottak, hosszú éveken át büszkén viselték a súlyos nélkülözéseket és dolgoztak. Természetesen egy szót sem beszélnek arról, hogy mit szenvedtek. Mosoly van ajkukon.”¹⁸⁸

¹⁸⁸ R. Rolland 1933. május 12-i naplójegyzete. Idézi Bölöni György, 1968, 645–646.

A Párizsba menekült Münzenberg, mint özvegye írja, „néhány francia barátjával együtt megalakította a »Világbizottságot a német fasizmus áldozatainak segítésére«. Mint a francia szekció vezetője a magyar Károlyi gróf állt rendelkezésére, aki mint emigráns hosszú évek óta Párizsban élt. Az elnök Lord Marley lett...”¹⁸⁹

Károlyi szívesen dolgozott együtt a széles látókörű, praktikus és az antifasiszta összefogás érdekében a német KP és a Komintern szektás vezetésével való nyílt konfrontációt is vállaló Münzenberggel, akinek munkatársai – köztük a magyar Dobos-Gibárti, Rácz László, Koestler Arthur, a cseh Otto Katz, a német Paul Massing, Hans Schulz és mások – előkészítették útjait, gondoskodtak folyamatos informálásáról.

„Rendkívüli ember volt ez a Willi – emlékezik Károlyi –, Németországbán »vörös Hearst«-nek nevezték... Ő irányította a Nemzetközi Munkássegélyt, és zseniálisan értett ahhoz, hogy a legváratlanabb forrásokból is pénzt teremtsen elő. Hercegnőket, bankárokat és tábornokokat hozott össze, és ezek engedelmes bábként teljesítették kívánságait... Ha kellett, az ördöggel is szövetségre lépett. A puritán lelkek természetesen elítélték cinikus pénzszerzési módszereit, a párt azonban igen sokat köszönhetett bonyolult és ügyes manővereinek.”¹⁹⁰

Károlyi 1933 tavaszán Svájcban élt, ahonnan gyakran utazott Párizsba. Május közepén egyik összehívója „A fasizmus áldozatai segélybizottságának”. 1933. június 4–6-án részt vett az ott tartott „antifasiszta munkáskongresszuson”. A kommunista és Világosság-tag magyar résztvevők előértekezetlen

¹⁸⁹ Babette Gross: *Willi Münzenberg*, 1967, 253.

¹⁹⁰ *Hit, illúziók nélkül*, 361–362.

Károlyi tartott tájékoztatót, a munkásegység fontosságát emelve ki. Eközben felesége Münzenberg megbízásából Németországban, Berlinben és Münchenben járt, hogy adatokat csempésszen ki a *Barna Könyvhöz*. Mindketten átkeltek a csatornán, hogy támogatást szerezzenek előkelő angol ismerőseiktől.¹⁹¹ Londonban Jászi kérésére sokat foglalkozott J. nagyobbik fiával, aki Londonban tanult. A következő év augusztusában még találkozott Bázelen Jászival, ezt követően azonban kapcsolatuk öt évre megszakadt.

Münzenberg szeptemberben ismét arra kérte Károlyinét: utazzon Németországba, Nürnbergbe, és ott vegye át a lipcsei Dimitrov-per londoni „ellenperéhez” szükséges leleplező anyagokat.¹⁹² A lipcsei perről és körülményeiről adták ki a „második Barna Könyvet”. Münzenberg hiába kért anyagokat ehhez a szovjet felderítőszervektől – Károlyit kérte, hogy próbálja ezeket Moszkvában megszerezni. Károlyi 1933. december 7-én Londonból, ahol heteken át a németországi események ismertetésével foglalkozott, hajóval Leningrádba, majd onnan Moszkvába utazott, és valóban sikerült (meglepetésére!) Karl Radek segítségével hozzájutnia a fontos jelentésekhez.

Moszkvából feleségéhez írt levelei hű pillanatfelvételek akkori nézeteiről a Szovjetunióról. Az ellátás javult 1931-hez

¹⁹¹ Károlyiné részletesen beszámol útjáról *Együtt a száműzetésben* c. könyvében. Sajnos a dátumok tekintetében különben érdekesítő leírása nem megbízható. L. még Münzenberg egyik munkatársa, Katz Lipót emlékeztését (Rácz László: *Porszem a viharban*, 1965).

¹⁹² *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Hans Schulz 1933. szeptember 5-i levele Károlyinéhoz. Ezt az utazást Károlyiné csak futólag említi memoárjában: „elindultam Londonba, Mihályhoz, Németországon keresztül” (*Együtt a száműzetésben*, 237.). – Károlyiné szeptember 8–9. körül utazott Nürnbergbe, a londoni „ellenpert” egy héttel később tartották.

képest: „mindenki mondja, az élet összehasonlíthatatlanul könnyebb, mint egy-két év előtt. Magam is látom, hogy a boltok tele vannak árukkal.”¹⁹³ „A különbség 1931 óta valóban feltűnő. Meglátod még egy pár év és Moszkva külsőleg is veteledni fog bármelyik világvárossal. Még 4-5 év – és az egész vonalon nyert ügye lesz a Szovjet államnak. A baj csak az, hogy előbb lesz háborúja, ami mindent vissza fog vetni.”¹⁹⁴ Mindent egybevetve impresszionálta a gyors gazdasági fejlődés.

Viszont megdöbbenetete, ami ezzel együtt járt, a kialakuló „új osztály” luxusa.

„A National Hotel atmoszférája egész hasonló a Metropoléhoz... Ennyire még a nyugati államok mai kurvái sincsenek már kifestve. Az ebédlő, a pincérek, a virág, lámpaernyők, ezek a melles házi coccotte-ok, akik May Westre hasonlítanak, kész settinget képeznének egy háború előtti filmnek. Így képzei a kleine Moritz és a szegény proli a bűnös gazdagok milieu-jét. A Víg Özvegy vagy talán még a Fledermaus¹⁹⁵ keretjéi ezek. Kaviár, pezsgő, hajlongó aranyújtásos portás, valóban undok épp ebben az országban.”¹⁹⁶

December 18-án tárgyalt Kun Bélával.

„Egy hülye propaganda beszédet tartott... Mondhatom nehezemre esett még egy óráig is ezt az érdektelen, primitíven hazudó embert

¹⁹³ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Károlyi levele feleségéhez, 1933. december 17.

¹⁹⁴ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Károlyi levele feleségéhez, 1933. december 19.

¹⁹⁵ A denevér (német). Utalás Johann Strauss operettjére.

¹⁹⁶ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Károlyi levele feleségéhez, 1933. december 17.

végighallgatni. Ez egyike a legnagyobb áldozatoknak, amit az ügynek hozok.”¹⁹⁷

„A lázas építkezés sajnos szörnyű vandalizmussal is van összekötve. Így pl. a Vörös tért fehérre meszelték. Szörnyű! Az ún. kínai kaput lebontották. A legrégebb XVI. sz. gyönyörű kis templomot szintén lebontják – miért –, mert épp ott és nem tíz méterrel odébb csinálják az egyik METRO ÁLLOMÁST. Láttam egy pár mozit, a melyet bemutattak, mint annak idején. Konstatálnom kellett, h. sokkal rosszabbak, mint a régiek. Az ok, h. a publikum belefáradt az örökös politikai propagandába.”¹⁹⁸

„...nagyzási hóbortjuk ma még erősebb, mint valaha. A földalatról természetesen azt mondják, h. jobb lesz a párizsi, londoni és new yorkinál, szebb, nagyobb, tökéletesebb...”¹⁹⁹

Károlyi akkor ért vissza Párizsba, mikor a kommunista és szociáldemokrata munkások először mentek együtt sztrájkba és az utcára a szélsőjobboldal puccskísérlete ellen. Bár fenntartotta merev, egyoldalú ítéletét a szociáldemokráciáról, a Francia Kommunista Párt vitáiban azokkal értett egyet, akik elérték, hogy elfogadják Léon Blum (ugyancsak nehezen született) készségét az egységfrontra.

„Remélem, hogy az általános streik sikerült – írta feleségének február 12-én. – Nagyon ostobán teszik a kommunisták, hogy meggátolják a front unit, mert akkor volna csak baj, ha a jelenlegi kommunista vezérek volnának az egész mozgalom élén. A mai helyzetben kell kompromisszum, mert azt ma akárkinek lehet látni, hogy egy ko-

¹⁹⁷ Uo. 1933. december 19-i levele feleségéhez.

¹⁹⁸ Uo. December 22-i levele feleségéhez.

¹⁹⁹ Uo. 1934. január 1-jei levele feleségéhez.

moly kommunista veszély megteremti azonnal a fasizmust, és teljes joggal, hiszen egy dezorganizált Franciaország volna az ideális Hitlernek... Nem lehet ma 100% politikát üzni.”²⁰⁰

Nagy lépés volt a realitások irányában, hogy Hitler hatalomra jutása után az egységfront következetes híve lett. Ez azonban számára még évekig csak a kommunisták és szociáldemokraták egységét jelentette, együtt tudott működni arisztokrata és szabadkőműves ismerőseivel, de nem értette meg, hogy a polgári, sőt a vallási alapon álló pártok nagy része már a fasizmust és a háborút tartotta a fő veszélynek. Ezért nem is próbálta felújítani a párbeszédet Jászival vagy itthoni, régi októbrista híveivel, a magyar politikai események alig foglalkoztatták. Az 1934. februári bécsi felkelés leverése azonban megdöbbenetete. „Rövidesen jön Ausztriában is a Hitler-felvonás és vele az Anschluss – írta feleségének. – A franciák az Anschluss dacára be fogják a farkukat húzni...”²⁰¹

1934 első felében Károlyiék Párizs és Svájc között éltek, hol együtt, hol külön. A házaspár tagja volt az „Elégetett könyvek német könyvtára” munkabizottságnak, amely megrendezte a párizsi könyvgyűjtemény bemutatását az első könyvégetés évfordulóján. Pénzt gyűjtöttek a német menekültek részére.

1934-ben Károlyiné a csehországi Františkovy Lázněben anyjával és húgával, Odescalchinével nyaralt. Utóbbival heves politikai vitákat folytattak. „Cája”, ahogy a családban nevezték, a forradalom idején és utána titkárnői szerepet töltött be Andrássy Gyula mellett, majd maga is bekapcsolódott a legi-

²⁰⁰ Uo. 1934. február 12-i levele feleségéhez.

²⁰¹ Uo. 1934. február 14-i levele feleségéhez.

timista mozgalomba: ügyvezető elnöke lett az 1926-ban alakult Magyar Nők Szentkorona Szövetségének. A legitimista úrinők egyesületének elnöknője Apponyi Albertné volt, így Cája leginkább vele működött együtt. A székesfehérvári csoport elnökének megnyerte Károlyi Józsefnét. A „keresztény ellenzék” jelöltjeként elindult az 1931-es országgyűlési választásokon, pótképviselő lett a budai lajstromos választókerületben.

Vitáik hozzájárultak Cája politikai átalakulásához. Hitler uralomra jutása után a legitimisták számára ő lett a fő ellenség, ennek megfelelően ítélték meg a Hitlerhez gyorsan közeledő Horthy-rendszert is. Cája aktív antifasiszta lett, és ez erősítette barátságát Károlyiékkel is. Az idők jele, hogy Károlyiné ezután Bécsben találkozott Ilona nővérével, a magyar legitimisták egyik vezérének, Cziráky Józsefnek feleségével. A család szemében a Károlyi házaspár lassan átalakult „veszedelmes bolsevistából” antifasiszta szövetségessé.

1934. szeptember 10-én meghalt Károlyi József. Halála után nyilvánosságra hozták 1922-es végrendeletét – tanúi a Fejér megyei alispán és Prohászka Ottokár voltak –, amelyben felszólítja fiát, hogy „Károlyi Mihály gyermekeiről saját anyagi érdekei mellőzésével úgy gondoskodjék, mintha saját testvéreiről volna szó”. A végrendeletben megemlékezik fivérééről: „Nem akarnék az élők sorából úgy elköltözni, hogy bárkitől haraggal vagy nehezteléssel váljak el – és így testvérbátyámra, Károlyi Mihályra is testvéri szeretettel gondolok vissza. Nem érzem magam hivatva, hogy az ő cselekedeteinek bírāja legyek...”²⁰²

²⁰² *Új Magyarország*, 1934. szeptember 21.

Mikor Károlyi értesült öccse állapotának súlyosra fordulásáról, táviratban kívánt neki jobbulást. Ez alkalmat adott Juliette húguknak, aki eddig férjére, Festetics Sándorra tekintettel nem állt vele kapcsolatban, hogy levélben köszönje meg neki táviratát. „Köszönöm, Kedvesem, ... az Úristen áldja meg magát érte. Szegény József utolsó intensív öröme az életben a maga sürgönye volt, olyan mélyen megrendítette, hogy zokogva tudott csak erről beszélni – »Kérem írjon maga is neki – de nagyon herzlichén és mondja meg, h. mihelyt jól leszek első utam hozzá vezet.« Később egyszer megint felsírt, és azt mondta »Most tudom, hogy mennyire szeretem.«”²⁰³

1934. szeptember végén Károlyi Saarbrückenbe utazott, mint az 1935. január 13-i Saar-vidéki népszavazás ellenőrzésére alakult Marley-bizottság tagja. A plebiscitum tétje az addig a Népszövetség igazgatása alatt álló Saar-vidék visszatérése Németországhoz. A bizottság heteken át mérsékelt eredménnyel igyekezett megértetni a Saar-vidék lakóival, milyen Németországhoz kívánnak csatlakozni – 90 százalék szavazott Hitlerre. Károlyi többször járt Genfben a Népszövetség-nél, pénzt gyűjtött a felvilágosító propagandára. Mint memoárjában írja, „...Mivel pénzre volt szükség, a gazdag Saar-vidéki zsidókhoz fordultam, abban a hitben, hogy ők bizonyosan nem akarnak Hitler uralma alá kerülni. De ők is elutasítottak. Legtöbbjük végül a gázkamrákban pusztult el.”²⁰⁴

A magyar sajtó, amely addig is figyelemmel kísérte Károlyi útjait, erről is közölt híreket. A szélsőjobboldali *Új Magyarország* kiküldött tudósítója, Rajniss Ferenc szerint „az angol

²⁰³ Károlyi Mihály levelezése, IV. Festetics Sándorné 1934. szeptember 17-i levele.

²⁰⁴ *Hit, illúziók nélkül*, 367.

Lord Marley és nélkülözhetetlen famulusa, Károlyi Mihály gróf a Saar-vidéki népszavazás napját már Genfben töltötték...”, ahol Károlyi népszövetségi kölcsönt akart szerezni a Saar-vidékről menekülők részére. „Károlyi Mihály egészen megfiatalodott az ügybuzgalomtól, kiskabátban szaladgált a hallok között, s igen öntudatos nyilatkozatokat adott a sajtónak.”²⁰⁵

Reménytelen ügyek védelmezője... Még a Saar-vidéket járva kapta meg novemberben Bruno Frei osztrák szocialista író kérését, hogy segítsen a második pere alkalmából Rákosi Mátyás védelmére alakult bizottságnak. Londoni útjait erre is felhasználta. Onnan írja decemberben feleségének:

„Közdöd kérlek Frei elvtárrsal, hogy a Rákosi ügyben sikerült Listowelt megnyernem. Hosszú rábeszélés után megígérte, hogy január első napjaiban Budapestre fog utazni, hol felesége épp 15. körül fog lebetegedni és személyesen fog Gömbösnél (akit személyesen ösmer) interveniálni.”²⁰⁶

Listowelen kívül másokat is megmozgatott Rákosi érdekében, (Lord Marley-t rábírta, hogy interpelláljon a londoni parlamentben) a halálos ítélet megakadályozására (Rákosi hatalomra jutása után ezért éppoly „hálás” volt neki, mint Vámbérynek és más védőinek).

A Saar-vidéki kudarc után az angol politikusokat próbálta felébresztetni – egyelőre csekély eredménnyel. 1935 májusában betegen tért vissza Svájcba – vesebántalmak kínozták. Mire felépült, felesége lett súlyos beteg. „A napsütés, a tenger és a túlzott fogyókúra következtében kiújult a tüdőbajom” –

²⁰⁵ *Új Magyarország*, 1935. január 23.

²⁰⁶ Simonyi Henri másolata Andrásyné naplójából.

emlékezik. „...a fasizmus, ez a sokfejű sárkány már az egész világot fenyegette. Én pedig hurcoltam a betegségemet az egyik szanatóriumból a másikba...”²⁰⁷ Orosz emigráns barátnője, J. Olhina, akivel még Dalmáciában ismerkedtek meg, az év végéig hűségesen ápolta, a nyarat Andrásyné is vele töltötte. Felesége betegsége miatt Károlyi 1935 nyaratól három éven át Svájcban élt. Lehetőség szerint részt vett antifasiszta kongresszusokon, megmozdulásokon, de már távolról sem a régi aktivitással. Többször találkozott Münzenberggel, meglátogatta Romain Rolland-t, kapcsolatban maradt Bölönivel és Aranyossal, akikről párizsi híreket kapott. Barbusse halálával 1935 augusztusában utolsó politikai kapcsolatai egyikét veszítette el.

Nógrádi Sándor, aki ekkor a Komintern megbízásából Párizsban intézte a békemozgalmak ügyeit, írja emlékirataiban: neki kellett megnyernie a kiváló fizikust, Paul Langevint, hogy lépjen Barbusse helyébe. „Minthogy személyesen nem ismertem, az ebben az időben Párizsban élő Károlyi Mihály, volt magyar köztársasági elnök, felajánlotta, hogy elkísér Langevinhez, aki neki régi ismerőse... Amikor előadtam a professzornak kívánságunkat, nem kis csodálkozásomra, gondolkodás nélkül vállalta a feladatot.”²⁰⁸

1936 első hónapjait Károlyiék Montanában töltötték, ahol Károlyné tüdejét meg kellett operálni. Betegágyánál megjelent és több mint egy évig vele maradt Cája húga, aki maga is megbetegedett. A tartós együttlét a Károlyi házaspárral kétségtelenül hatott nézeteire, meggyőződött arról, hogy nincs fontosabb politikai cél minden antifasiszta erő összefogásá-

²⁰⁷ *Együtt a száműzetésben*, 237.

²⁰⁸ Nógrádi Sándor: *Emlékeimből*, 1961, 205.

nál. Emellett megirigyelte kalandos, veszélyes, vándorló életmódjukat is. Vitáik hozzájárultak, hogy belátta: a nagybirtokos arisztokrácia elveszítette politikai vezető szerepét a Hitlerhez közeledő tiszti és hivatalnok középrétegekkel szemben, kilátástalan a legitimizmus általa addig remélt népies-vallásos megújítása. 1937. április 15-én Lausanne-ból Apponyi Albertnének írt levelében lemondott a Magyar Nők Szentkorona Szövetségének elnökségéről. Közben 1936. május 26-án hosszú betegeskedés után elhunyt Erzsébet nővére férje, Pappenheim Siegfried, és így mindinkább Cája vette át az itthonról kapott pénzek mind nehezebb továbbítását.

Az ez idő tájt Genfben működő szovjet szuperkém, Radó Sándor írja emlékirataiban: „Jó viszonyban voltam Károlyi Mihály gróffal... kiterjedt családi kapcsolatok fűzték őket a Horthy-rendszerrel szemben álló, ellenzéki magyar legitimista arisztokrata körökhöz”, tőlük „szintén kaptam információkat, elsősorban külpolitikai jellegűeket, minthogy a családtagok bejáratosak voltak bizonyos diplomáciai körökbe.”²⁰⁹ Nem kétséges: ez a „családtag” csak Cája lehetett.

Jászi és más régi hívei többször érdeklődtek Károlyi felől, de ők elszakadtak ismerőseiktől. Leginkább Bölönivel tartották a kapcsolatot, ő és a Londonban élő Menczer Béla, Jászi unokaöccse tudták a legtöbb felvilágosítást adni. A katolikus antifasiszta Menczer megírta Jászi kérdésére, hogy a gyermekek közül Éva egy londoni segélyszervezetnél dolgozik, „angol girl lett belőle és nem magyar grófnő”, Ádám leérett-ségizett. Károlyiék Svájcban, „nézeteik – Hitler óta – nagyon józanodtak, és ma azt hiszem, közelebb állnak hozzánk, mint

²⁰⁹ Radó Sándor: *Dóra jelenti*, 1971, 108.

a múltban.” Jászi iránti baráti érzelmei nem változtak. „Ami-óta gyermekei felnőtt emberek lettek, bizonyos apai gyengédség és büszkeség sokat változtatott egyénisége régebben olykor disszonáns vonásain.”²¹⁰

Kun Béla leváltása után utóda a KMP élén, Szántó Zoltán 1936 szeptemberében Párizsban járt, többek között azért, hogy beszéljen Károlyival a népfrontpolitikáról, de a találkozás nem jött létre, így Károlynak továbbra sem volt kapcsolata a KMP vezetésével. Már ekkor – Kamenyev, Zinovjev és mások kivégzése után – azt írta a közvetíteni próbáló Komját Aladárnak:

„Szörnyen izgatnak a spanyol események – félek, hogy a világháború küszöbén vagyunk. Az »ígéret földjéről« jövő hírek is *nagyon* lesújtók. Akár mi is történt, a rendezés rossz volt. Mire való Szibéria!?”²¹¹

Miután aggodalmára, kérdéseire nem kapott felvilágosítást, a számára talán legnagyobb tekintélyhez, Romain Rolland-hoz fordult tanácsért.

„Kedves Mester

Szívemben nagy haraggal néztem Zinovjev, Kamenyev, Radek, Piatakov és társaik perét! Teljesen érthetetlen előttem nemcsak személyes, de politikai szempontból is. Hiába, a legjobb akaratral sem lehet elhinni, hogy Lenin legjelesebb munkatársai a fascista avantgárdisták és a német hitlerizmus szövetségesei lettek. Olyan emberek, mint

²¹⁰ Jászi irathagyatéka a Columbia Egyetem könyvtárában. (Továbbiakban Jászi Papers.) Menczer 1936. február 4-i és október 3-i levele.

²¹¹ PIL 500. f. 2/850. ő. e. Károlyi 1936. szeptember 10. körüli levele Komját Aladárhoz.

Zinovjev, Kamenev, Tomszkij, Radek, Piatakov, Sokolnikov, Rykov, Bucharin, Rakovszkij – kik egész életüket a kommunizmus ügyének szentelték, kik reszkírozták nem egyszer a deportálást, sőt a vérpadot, most évek óta tudatosan dolgoztak volna az URSS tönkretételén, hogy visszahozzák a kapitalizmust.”²¹²

Romain Rolland bár maga is vívódott, de válaszában nem vonta kétségbe a vádak valódiságát – arra hivatkozott, mi minden derült ki utólag Dantonról. Összekülönböztek Károlyival, aki nem tudott segítséget találni Sztálin terrorjára. Bölöninek azt írta:

„Ólom súlyként nehezednek rám az orosz események is. Akármilyen is készítette Stalint vezérkarának kiirtására – annyit meg lehet állapítani, hogy semmivel sem lehetett jobban ártani a kom. Eszmének, mint ezekkel a terroractusokkal.”²¹³

Nyíltan azonban nem lépett fel kritikájával. Az antifasiszta egységfront megteremtése, a spanyol forradalmárok támogatása érdekében hallgatott.

1937 nyarára Károlyné egészségi állapota lassan javult. Cája otthagyhatta nővérét, Spanyolországba ment haditudósítónak. A két nővér – és velük Károlyi – ismét olyan közel került egymáshoz, mint ifjúságukban. A beteg Károlyné iri-

²¹² *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Károlyi 1937. február 4-i levele R. Rollandhoz. – Kamenyevet és Zinovjevet 1936-ban végezték ki. Buharint és társait ekkor, 1932 elején tartóztatták le. Tomszkij ezt be nem várva, 1936 augusztusában öngyilkos lett. Az 1938-ban lezárult persorozattal Sztálin megszabadult Lenin munkatársai többségétől.

²¹³ Uo. Károlyi 1937. június 20-i levele Bölönihez.

gyelte hűgát, aki helyette is elment a háborúba; Cája pedig elégtételt érezhetett, mert a testvéri szeretethez – nem ritkaság – vetélkedés is tartozott. Most már Károlyi is utazhatott: 1937 májusától többször tett néhány napos látogatást Párizsba. Az egységfront érdekében beszélgetett Bölönivel, Aranyossal és más párizsi magyar kommunistákkal – eredménytelenül. A Világosság hívei hajlottak volna az összefogásra, de Böhm sem tudta megnyerni a hazai MSZDP-vezetés hozzájárulását. Garbai Sándor és mások felvetették egy magyar „Világkongresszus” eszméjét, ez is megghiúsult.

Károlyi ekkor már évek óta nem tekintette magát aktív politikusnak, csak segíteni akart ott, ahol antifasiszta összefogásról volt szó – de miután Párizsban nem járt eredménnyel, visszahúzódott Svájcba, családjá körébe. Bölöni így ír Jászinak 1938. április 11-én:

„Károlyiéről mostanában én magam is alig tudok valamit. A tél elején Mihály volt itt pár napra, aztán visszautazott Svájcba a grófnő mellé, aki bár sokkal jobban van, még mindig beteg. Ezt is Odescalchi hercegnétől hallom, aki itt járt mostanában. Mihály jó kondícióban volt, de leverten a világesemények miatt. Aktíve nem dolgozott, néha fel-fellobbant tennivágyása. Ennyi volt az egész.”²¹⁴

1938 elején Károlyi hívei megkezdték a Francia Barát Magyarok Egyesületének szervezését. A párizsi Mutualité Palotában tartott alakuló ülésen június 15-én maga is megjelent. Az új szervezet elnöke ő lett, alelnöke Bölöni. Az összefogást a közeledő háború veszélye indokolta; a Szövetség tagjai vállalták, hogy háború esetén Franciaország mellé állnak, ezzel

²¹⁴ Jászi Papers. Bölöni 1938. április 11-i levele Jászihoz.

vélték elkerülni, hogy ha a fegyveres konfliktus bekövetkezik, őket ne utasítsák ki vagy internálják. Magyarország formailag nem tartozott még a fasiszta szövetséghez, de mindinkább oda számították. Károlyi francia nyelvű beszédében a magyar antifasiszták támogatását kérte Franciaországtól.

„Ha Magyarország továbbra is a berlini pórázon halad – fordult a magyar közönség felé –, előbb-utóbb feladja függetlenségét.

... Ha nem akarjuk, hogy a germán áradat elseperjen bennünket, a demokratikus Franciaországra támaszkodva ki kell egyeznünk Csehszlovákiával és a többi szomszédos hatalommal, a függőben levő kisebbségi kérdések méltányos rendezése alapján. Ha ezt elmulasztjuk, menthetetlenül német gyarmattá süllyedünk.”²¹⁵

Másnap szomorú feladat várta: barátja, a festő Tihanyi Lajos temetésén beszélt. Itt már nem adta a reménykedőt: „Idegen földön halunk meg mi is” – mondta, és felzokogott.²¹⁶

Még Párizsban maradt, hogy beszéljen a július 23–24-én ugyancsak a Mutualitéban rendezett béke-világkongresszuson. Itt már leplezte csüggedését, csakúgy, mint a párizsi magyaroknak a 900. évfordulón tartott Szent István-ünnepségén. Szeptember elején azért utazott Párizsba, hogy találkozzon az őt kereső Illyés Gyulával. Arra kérte a párizsi fiatalságából ismert író, hogy maradjon kint. Illyés később elismerte, hogy ő még nem látta a veszély nagyságát;²¹⁷ Károlyi már akkor ezt látta. Azután jött a müncheni egyezmény, amelynek Budapesten és Párizsban egyaránt örültek; Kasszandra elhallgatott, és elhagyni készült a vak kontinenst.

²¹⁵ A beszéd szövegét közli *Válogatott írások*, II. 5–7.

²¹⁶ *Szabad Szó* (Párizs), 1938. június 25.

²¹⁷ Illyés Gyula: Vázlatok az emigránsról. In: Uő: *Hajszálgyökök*, 1971.

Károlyi változatlanul jó viszonyban maradt Münzenberggel, aki formálisan még a német KP vezetőségének tagja volt, de elutasította a sztálinista politikát. Hiába győzött formálisan az ő régi „népfrontos” irányvonala: ennek hatását Nyugaton semmivé tették a moszkvai perek. Károlyi egyetértett vele, de azért 1938 júliusában Romain Rolland-t kérte: bírja rá Münzenberget, hogy Moszkvába utazzon az ellentétek tisztázására. Willi dörzsöltebb volt annál, hogy önként bedugja fejét az oroszlan torkába, 1939 márciusában Koestlerrel és más híveivel kilépett a pártból, és *Die Zukunft* néven független lapot indított. Károlyi nem helyeselte a nyílt szakítást, de a barátság megmaradt, hiszen tudta, hogy Münzenbergnek van igaza, nem működött azonban együtt sem vele, sem új lapjával.

A magyar kommunisták ellentmondásos helyzete jól ki-fejeződött új moszkvai folyóiratukban, az *Új Hangban*, amelybe Gábor Andor hiába kért cikkeket Károlyitól. Az *Új Hang* egyrészt szakított Kun politikájával és Károlyit dicsérte: a 20 éves évfordulón objektív cikkek jelentek meg az őszirózsás forradalomról, Nagy Imre, Szántó Zoltán, Varga Jenő méltatták a földosztó Károlyi érdemeit. Nagy Imre így írt:

„Nem háríthatta el a válságot a forradalom vezető egyéniségének, a köztársaság elnökének, Károlyi Mihálynak magában álló cselekedete, amikor a kápolnai csataemlék tövében, debrői birtokán megkezdte a földosztást. Példás cselekedet volt, amelyet a magyar parasztság emlékezetéből a legvadabb rágalom-hadjáratnak sem sikerült máig sem kitörölni. Károlyi Mihályt a magyar parasztság meleg szeretete övezi.”²¹⁸

²¹⁸ *Új Hang* (Moszkva), 1938. október.

Megjelentek azonban olyan cikkek is, mint Alpári Gyuláé, aki lelkesen méltatta a Buharin–Rikov-pert, elutasították a népi írók munkásságát, és 1939 tavaszán véget ért a folyóiratban is a népfrontos korszak, bár Károlyiról még jó hangnemben írt ugyanitt Lukács.

München után Károlyi már sehonnan sem várt semmi jót.

„Stalin front-populaireje, SDN²¹⁹ politikája megbukott – írta feleségének. – Félelemből és hiúságból kivégeztette azokat az öreg bolsikat, akik a kapitalista állammal való szövetkezést ellenezték, akik előre mondták, hogy nem lehet a franciák szövetségében bízni. Ha meg is játszotta ezt a front populaire kártyát, gondoskodnia kellett volna a második vasról a tűzben. Ezeket azonban kiirtotta azzal, hogy trockijisták. Bezzeg most jó lenne egy Bucharin, Rakovszkij, de ezeket lemészárolta. Akik élve maradtak, annyira megalázták magukat, hogy többé nem játszhatnak szerepet.”²²⁰

1939 januárjában a Károlyi család Angliába költözött egy Winchester közeli településre, ahol közel lehettek Ádámhoz, bár a háború kitöréséig át-átjártak a süllyedő kontinensre – Károlyiné február 20. körül Párizsban találkozott anyjával, majd a spanyol határra utazott, ahol segíteni próbált a spanyol polgárháború menekült és internált magyar harcosainak. Károlyi, mint a Francia Barát Magyarok Egyesületének elnöke, időnként felkereste párizsi híveit, akiknek aktivitása a háborús veszéllyel együtt növekedett, az emigránsok védel-

²¹⁹ A Népszövetség nevének francia rövidítése. – 1934 őszén a Szovjetunió belépett a Népszövetségbe, majd kölcsönös segélynyújtási szerződést kötött Franciaországgal.

²²⁰ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Károlyi levele feleségéhez Londonból, 1938. október 7.

met vártak a szervezettől, és lehetőséget, hogy szükség esetén belépjenek a francia hadseregbe. (Az új világháború küszöbén a párizsi magyar kommunisták is megtalálták a közös hangot Károlyival.) Budapest viszont kimondta, hogy hazaárulásnak tekintik, ha magyar állampolgár belép idegen hadseregbe. Május–júniusban Cája is sokat tartózkodott Párizsban, barátságuk sógorával az addiginál is intenzívebbé vált.

A háború kitörése előtt, 1939. május 13-án ült össze az utolsó nagy békekonferencia Párizsban, Károlyi beszédét a moszkvai *Új Hang* közölte, sőt bibliapapírra nyomva (ami kis helyet foglal el és könnyű) itthon is terjesztették.

„Magyarország egyre ijesztőbb arányban sodródik afelé, hogy ellenállás nélküli báb legyen a tengelyhatalmak kezében, eszköz háborús provokációk számára, csatlós egy kiprovokált világháborúban, területe hadszíntér és fiai ágyútöltelék német és olasz imperialista érdekek szolgálatában.”²²¹

A családi izgalmak sem maradtak el. Cája elérte, hogy Károlyi Éva (aki 1937-ben már rövid látogatást tett itthon) és angol barátnője június–júliusban itthon vendégeskedjenek a rokonoknál, Andrássy Gyulánénál és Károlyi Erzsébetnél, látogatást tettek Batthyány Lajosnénál, Széchenyi Zsigmondnál, Vay Gábornénál, de találkoztak más rokonokkal is, mint Károlyi Józsefné és Pallavicini Györgyné. Hogy Éva nem tudott magyarul, ebben a körben nem okozott nehézséget. Cája és Andrássyné szerették volna, ha Éva felveszi a magyar állampolgárságot, aminek elintézésére nagybátyja, Károlyi György (aki addig is sokban volt segítségükre) határozottan

²²¹ *Válogatott írások*, II. 17.

vállalkozott, esetleg kis birtokot adtak volna neki – talán hazai házasságban is reménykedtek, a tervet nagyon támogatta Károlyi nővére is, de Évának ehhez nem volt kedve, és augusztus elsején szülei megkönnyebbülésére visszatért Angliába, ahol nem sokkal később férjhez ment J. Bailey-hez. Éva inzultus nélküli, meleg fogadtatása is mutatja, hogy az 1920-as évekhez képest 1939-re sokat mérséklődött a Károlyi iránti ellenérzés, illetve változtak a frontok: a náciellenes rokonok visszafogadták, a nácibarát sajtó (mint ma is) annál ellenségesebben írt róla.

Június közepén Károlyi visszatért Párizsba, hogy részt vegyen a Franciabarát Magyarok tevékenységében. Az új háború közepén a szövetség szerepe felértékelődött, tagsága felduzzadt, és különösen az új emigránsok, félve az esetleges internálástól vagy kiutasítástól, igyekeztek a francia hivatalos körök hangulatához alkalmazkodni. Ezért a július 19-i közgyűlésen több publicista javasolta, hogy a kommunista hírében álló Károlyi és Bölöni helyett más, nem kifogásolható személyt válasszanak elnöknek, illetve alelnöknek. Az elnökségre jelöltjük Németh Andor volt, akit a következő, augusztus 27-i ülésen meg is választottak.²²²

Károlyi augusztus elején elhagyta Párizst, és a háború végéig már nem tért vissza Franciaországba. Alig érkezett meg

²²² Nem foglalkoznék itt a Károlyi leváltásáról szóló irodalom mentegőtőzéseinak és ellentmondásainak összevetésével, csak annyit: nem igaz, hogy Károlyit azért váltották le, mert nem lett volna hajlandó elítélni a Molotov–Ribbentrop-paktumot, hiszen július 19-én még nem volt paktum, annak nyilvánosságra kerülésekor Károlyi már nem is volt Párizsban, és így az augusztus 27-i közgyűlésen sem vehetett részt. A július 19-i ülést hitelesen és részletesen írja le Faludy György augusztus 10-én Gábor Andornak írt levelében (PIL 878. f. 8. cs. 273. ő. e.).

Hindheadbe, mikor értesítették, hogy Ádám, aki jelentkezni akart az angol légierőhöz, már mint a polgári légvédelem kiképző pilótája, valószínűleg műszaki hiba miatt, lezuhant repülőgépével, és súlyos égési sebeket szenvedett. Szülei még életben találták, és végignézhették agóniáját.

Régi ismerőse, H. Wickham Steed, a neves publicista azt írta Károlyinak: „Mint angol ember, úgy tekintem, hogy fia Angliáért halt meg, éppen úgy, mintha harcban lőtték volna le.” Hasonló szellemben kondoleált a brit légügyi miniszter is.²²³ Robert Vansittart volt külügyminiszter-helyettes, miután meglátogatta Károlyiékat, elintézte, hogy korlátlan tartózkodási engedélyt kapjanak, és Károlyiné katonai ápolónő lehessen. Számos együttérzést kifejező levél érkezett a hazai rokonoktól is: köztük Andrassy Gyulánétól és lányaitól, Batthyány Lajosnétól, Zichy Bélától, Apponyi Albertnétől és másoktól. Andrassyné szeptember 3-i levelében tudatta: Károlyi József özvegye és Károlyi György „requiemet olvastattak a ferenckieknél és a templom nagyon megtelt”.²²⁴ (Természetesen adódik a párhuzam Károlyi Ádám és Horthy István sorsa között. Károlyi Ádámnak mégsem állítottak méteres emléktáblát Budapesten – hiszen ő nem Hitler, hanem az „ellenség” oldalán akart harcolni.)

„Gondolatban veled vagyok, de meg sem kísérlém, hogy vigasztaljalak” – írta Jászi. Károlyi válaszában megragadta az alkalmat, hogy közölje véleményét egy másik katasztrófáról: a Molotov–Ribbentrop-paktumról.

²²³ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Kingsley Wood levele Károlyihoz, 1939. szeptember 23.

²²⁴ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. – A kötetben közöltekén kívül számos kondoleáló levél, Károlyiné levelezése fia menyasszonyával, bajtársaival, l. PIL 704. és 704/2 fond.

„...elégedetlenségeim Stalinnal nem mai keletűek. Az egységes antifasiszta front kedvéért hallgattam... Stalinról már 1937 óta azt tartottam, h. teljesen letért a Lenin által kijelölt útról. Azt azonban mégsem tételeztem fel, h. Hitlerrel fog szövetségre lépni... Stalin térdhódításai dacára, hogy ezeknek imperialista jellegük van, dacára, hogy a legundokabb szövetség eredménye, úgy hiszem a kelet-európai nincstelen parasztság számára a de facto jobbágyi helyzetükből felszabadulást fog jelenteni. Én nem így szerettem volna őket felszabadítani. Nem Hitlerrel való szövetséggel. Egy azonban sajnos bizonyos, a munkásság (szoc. dem. és kommunista egyaránt) nem tudta problémáit megoldani.

Az a vak, ostobaságig menő fegyelem, amely minden kritikát eleve is lehetetlenné tett – nem csak a com. vezéreknek volt a hibája, de a com. tömegeknek. Így volt a legkényelmesebb, ezért örömet engedelmeskedtek.

1934-ben, mikor utoljára URSS-ben voltam, élesen kikeltem ezen metódusok ellen. Az eredmény csak az volt, hogy engem is sanda szemmel néztek és fél-trotzkijistának tartottak... A kérdés most csak az, Stalin fog-e inkább nazifikálódni vagy Hitler bolsevizálódni. A nyugati államok hibáiról nem is beszélek. Azok annyira obviousok.²²⁵ ... csak zokogni szeretnék. Siratni azt az igazi kommunizmust, mely Stalin árulása folytán megbukott.”²²⁶

Jászi számára Károlyi megnyilatkozása automatikusan politikai barátságuk és levelezésük felújítását jelentette.

1939 augusztusától 1941-ig Károlyi aktívan nem politizált. Sehova sem tartozott, Angliában nem volt jelentős ma-

²²⁵ Nyilvánvalók.

²²⁶ A levél teljes szövegét közli *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Károlyi levele Jászihoz, 1939. október 9.

gyar emigráció, családjának élt, néha elővette emlékiratai befejezetlen második kötetét. Egyes régi hívei már 1939 őszén felkeresték, hogy szervezze meg az antifasiszta magyar emigrációt, de passzív maradt, várt.

Mint az Oxfordban élő Hatvany Lajosnak írta – akivel hosszú harag után kibékült:

„...dacára annak, hogy amint ezt tudod, a legnagyobb mértékben helytelenítem Stalin pálfordulását, dacára annak, h. a Comm. párt imperialista pro Názi politikáját a legnagyobb mértékben elítélem, még ma sem adom fel a reményt, h. URSS és főleg a comm. politika irányát változtatni fogja.

Stalin hál Istennek nemcsak, hogy nem csalhatatlan, de nem is örökéletű... A nehézség az, h. a jelen pillanatban nehéz Stalin ellen felvenni a harcot anélkül, h. az ember ne ártson egyúttal az egész mozgalomnak és ne segítsen a reakciónak.”²²⁷

1940-ben Oxfordban éltek visszavonultan, majd Károlyiné Londonban vállalt elfoglaltságot. Vérévé vált az angol hidegvér: fel sem véve a német terrorbombázás szörnyűségeit, nappal mentőautó-sofőr volt, éjjel tűzörségen állt a háztetőkön. Az év vége felé Károlyi is elhagyta Oxfordot, és attól kezdve együtt vállalták a háború végéig a Londonban kitartók megpróbáltatásait.

Mikor 1940 májusában Churchill került kormányra, Károlyi nyilatkozatot adott a *Free Europe* lengyel emigráns folyóiratnak, amelyben összefogásra, semlegességi egyezmény kötésére hívta fel a dunai nemzeteket. Az események a francia összeomlás után túlhaladtak egy ilyen elképzelésen; „Te-

²²⁷ Uo. Károlyi Hatvany Lajoshoz, 1940. április 7.

lekiék olcsóbban adták oda az országot Adolfnak, mint ahogy azt Szálasiék eddig kínálták...” – írta Károlynak egyik Londonba menekült régi híve.²²⁸ Hosszas unszolásra Károlyi 1940. szeptember 27-én fejtette ki nézeteit a magyar emigránsok összejövetelén: Horthy rendszere lényegében „semiben sem különbözik a hitlerizmustól”.²²⁹ Az ilyen vélemény azonban nem volt aktuális, amíg a brit diplomácia nem adta fel a reményt, hogy a Teleki-kormány ellenáll Hitlernek, amennyire tud.

Jugoszlávia lerohanása Károlyiék számára újabb személyes tragédiával járt. Cája hazatérve a háború kitörése előtt, a férfiak helyett harcolt a semlegességért, a lengyel menekülteket segítette, az angol követséget informálta. Ezért Teleki öngyilkossága után az angol követség felszólítására az ő autójukon indult el London felé, és útközben Raguzában olasz bombázás áldozata lett. Utolsó levelében nyugtatta Károlyiékát:

„Ha azt halljátok vagy olvassátok, hogy egy sereg lengyelt lefogtak, engem ne féltsetek. Úgy hiszem, amíg ez a kormány van hatalmon, nekem semmi bajom nem történhet. Eddig ők még derekasan tartják magukat. A Gestapo figyel minket, de pillanatnyilag még nem árthatnak nekünk... A brit követ megígérte, hogy ha börtönbe kerülök, értesít benneteket! Így ha nincs hír az jó hír... Szándékom ittmaradni, amíg lehetséges tennem valamit – és azután távozni, ha kell. Akkor, ha lehetne, csatlakozhatnék hozzátok.”²³⁰

²²⁸ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Pobuda Tivadar 1940. november 20-i levele.

²²⁹ A beszéd szövege: PIL 704. fond 35. ő. e.

²³⁰ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Odescalchi Károlyné 1941. március 16-i levele. – Odescalchiné 1939–1941-es tevékenységéről l. Francesca Wilson (Cája barátnője, segítségnyújtóként jött Magyarországra

Teleki öngyilkossága után a magyar emigránsok úgy érezték, cselekedniük kell. Károlyit több oldalról ostromolták, hogy álljon a magyar függetlenségi mozgalom élére, ő azonban indokolt óvatosságból nehezen mozdult.

A magyar ellenzéki pártoknak nem volt képviselőjük Londonban. A kommunistákat és szociáldemokratákat elsősorban néhány csehszlovákiai magyar emigráns reprezentálta, nem is az ismertebb vezetők közül valók, az októbristákat néhány hűséges öreg emigráns, akik alig voltak kapcsolatban a hazaiakkal. Az otthonról, illetve Csehszlovákiából menekültek nagyrészt zsidónak minősültek az újabb hazai törvények szerint, az akkori magyarországi közhangulat befolyásolására kevésbé voltak alkalmasak. Miután Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, több magyar diplomata a környezetükhöz tartozó újságírókkal és ösztöndíjasokkal disszidált, és hivatalos angol támogatással szervezkedni kezdett, de nem lehetett tudni, közülük ki lehet az új Bárdossy-kormány embere, és kit milyen személyes szempontok bírtak rá e lépésre. Vezetőjük Zsilinszky Antal követési titkár, aki Eckhardt Tiborhoz akart igazodni.

Eckhardt korábban szélsőjobboldali politikus volt, de 1932-ben szakított barátjával, Hitlerrel, és miután megdöbentette utóbbi rémuralma, az Egyesült Államok budapesti követe, Montgomery munkatársa lett. Ekkor már szinte antifasiszta; neki aztán nem voltak illúziói, régi nézeteivel még-

a lengyel menekültek segítésére): *In the Margins of Chaos*, 1944. – Pálóczi-Horváth György (a brit követség munkatársa, Cája halálának tanúja, majd angol hírszerző tiszt): *The Undefeated*, 1959. A hazai mainstream-történetírás adataival nem egyező két könyv természetesen nem jelenhet meg magyarul. Újabbán: Tóth Vásárhelyi Éva, *Múltunk*, 2008, 2. sz.

sem tudott, a magyar kormánnyal nem akart teljesen szakítani, és ezért megszavazta az első „zsidótörvényt”. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a régi emigránsok, s így Károlyi is, a szélsőjobboldali „fajvédőt” látták benne, és fő feladatuknak látták „leleplezését”. A politika sajátos jelensége, hogy bár az emberek gyakorta köpönyegforgatónak tartják a politikusokat, ha valamelyik őszintén szakít múltjával, azt meg nem akarják elhinni.²³¹

Eckhardt valóban Teleki és Horthy jóváhagyásával távozott Budapestről 1941. március elején, de mire Kairóba ért, fordult a kocka, és megtagadták tőle az ígért támogatást, sőt a Bárdossy-kormány mint hazaárulót megfosztotta magyar állampolgárságától. Eckhardt Amerikába érve bírta a State Department bizalmát, és remélte, Horthyék egyszer csak rájönnek, hogy a vesztes lóra tettek, és akkor ő kapocs lehet közöttük és a nyugati szövetségesek között; ezért a maga részéről ő is óvakodott kapcsolatba lépni a magyar kormányok számára elfogadhatatlan Károlyival vagy Jászival. Károlyi viszont addig nem működött együtt Zsilinszkyékkel, amíg nem határolódnak el Eckhardttól.

Mikor Károlyi Jugoszlávia lerochanása után elszánta magát, hogy visszatérjen a politikai aktivitáshoz, bármilyen óvatos volt, rögtön nagy hibát követett el: Zsilinszkyék vagy a londoni magyar kommunisták helyett (akik 1941. március 15-én megalakították saját Londoni Magyar Klubjukat) egy előkelő kalandorral, Lónyay Károly gróf volt vezérkari őrnaggyal fogott össze, s együtt indították meg 1941 áprilisában

²³¹ Eckhardt igazi arcát legjobban saját memoárjából ismerhetjük meg. Eckhardt Tibor: *Visszaemlékezések 1941–1943*, 2008. L. még ismertetésemet a könyvről: *Élet és Irodalom*, 2008. június 27.

a Szabad Magyarok Mozgalmát. Nem múlt el teljesen az arisztokrata nevelés hatása: egy Lónyay grófban, Stefánia hercegnő rokonában csak meg lehet bízni. Mentségére szolgáljon, hogy a mindig gyanakvó Jászi is elhitte Lónyay képtelen hazugságait hazai szervezeteiről, franciaországi magyar légiónjáról.

Károlyi augusztus elejéig huzakodott Lónyayval, míg végre felismerte, hogy szélhámossal van dolga, és akkor hozálátott saját hívei megszervezéséhez. 1941. szeptember 27-én tartották az Új Demokratikus Magyarországért mozgalom zászlóbontását; elnöke Károlyi, alelnöke felesége, titkára Pobuda Tivadar mérnök, 1919-es emigráns, aki a két háború között Jugoszláviában élt, megőrizve függetlenségét, vagyis nem csatlakozva Lindernek a kormánytól függő szervezetéhez.

Valamivel előbb, augusztusban alakult meg formálisan Zsilinszky addig is működő szervezete, az angliai Szabad Magyarok Egyesülete. A kommunista Londoni Magyar Klub akkor már hónapok óta sikeresen működött, amennyiben klubesteket és táncestélyeket rendeztek, magyaros vendéglőt tartottak fenn, de politikai befolyás nélkül, és nem volt kapcsolatuk sem a moszkvai, sem a hazai kommunista vezetéssel.

Nem kívánom itt részletezni a négy-ötezer főnyi angliai magyar kolónia politikai csoportjainak belső küzdelmeit, hiszen a haza sorsára alig volt befolyásuk. Számos visszaemlékezés és az egykorú levelezés bizonyítja, hogy utolérte őket szinte minden politikai emigráció sorsa: az értelmetlen belharcok, szőrszálhasogató programviták.

Az adott körülmények között irreálissá tette vitáikat a harcoló felek és az emigránsok (és bármily furcsán hangzik, velük együtt a hazai politikusok, Horthy és Kállay Miklóst is be-

leértve) gondolkodásának teljesen eltérő volta. A bármilyen pártállású magyarokat az izgatta, mi lesz a háború *után*. A hadviselő felek viszont a győzelem bármi módon való elérésére koncentráltak, a háború utáni rendezés csak másodsorban foglalkoztatta őket (ilyen értelemben a magyar és többi csatlós hadsereget nem tekinteném „hadviselő félnek”, velük Hitler nem osztotta meg terveit és céljait).

Így Károlyi, de a többiek is azt hitték, hogy a brit vagy az USA-vezetés félreismeri Horthyt, bizonyos fokig rokonszenvezik vele vagy Eckhardttal. Nem erről volt szó: amíg a háború tartott, mindent elkövettek az ellenséges országok megnyerésére, átállítására vagy semlegesítésére. Ezért a BBC egy ideig kevés szereplési lehetőséget adott Károlyinak és híveinek, mivel az ő neve nem erősíthette Horthy esetleges átállási szándékát. Bizonyos fokig támogatták Zsilinszkyt, illetve Eckhardtot, mert őket felhasználhatja Horthy, ha esetleg átállásra szánja el magát, és itthon is lehet táboruk. Hogy a harcok antifasiszták itthon nem rendelkeznek olyan befolyással, hogy csapatok átállítását vagy fegyveres ellenállást kezdeményezzenek, az elég hamar kiderült. Tehát hibának tekinthetjük, hogy Károlyi nem tudott összefogni a másik két szervezettel, miután számára az elvek fontosabbak voltak a pillanatnyi eredménynél, de hibájának alig volt gyakorlati jelentősége. Károlyi semmitől sem félt annyira, mint attól, hogy a Horthy-rendszer átállás révén átmenti hatalmát vagy annak egy részét – ezért nem érthette mindig a szövetségesek sokszor joggal elvtelennek tartott politikáját.

Károlyi a londoni magyar torzsalkodásoknál sokkal fontosabbnak tartotta a milliónyi amerikai magyar megnyerését, illetve Eckhardt lejáratását. Ezért már 1941 szeptemberében arra kérte amerikai híveit, segítsék elő bebocsátását Ameri-

kába. Ehhez bizonyos támogatást a londoni emigráns csehszlovák kormánytól is kapott, amely szintén tartott Eckhardtól, ám a State Department a háború végéig kitartott amellett, hogy Károlynak nem ad vízumot. Így be kellett érnie azzal, hogy miután 1941 szeptemberében Vámbéry Rusztem vezetésével zászlót bontott a Demokratikus Magyarok Amerikai Szövetsége (DMASZ), annak szellemi vezéréhez intézett októberi Nyílt Levelében adjon programot.²³² Élesen fogalmazott viszont Horthy és rezsimje megítélése kérdésében.

A nyílt levél lényege: németellenesség, szovjetbarátság, dunai konföderáció, összefogás a szomszéd nemzetekkel, radikális földosztás, harc a feudalizmus és a horthyzmus maradványainak átmentése ellen. A jövő céljait illetően óvatosan fogalmazott, nem beszélt szocializmusról, csak tervgazdaságról (ami bizonyos értelemben az akkori Angliában és Amerikában is elfogadható volt), de kifejtette, hogy a hagyományos kapitalista gazdálkodás túlélte magát. „... a proletárdiktatúrát nem helyeslem és nem is helyeseltem... annak idején a Magyar Népköztársaság hatalmát nem adtam át önként Kun Bélának...”

„Nem igaz az, hogy Horthy kényszerűségből szövetkezett Hitlerrel és kényszerűségből támadta hátba a jugoszlávokat... közömbös az, vajon a dunai Gau nagyobb vagy kisebb-e, mint a trianoni Magyarország volt. Talán a magyar nép köszönje meg Horthynak azt, hogy Magyarországot német tartománnyá süllyesztette? A magyar népnek teljesen közömbös, hogy Hitler közvetlenül vagy Horthy-Quislingje útján tartja rabszolgaságban.”

²³² *Válogatott írások*, II. 31.

A „Nyílt Levél” megnyugtatta Jászit és Vámbéryt, akik saját amerikai pozíciójuk érdekében is félték attól, hogy Károlyiból egyszer csak előbújik a bolsi. Jászi augusztus 20-án még azt írta egy hívének:

„Londoni és egyéb információk alapján kizártnak tartom, hogy London és Washington valaha is elfogadná Károlyit az új magyar rend vezéréül. A katonai szövetség a bolsikkal nem jelent semmiféle politikai egységfrontot. Hogy mit csinált ő Amerikában néhány év előtt, azt itt mindenki pontosan tudja...”²³³

A kapitalizmus kritikáját viszont túl élesnek tartották, éppen Károlyi tervezett amerikai útja miatt. Ezért a Nyílt Levelet bizonyos viták és korrekciók után csak valamivel később hozták nyilvánosságra. Károlyi megítélésével és amerikai útjával kapcsolatban kezdettől ellentétek mutatkoztak a DMASZ Jászi által támogatott vezetése (Vámbéry Ruzssem, Terebessy János) és a tőlük balra álló „chicagói csoport” (Móholy-Nagy László, Rony Hugó, Vince Sándor) között.

Utóbbiak már a DMASZ megalakulása előtt azt írták Károlyinak: „ön az, akinek vezetnie kell a magyar népet erőfeszítésében Magyarország felszabadítására Hitler és Horthy igája alól”. Egyben érdeklődtek, elismeri-e őt a brit kormány, és „kész-e arra, hogy amint lehetséges ide repüljön és segítse itt egy »Szabad Magyarország« mozgalom szervezését, ha táviratilag megküldjük egy klipper út költségeit, azok hozzájárulásából, akik hisznek az Ön vezérségében? ... Érdeklődve

²³³ Jászi 1941. augusztus 20-i levele Varró Istvánhoz. Jászi Papers. Idézi Lónyay Károlyihoz intézett 1941. augusztus 4-i levelének jegyzete: *Károlyi Mihály levelezése*, IV.

az itteni magyar származású amerikai állampolgárok, illetve itt élő magyar állampolgárok körében, azt a benyomást nyertük, hogy az Ön személyes megjelenése és vezetése széleskörű és lelkes fogadtatásra találta.”²³⁴

Bár az amerikai út nem sikerült, Károlyi mozgalmához 1941 őszén egymás után csatlakoztak a bolíviai, mexikói, később a chilei, argentinai, brazíliai, uruguayi, demokratikus magyar egyesületek. Ezek megakadályozták, hogy Eckhardt megvesse a lábát Dél-Amerikában. Csatlakozások érkeztek más világrészek magyarjaitól is, Kanadától Palesztináig.

Eckhardt Szabad Magyarország mozgalma 1941. szeptember 25-én bontott zászlót, még aznap fogadta őt Sumner Welles külügyminiszter-helyettes. Ezután is gyakori vendég a State Departmentben, de a nyilvánosság előtt csak félhivatalos támogatást kapott, emigráns kormány vagy hasonló alakítására ő sem kapott engedélyt. Ráadásul a Bárdossy-kormány mint hazaárulót még októberben Eckhardtot is megfosztotta magyar állampolgárságától. Az 1942 márciusában hivatalba lépő Kállay-kormány ugyan más szemmel nézte Eckhardtot, mint a nácirajongó Bárdossy, de kapcsolatba lépni nem mert vele, hiszen a német ügynökök előtt nem lehettek titkai.²³⁵ Eckhardt a szintén az USA-ban tartózkodó Habsburg Ottóval próbált összefogni, aminek Horthy sem örülhetett, a csehszlovák kormány viszont kampányt indított ellenük. Miután az USA kormánya bejelentette, hogy hadiállapotban van Ma-

²³⁴ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Moholy-Nagy László, Rony Hugó és Vince Sándor Károlyihoz, 1941. augusztus 21.

²³⁵ Kállay és mások emlékiratainak csúsztatásait leleplezi *Ránki*, 1964. – Eckhardt úriember létére nem cáfolja Kállayt, de memoárja hallgatása e témáról maga a cáfolat.

gyarországgal, 1942 júliusában a State Department felszólította Eckhardtot mozgalma beszüntetésére.

Berle külügyminiszter-helyettes előbb még azt mondta Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszternek: nekik jó „Eckhardt, Károlyi gróf vagy akárki más, aki segíteni tud visszatartani a magyar csapatokat a németek támogatásától” tavasszal a keleti fronton.²³⁶ Miután erre senki sem volt képes, a magyar emigráció egyik irányzata sem volt fontos a szövetségeseknek.

Így Károlyi tevékenysége 1942-ben részben a szaporodó amerikai híveivel folytatott levelezésben, részben a londoni emigránsokkal és a BBC-vel folytatott huzakodásban merült ki. Saját mozgalma néhány száz színvonalas értelmiségi emigránsból állt, mozgatói a hozzá hasonló gondolkodású csalódott exkommunisták: Katz Béla, Kellerman Zoltán, Koestler Arthur, Simon Mózes, később Havas Endre, Duczynska Ilona. Továbbá független szociáldemokraták: Benjámín Ferenc, Ignotus Pál, Polányi Károly, az építész Goldfinger Ernő és nem utolsósorban a londoni években igen aktív Károlyiné. Sokat segítettek új, fiatal angol barátai, elsősorban A. J. P. Taylor történész. Segítségükkel megalakították a Danubian Clubot és a Demokratikus Magyarország Barátai Klubját, ahol a háború végéig vagy 38 angol nyelvű előadást, vitát tartottak neves előadókkal (természetesen rendeztek magyar műsorokat is). 1942 júniusában a nehézkes Pobuda helyett Katz Béla, az őszirózsás forradalom bihari főispánja lett az Új Magyarországért titkára.

²³⁶ Beneš-archívum (Prága).

Koestler, Münzenberg párizsi munkatársa kalandos utakon érkezett Londonba. Később híressé vált könyvéről (*Sötétség délben*) Károlyiné írta az egyik első (mindenesetre első magyar) elismerő ismertetést a highbrow *Horizon*ban. Recenziója sikert aratott, Orwell tetszését is elnyerte, Koestler hálasán jelentkezett, amint eltávozást kapott a katonaságtól, november elején meglátogatta Károlyiékát. Kérdésére, mi lesz a memoárok második kötetével, Károlyi neki is előadta szokott meséjét, hogy nincs kiadó. A praktikus Koestler ajánlotta, hogy felhívja új kiadója, Jonathan Cape (akinél az előző évben a *Sötétség délben* megjelent) figyelmét Károlyi készülő memoárjára. November 15-i levelében már jelenti: „Remélem, meg tudtam önt győzni, hogy ne halogassa tovább memoárja második kötetének megírását.. Beszéltem róla Cape-nek, aki nagy érdeklődést mutatott.”²³⁷ Egyúttal a BBC-nél és Kingsley Martinnál, a *New Statesman* szerkesztőjénél is eljár Károlyiék érdekében.

(Károlyi ezután valóban megkereste Cape-et, szerződést kötött a memoárra, sőt előleget is vett fel rá, de azután ahogy megnőtt mozgalmának aktivitása, félretette a munkát – mindig szívesen félretette a munkát –, majd hazatért, párizsi követ lett, újra emigrált, és ekkor végre hozzálátott a memoár befejezéséhez. Kiadót is keresett, abban a meggyőződésben, hogy a Cape-pel 10 éve kötött szerződése már nem érvényes, de mikor másoknál nem járt sikerrel, mégis írt neki. Cape, mint jó angolhoz illik, úgy válaszolt, mintha előző héten adta volna az előleget, és kiadta a kötetet, amint elkészült.)

Károlyi egyesülete sikeresen, de szűk körben működött. Többre ment volna, ha enged tengerentúli híveinek, akik fel-

²³⁷ Károlyi Mihály levelezése, IV. Koestler november 15-i levele.

vetették, hogy elintézik latin-amerikai beutazását, és oda már az USA is közelebb van. (Ádám György Bolíviából már 1942 februárjában kérte, hogy vegyen részt személyesen a dél-amerikai magyar demokratikus szervezetek tervezett kongresszusán.) De Károlyiék nagyon megszerették Londont, és legfeljebb akkor hagyták volna el, ha biztosítékot kapnak, hogy visszatérhetnek. 1942 augusztusában őszintén megírta Jászinak, akivel sűrű levelezésben állt:

„Bár nagyon szeretném meglátogatni Amerikát és téged, nem hagyhatom el Angliát. Szeretem ezt a népet, szeretem szellemüket és hogy nem kérkedők. Szeretem őket, mert büszkék, nem siránkoznak és csak nevetnek viszontagságaikon. Hiszek győzelmükben, mert ha a Szövetségesek veszítenének, nem is kívánnék tovább élni.”²³⁸

Közben a nehézségek ellenére jó angol kapcsolatokat teremtetek, sok újságcikket publikáltak (többek között a Manchester Guardian, Reynolds News, Tribune, Daily Herald, Daily Worker, Evening Standard, Horizon angol lapokban), Károlyi vidékre is lebicegett rossz lábával, ha előadásra hívták. Előadást tartott a Londoni Magyar Klubban is, 1942 közepétől részt vett a félhivatalos Chatham House munkálataiban a Duna-medence háború utáni parasztpolitikájának, új földosztásoknak tervezésére.

1942. június 10-én Zsilinszkyvel (aki szakított Eckhardt-tal) együtt fejezték ki felháborodásukat a londoni jugoszláv kormánynak, majd közös nyilatkozatot tettek közzé a *Times*-

²³⁸ Károlyi Mihály levelezése, IV. Károlyi levele Jászihoz, 1942. augusztus 28.

ban, tiltakozásul a magyar megszálló erők újvidéki és más brutalitásai ellen. A londoni magyar antifasiszták egységfrontja mégsem jött még létre, részben Károlyi nehézkessége, részben a két másik szervezet kicsinyessége miatt, akik nem akarták megérteni, hogy mégsem egyenrangú partnerei Károlyinak; és úgy tűnik, a brit politika sem tartotta kívánatosnak Károlyi vezető szerepét, amíg akadályba lehetett a remélt komoly tárgyalásnak a Kállay-kormányral. Így a BBC nem járult hozzá, hogy ott válaszoljon Kállay ellene intézett kirohanására.

Károlyiék anyagi helyzete, miután a hazai küldemények elmaradtak, csaknem első emigráns éveik szintjére esett vissza. Takarékoskodhattak volna Párizsban, ha képesek rá, de nem nevelték őket spórolásra; mikor a chicagói csoport felajánlotta Jászinak, hogy ők eltartják Károlyiékát, ha kijutnak Amerikába, Jászi megmagyarázta nekik, hogy őket nem lehet eltartani – ha pénzt kapnak, azonnal elköltik. Rokoni kapcsolataik is megszakadtak, csak alkalmilag érkezett egy-két levél. Így Pallavicini Györgyné a távozó budapesti USA-követséggel küldött levelet – ebből legalább megtudhatták, hogy eltűnt az őket soká elválasztó ellentét.

„Utolsó kapcsolatunk a civilizációval, az amerikaiak, itthagynak bennünket. Minden hidat fölégettünk és reménytelenül benne vagyunk a pácban mert akárhogy is végződik ez a világháború, ránk már semmi jó nem vár soha többé. Annak a tudata, hogy mi kezdettől fogva megmondtuk, megint a rossz oldalon fogunk állni, nem vigasz nekünk, akik szeretjük hazánkat... Az a politika, amely sorsunkat az utolsó percben egy süllyedő hajóhoz köti, több mint hülyeség, bűn és azt hiszem, példátlan a történelemben... **HADAT ÜZENTÜNK AMERIKÁNAK.** Ha ez nem lenne számunkra oly végzetesen tra-

gikus, biztosan komikus lenne, mint az is Amerikában és a világ többi részén.”²³⁹

Egyetlen anyagi könnyebbségük, hogy nem kellett már gyerekeikről gondoskodni: Éva férjnél volt, és unokákkal ajándékozta meg szüleit, Judith de Gaulle Szabad Francia Erőinek főhadiszállásán dolgozott.

1942 őszén Károlynak sok gondot okoztak amerikai hívei ellentétei. Nemcsak a chicagóiak, Jászi is bírálta Vámbéryt, aki nem lett volna olyan szigorú a szövetségesek megválasztásában, mint ők. Ám Eckhardt mozgalmának megszűnése után ezek az ellentétek vesztek jelentőségükből. Jelentősebb volt a chicagóiak vitája a DMASZ-szal. Emiatt a DMASZ augusztusra összehívott közgyűlését szeptemberre kellett halasztani, a chicagóiak azonban Károlyi kérése ellenére sem vettek rajta részt, sőt kiváltak a DMASZ-ból, amelynek antifasizmusát nem tartották elég következetesnek. Azt is kifogásolták – bizonyára eltúlozva ennek jelentőségét –, hogy Vámbéryék nem tettek meg mindent Károlyi vízumáért. A chicagóiak vetették fel először, hogy Beneš kormánya, amely újabban magyarellenes hangot üt meg, befolyásolja a magyar emigrációt, és ezért követelték, hogy (a csehszlovák kormány által támogatott) csehszlovák állampolgár ne viselhesen tisztséget a DMASZ-ban vagy más magyar szervezetekben. Ellentétet okozott, hogy bár az Új Demokratikus Magyarország idővel világmozgalommá bővült, a DMASZ ahhoz csatlakozott ugyan az 1942. szeptemberi konvención, de a chi-

²³⁹ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Pallavicini Györgyné 1941. december 12-i (angol nyelvű) levele.

cagóiak szerint túlságosan hangsúlyozta önállóságát. Károlyi annyit elért, hogy a továbbiakban a chicagóiak nem kritizálták nyilvánosan a DMASZ-t, de megőrizték önállóságukat, és egyben az Új Demokratikus Magyarország tagszervezeteként működtek, hangsúlyozva Károlyi „vezérségét”.

Károlyi igyekezett rábírní az amerikai antifasisztákat, hogy fogjanak össze, félretéve másodrendű ellentéteiket, de ő maga Londonban nem volt ilyen nagyvonalú, kifogásolta a kommunisták együttműködését Zsilinszkyékkel, és mindkettejükkel csak alkalmilag kooperált. Végre 1943 februárjában megegyezett Zsilinszkyvel, aki azonban ezután szerelmi bánatában öngyilkos lett. Károlyi Zsilinszkyt mint volt diplomatát még komolyan vette, de híveit továbbra sem tekintette vele egyenrangú partnernek, így bár 1943 folyamán a három londoni egyesület sok közös programot rendezett, ellentétek sem merültek fel, de formális egységszervezetet mégsem alkottak. Károlyi szervezeti tevékenységében, tengerentúli híveivel szorosabb kapcsolat tartásában nagy segítséget jelentett, hogy a rendkívül agilis Havas Endre lett a titkára, és az is maradt hazatérésükig.

Károlyi amint megkezdte londoni politikai tevékenységét, igyekezett jó viszonyt kialakítani az ott működő csehszlovák, jugoszláv, lengyel emigráns kormányokkal, az osztrák és más antifasiszta menekültekkel, hiszen továbbra is a dunai konföderáció híve maradt. 1943. május 8-i gyűlésén, amelyet a magyar ellenállás támogatására rendezett, részt vett a francia, jugoszláv, csehszlovák, lengyel emigráns kormány képviselője is. Az emigráns kormányok közül főleg a csehszlovákkal volt állandó kapcsolata. 1940–1942 folyamán Beneš elnök nem számíthatott arra a kedvező helyzetre, amit Csehszlovákia a háború végén elért, hiszen ott sem volt nagyobb fegyve-

res ellenállás, mint nálunk, ezért arcának barátságos felét mutatta a lengyel és magyar emigráció felé. Sztálingrád után azonban Beneš másoknál korábban ismerte fel, hogy térségükben szovjet dominancia érvényesülhet, ezért felmondta a lengyel–csehszlovák föderációs szerződést, és úgy érezte, Károlyiékra vagy a jugoszláv emigráns kormányra sincs már szüksége. Ezt azonban a háború végéig barátságos gesztusokkal leplezte. Károlyi még Jászihoz intézett második nyílt levelében is Csehszlovákiát tekintette a legfontosabb szövetségeseinek.²⁴⁰ A chicagóiaknál jóval később, 1943 végén értette meg Beneš kettős politikáját. Nem arról volt szó, hogy Beneš őt „becsapta” volna, ahhoz túl régen ismerte. Létfontosságúnak tartotta a háború utánra baráti kapcsolat kiépítését Csehszlovákiával, ezért igyekezett azokra a cseh miniszterekre támaszkodni, akik akkor és később sem azonosultak teljesen Benešsel (Jan Masaryk, Ripka. Az 1948. februári fordulat után Ripka visszatért Nyugatra, Jan Masaryk, mint ismeretes, öngyilkos lett).

Ugyanakkor komoly eredmény nélkül próbált közeledni Majszkij szovjet követhoz – bár utóbbi kedvező információkat kaphatott Károlyiról Moszkvából, de nem tartotta a jövőre nézve fontos tényezőnek, és így nem akarta elkötelezni magát. Majszkij révén felvehette a kapcsolatot a Moszkvában tartózkodó Rákosi Mátyással, aki utasíthatta a Londoni Magyar Klubot, hogy fejezzék be kicsinyes presztízsvetélkedésüket Károlyival.

Arra kérte Rákosit, szervezzenek a magyar hadifoglyokból „forradalmi brigádot”, csakhogy ez nem Rákosin múlt, az

²⁴⁰ Közli *Válogatott írásai*, II. 105. Megjelent: New York-i *Harc*, 1943. április 24.

ilyen előlegezte a szövetségi státust, csak a franciáknak és a cseheknek engedték meg. Amerikában más szempontból nem engedélyeztek nemzeti alakulatokat (Habsburg Ottó szeretett volna osztrák légiót alakítani).

A Vörös Hadsereg győzelmei 1942/43 telén új aggodalmat ébresztettek Károlyiban: hogy a szovjet kormány – amely már megmutatta, hogy elvei igen rugalmasak – megegyezik Horthyval. A nyugati szövetségesekről is feltételezte, hogy általuk „egy Franco vagy hasonló szintén bevonulhatnak a progresszív világba”. „Eddig volt királyság király nélkül, miért ne lehetne Horthyzmus Horthy nélkül?”²⁴¹

Ezért figyelmeztette Rákosit:

„A finn békeajánlatokkal kapcsolatban felmerült a magyar külön-béke terve is. Félő, hogy ezt a különbékét esetleg Horthy köti meg, bár nem hiszem, hogy a magyar uralkodó osztály ezt megteheti. Ha azonban mégis igaza lesz azoknak, akik ezzel a lehetőséggel is számolnak, akkor számolhatunk azzal, hogy Horthyék lemosásuk magukról a lemoshatatlannak látszó gyalázatot és mint újdonsült demokraták fognak parádézni.”²⁴²

Másrészt viszont a Vörös Hadsereg sikerei új (és nagyrészt téves) reményeket ébresztettek benne, hogy a szovjet vezetés tanul a közelmúlt hibáiból; ebben az illúzióban nemcsak ő és

²⁴¹ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Károlyi Simon Mózeshez, 1943. április 7., illetve június 30-i levele Jászihoz.

²⁴² Uo. Károlyi levele Rákosihoz, 1943. február 26. – A magyar kormányt és sajtóját viszont nyugtalanították Károlyi növekvő esélyei: így Kállay miniszterelnök a kormánypárt 1943. májusi értekezletén nagy kirohantást intézett Károlyi és a többi áruló emigráns ellen. A BBC erre nyomban elutasító választ adott.

hívei nagy része, de az angol közvélemény jó része is osztozott. Mint Böhm Vilmosnak írta, aki Csehszlovákia összeomlása után svéd elvtársainál talált menedéket:

„...egy progresszív Magyarországot és Európát csakis úgy tudok elképzelni, ha Oroszország nemcsak győztes marad, de erős is. A szervezkedő reakcióval szemben az egyetlen erő, amire támaszkodhatunk.” [Anglia] „a Szovjettel együtt, mint egyenrangú fél megte-remtheti azt az új típusú szocialista Európát, amely nem lesz sem bolsevik, sem kapitalista. Ez a Szovjet érdeke is... A szociáldemokraták ma annyi- val is könnyebben megegyezhetnek a Szovjettel, mert hiszen a Szovjetnek nem érdeke régi értelemben vett bolsevik- i forradalmat szítani. Ellenkezőleg, mindenütt szüksége lesz a szociáldemokratákra...”²⁴³

Böhm is remélte, hogy a háborús szövetség a háború után is fennmarad, Jászi viszont úgy nyilatkozott, hogy a szovjet politika jövőjét illetően nem osztja Károlyi optimizmusát. Böhm aztán szeptemberben néhány hétig Londonban tartózkodott, informálta Károlyit a hazai helyzetről, és összehozta munkáspárti politikusokkal.

Károlyi dél-amerikai hívei 1943 szeptemberében Montevideóban kongresszust tartottak, amelyre Károlyit is meghívták, de ő csak üdvözlő táviratot küldött. Népszerűsége azonban nem csak az amerikai magyarok között nőtt. Ahogy a hadi helyzet a szövetségesek számára kedvezőre fordult és szertefoszlottak a Horthy esetleges fordulatához fűződő remények, Károlyi személye Angliában is felértékelődött. A BBC gyakrabban állt rendelkezésére, leadta üzeneteit a ma-

²⁴³ Böhm Vilmos válogatott politikai levelei, 1914–1949, 1997, 185–186.

gyar néphez, erősödtek kapcsolatai, még több előadásra hívták. Szeptemberben fogadta őt Majszkij, aki átadta Rákosi és Varga Jenő üdvözlését. Október 19-én klubjuk új helyiségének ünnepélyes felavatásán Julian Huxley elnökölt, megjelentek Ripka és Slavik csehszlovák miniszterek és számos más közéleti személyiség. 1943 végén a klubban előadást tartott John Strachey, Stephen Spender, Káldor Miklós és Koestler is.

Károlyit 1943 vége felé is foglalkoztatták hívei emigrációs torzsalkodásai. A chicagóiak, korábbi ígéretük ellenére, nyilvánosan megalakították Lugosi Béla, az ismert színész („Drakula”) elnökletével a DMASZ-tól különálló szervezetüket, amelyhez más ismert művészek is csatlakoztak, köztük Kertész Mihály, Alpár Gitta és Lónyay Menyhért. Londoni szervezetében nyilvános konfliktusra adott alkalmat, hogy míg egyes hívein (Polányi Károly, Duczynska Ilona, Havas), mint sok angolon is, valóságos szovjetimádat tört ki, Koestler előre látta, hogy a háborús szövetség a háború után nem marad fenn, és borúlátását hangoztatta Sztálin terveit illetően. November 30-án Károlyiék új klubhelyiségében tartott előadásán kifejtette aggályait, és szatirikus modorában azt mondta: jobban örülne, ha a háború után Magyarországon a sokat szidott AMGOT (az amerikaiak katonai kormányzási szervezete a felszabadított országokban) működne, mint egy szovjet komisszár. Az Amerikából októberben érkezett Duczynska Ilona és Polányi Károly felháborodottan tiltakoztak, az eredmény csak annyi volt, hogy ezután Koestler mint angol író távol maradt a magyar ügyektől.

A hasonló, szinte mindennapos vitákból csak arra érdemes utalni, hogy ezek Károlyinak rengeteg idejét és energiáját emésztették fel. 1943 végétől azonban a nagypolitika ese-

ményei tárgytalanná tették az emigrációs veszekedéseket. Ezek a nagy jelentőségű események – az olaszországi partraszállás, az 1943 novemberi teheráni konferencia, majd Magyarország német megszállása 1944. március 19-én – egyszerre hatottak Károlyi helyzetére és tevékenységére pozitív és negatív irányban. Pozitív irányban, amennyiben a Horthy-hívek és kompromisszumkeresők súlytalanná váltak, Károlyi tekintélye, mint az antifasiszta emigráció vezére, vitathatatlanul vált nemcsak az utóbbiak, de az angol illetékesek szemében is. Nekik és talán a szovjet követségnek is köszönhető, hogy a Magyar Klub, majd a Szabad Magyarok is belenyugodtak, hogy Károlyi elnöklete alatt megalakuljon az Angliai Magyar Tanács. A tanács megalakulását mintegy 800 londoni magyar jelenlétében április 23-i gyűlésén proklamálta. A tanácsot az angol hivatalos szervek elismerték mint az emigráció képviselőjét, ha nem is mint emigráns kormányt, de a Foreign Office partnerként kezelte Károlyit, a BBC korlátlanul a rendelkezésére állt. A tanács kerek egy évig, Magyarország teljes felszabadításáig működött, igyekezett képviselni az elnyomott magyarságot a külföldi közvélemény előtt, az amerikai antifasiszta szervezetek egységesen csatlakoztak hozzá. Megalakulását nemcsak amerikai hívei üdvözlötték, de az olyan hívatásos köpönyegforgatók is, mint Göndör Ferenc, bejelentette csatlakozását az addig tartózkodó Balásy Antal disszidált washingtoni követségi tanácsos. A tanácsban a három magyar egyesületen kívül az angoloknak dolgozó szakértői csoport – Káldor Miklós, Mannheim Károly –, továbbá néhány kisebb társaság és független személy is képviseltette magát, mint Ignó Pál, aki háborús feladata miatt nem lehetett politikai szervezet tagja. Meghívták a tanácsba Böhm Vilmost mint az MSZDP képviselőjét.

A brit kormány 1944. május 2-án követei útján közölte a szövetséges és semleges államokkal, hogy Magyarország német megszállása után létrejött az angliai magyarok egységfrontja. A budapesti és berlini náci sajtó kirohanásai Károlyi ellen csak növelték tekintélyét.

A negatív irányt az jelentette, hogy a teheráni értekezleten eldőlt, hogy Magyarország a térség más államaival együtt a szovjet érdekszférába tartozik. (Vannak, akik az 1945. februári jaltai konferencia hasonló megállapodásának tényét is kétségbe vonják; valóban, az érdemi döntés már Teheránban megtörtént, persze ez a hadi helyzet függvényében változhatott volna – de nem változott.) Ezután a brit kormány érdeklődése Magyarország jövőjét illetően érezhetően csökkent, az ezzel foglalkozó munkabizottságok, amelyek egy részében Károlyi, Dániel Arnold és más magyar szakértők is részt vettek, feloszlottak. Károlyit szívesen fogadták, de ennek már kevés jelentősége volt.

A Kállay-kormány, noha informálva volt, tétlen maradt, míg a finn és román kormányok azonnal titkos tárgyalásokat kezdtek a fegyverszünetről, Beneš pedig Moszkvába repült, és szőröstül-bőröstül eladta magát Sztálinnak, aki hozzájárult a németek és értelemszerűen a csehszlovákiai magyarok kitelepítéséhez. Károlyi is szívesen ment volna Moszkvába, de őt nem hívták.

Az USA kormányának viselkedése nem volt egyértelmű, megbízottja tárgyalt a március 19. után disszidált magyar diplomaták által alakított Követek Tanácsával, mindenesetre eredmény nélkül. Károlyi és a Követek Tanácsa kölcsönösen kijelentették, hogy nem állnak szóba egymással, de a Követek Tanácsa hamarosan elvesztette minden jelentőségét. Magyar-

ország március 19., illetve az ellenállás elmaradása után a vesztesek padjára került.

„A legnagyobb keserűség az, hogy Magyarország helyzete a lehető legrosszabb – írta Károlyi Jászinak és Vámbérynek 1944. április 13-án. – Eddig abban az illúzióban éltem, hogy bár a helyzetünk igen rossz, a románoké még rosszabb. Most úgy látom, hogy mi leszünk a Fekete Péter és nincs a csatlós országok között egy sem, amely a rossz kilátások terén versenyezhetne velünk. Minden keserű pilulát le kell nyelnünk és bele kell illeszkednünk a rosszba, hogy a még rosszabbat elkerüljük. A halogató politika ártalmas voltát mindig hangoztattam, de most aztán világosan kitűnik, hogy a szócstatázás semmit sem ért és a németek úgy nyelték le az országot, ahogy akarták.”²⁴⁴

Nem csak ő gondolkodott így. Buday György, a neves grafikus, a Szabad Magyarok szervezetének tagja, azt írta Károlynak március 19. után:

„...bármilyen tragikus is egyénekre és egész rétegekre nézve ez a legújabb Horthy-féle fehérterror, az a haszna remélhetőleg mégis megvan, hogy még a vaknak is kinyitotta a szemét. A kormányzónak ez a legújabb és minden eddigit is túlszárnyaló hitszegése, a német behívása, valóban valósággal törbe csalta a szerencsétlen, önáltató legális ellenzéki tényezőket is, akik 25 év tapasztalata ellenére sem adták fel végleg ezt a kalandort s Horthy »adott szavában« (!!!) bízva tragikus módon elszalasztották az ország sánszait s most elsőnek estek áldozatul az új fehérterrornak, mellyel Horthy uralma kezdődött s most, végre befejeződik.”²⁴⁵

²⁴⁴ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Károlyi 1944. április 13-i levele Jászihoz és Vámbéryhez.

²⁴⁵ Uo. Buday György 1944. április 30-i levele.

Károlyi a külföldi magyar antifasiszta mozgalmak egységes támogatására hivatkozva fordulhatott Eden angol külügyminiszterhez 1944. június 2-án, hogy vele vagy helyettesével megtárgyalhassa feladataikat. Eden nem fogadhatta személyesen, hiszen ez kormány szintű elismerést jelentett volna, de helyettese, George H. Hall fogadta június 9-én Károlyit. Hall annyit ígért, hogy rendszeresebbé teszik a Magyar Tanács szereplését a BBC-ben.²⁴⁶ Azt a kérését azonban, hogy eljuttassák őt és feleségét Kairóba, néhány hívét pedig a jugoszlávokhoz, udvariasan elutasította; Anglia nem akart a szovjet érdekszféra ügyeibe avatkozni. Június elején Károlyi felvette a kapcsolatot Vladimir Velebit tábornokkal, Tito londoni megbízottjával, aki viszont később felajánlotta, hogy a felszabadított Jugoszlávián keresztül térjen haza.

A hazatérés mellett szólt, hogy londoni tartózkodása mindinkább feleslegessé, sőt bizonyos tekintetben kényelmetlenné vált. Kiújultak az emigráns ellentétek és intrikák, Londonból nem lehetett befolyásolni Magyarország jövőjét. Románia „kiugrása” után Károlyi ismét Edenhez fordult, kérve, hogy vitassák meg Magyarország státusát és határait kiugrása esetén.²⁴⁷ Eden udvariasan elutasította kérését; a feltétel nélküli fegyverletétel és Teherán szellemében erről már a magyar kormánnyal vagy magával Horthyval sem tárgyaltak volna.

Kényelmetlenné vált kapcsolata a csehszlovák emigráns kormánnyal. A kétszínű Beneš barátságosan beszélgetett még vele októberben, de a tragikus sorsú kommunista Clementis-

²⁴⁶ Károlyi és a Magyar Tanács számos rádióüzenetét közli a *Válogatott írások*, II.

²⁴⁷ PRO FO 371 39248 Megjelent *The Hungarian Quarterly*, vol. 44., 2003.

szel folytatott nyilvános vitájában Clementis már nyíltan hangzottatta, hogy Szlovákiát meg kell tisztítani a „horthysta” magyar kisebbségtől. A háború végén hiába próbálta rávenni Ripkát, hogy lépjen fel a szlovákiai magyarüldözés ellen. Károlyi jó kapcsolatot ápolt de Gaulle-lal: gratulált Párizs felszabadításához, mire de Gaulle válaszsürgönyében „különös elismeréssel emlékezett meg a Párizs felszabadításában résztvevő magyar harcosokról. De Gaulle szerint a párizsi harcokban harminc különböző magyar osztag vett részt. A magyarok megmutatták Párizsban, hogy a szabadságért életüket is hajlandók kockára tenni.”²⁴⁸ A franciák rokonszenve azonban annyit sem használt, mint angliai barátaié.

Az emigránsok többsége sürgette Károlyi hazatérését.

„Arra kérem a sorsot, mely 25 évig kegyetlenül vert minket, hogy adja Önnek azt az erőt, azt a bátorságot, azt a hitet, melyet az elmúlt negyedszázadban sem tagadott meg Öntől egy pillanatra, hogy elvégezhesse odahaza a munkát, mely nagyobb Dózsaénál, Rákócziénál és Kossuthénál – mi pedig lelkesen, hittel és rendületlenül fogjuk követni. Mert csak Önben bízunk és nem volna magyarnak lenni és élni érdemes, ha Ön nem lenne.”²⁴⁹

A hazatérés ellen is súlyos meggondolások szóltak. Októberben ezt írta Hatvany Lajosnak:

„Senkitől sem kívánhatom, hogy megállapodásokat kössön velem azért, mert két londoni önképzőkör elfogadta a programomat és a vezetésemet. Volt egy Földnélküli János és ma van egy Földnélküli

²⁴⁸ *Harc* (New York), 1944. szeptember 30.

²⁴⁹ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Faludy György 1944. október 15-i levele.

Mihály. A különbség köztünk csak az, hogy az én egyetlen erőm éppen az, hogy nincs földem. Sem a csehszlovákok, sem az oroszok, sem mások nem fognak egy státus nélküli emigráns Tanáccsal megállapodni. Egészen más lenne a helyzet, ha egy Magyarországon alakuló Nemzeti Tanács megkérne, hogy képviseljem őket. Akkor is kétszer megnézném, hogy milyen erőt és milyen irányt reprezentál az a Tanács. És ha sem az erő, sem az irány nem felel meg nekem, akkor Hampsteadban maradok,²⁵⁰ mert mint privát ember nem akarok hazamenni.”²⁵¹

„Mihály természetesen csak akkor akar hazamenni, ha azt a magyar nép kívánja, és ha a Szövetségesek támogatják és ha hazatérése együtt járna valami előnnyel Magyarország számára” – írta Károlyiné Jászinak.²⁵² A hazatérés egyik akadály a volt, hogy Károlyiné tüdőbaja kiújult, újra meg kellett operálni, és ez megnehezítette volna számára az utazást egészen 1945 őszéig.

A 70 éves Károlyi tisztán látta, hogy politikai útja végére ért. A tagadás tornyává nőtt egy negyedszázad alatt a fasizmussal és a hazai „óság-tartókkal” szemben. Tudta és ki mondta, hogy az új Magyarországot nem az emigránsok és öregek fogják irányítani, de nem tudhatta, mi következik a *felszabadítás* után, ami, mint vallotta, csak lehetővé teszi, de nem pótolhatja a *belső felszabadulást*. Nem tudhatta, milyen politikát fog követni Magyarországon a felszabadító hadsereg, hiszen azt még a szovjet vezetés sem határozta el. Arra nem számított, hogy végül Magyarország és szomszédai szov-

²⁵⁰ A londoni kerület neve, ahol akkor Károlyiék laktak.

²⁵¹ *Károlyi Mihály levelezése*, IV. Károlyi Hatványhoz, 1944. október 2.

²⁵² Uo. Károlyiné levele Jászihoz, 1944. október 8.

jetizálása mellett döntenek, inkább attól tartott – meglátva az Ideiglenes Kormány névsorát a megvert Horthy-hadsereg három tábornokával és egy gróffal –, hogy a régi rendszer átmenti magát, mert könnyebben kezelhető partner lesz a Szovjetunió számára, mint a legyengült és útkereső baloldali pártok. Kételyei ellenére elutasította az olyan próbálkozásokat, hogy az Angliai Magyar Tanács bírálja a Miklós Béla-kormányt. Már 1945 januárjában kezdeményezte a tanács feloszlását, mert nemkívánatosnak látott minden emigráns politikát, de ezt csak április 15-ére tudta elérni azokkal szemben, akik szívesen fontoskodtak volna még tovább. Eggyel több ok a hazatérésre.

A BBC-ben belső fenntartásai ellenére azonnal üdvözölte az Ideiglenes Kormányt, és otthonról várta a kezdeményezést hazatérésére. Addig azonban semmiféle politikai aktivitást nem fejtett ki.

HAZATÉRÉS ÉS MÁSODIK EMIGRÁCIÓ

Hazatérésének nem volt akadály, már 1945 áprilisában az Ideiglenes Nemzetgyűlés budapesti képviselőjévé választották, majd a fővárosi törvényhatóság tagjává, és a Budapesti Nemzeti Bizottság fel is szólította, hogy foglalja el helyét az utóbbiban. Ő viszont joggal tartott volna igényt arra, hogy hazahívása ünnepélyes módon történjen meg, és másrészt közöljék vele, milyen szerepet szánnak neki otthon. Arra talán nem is gondolt volna, ha Böhm, Hajdu Gyula és más emigráns társai nem figyelmeztetik: a kormány és pártjai vezetői mérsékelten vágnak arra, hogy az emigráció vezetői hazatérve árnyékot vessenek rájuk; az SZDP sem hívta Böhmöt és Garbait, a Kisgazdapárt sem vágyott szembenézni Eckhardt problémájával, arról nem is szólva, milyen sors várt a Nyugatról hazatért kommunistákra.

Hajdu Gyula bizonyára magára is gondolt, mikor sértődötten írta már az Ideiglenes Kormány alakulásakor:

„Az új magyar helyzet kialakulásának egyetlen lehető tengelye tehát *Károlyi Mihály neve és politikája*. Érthetetlen és nem ritkán felháborító módon szabotálják azonban ezt a lehetőséget Londontól New Yorkig és Párizstól Budapestig a jelentéktelen intrikusok, a temérdek »percemberke«, akik valamely véletlen folytán szerzett kis pozíciójukat a köz rovására egyéni ambíciójuk kielégítésének bázisává igyekeznek kiépíteni.”²⁵³

²⁵³ Uo. Hajdu Gyula 1944. december 18-i levele Párizsból.

Pedig Hajdu Gyula nem is járt rosszul; mikor magától hazatért, feledve nagyon is kritikus véleményét Sztálinról és politikájáról, évekig államtitkár, majd egyetemi tanár lehetett Rákosi kegyelméből. Ami Károlyit illeti, ő megunva a várakozást, maga írt 1945 júniusában Rákosinak, akitől leginkább várhatott útmutatást. Később újra üzent, hogy ha nincs rá szükség otthon, szívesen vállalja a londoni követség vezetését. Rákosi „alig” féléves késéssel válaszolt; akkor is azért, mert az éppen hazaérkezett Bölöni sürgette. Az új londoni követet már kinevezték, arra kérte, hogy jöjjön haza; rehabilitációja „hivatalosan is megindult”.²⁵⁴

Az 1945-ös angliai választásokat a Munkáspárt nyerte: Károlyi rögtön kihallgatást kért az új külügyminisztertől, Ernest Bevirtől, aki erre csak november végén kerített sort, amikor is barátságos semmitmondással jelezte, hogy nincsenek szándékai Magyarországgal, és nem tart igényt Károlyi közbenjárására. Ugyanezt a Foreign Office-ben kevésbé udvariasan közölték. Károlyiban ezután felmerült a kétely: érdemes-e hazatérnie. Időközben Londonban járt Szabó Zoltán és Kéthly Anna, akiket ugyan csak hírből – jó hírükből – ismert addig, de őszinte beszélgetéseik, a Kisgazdapárt választási győzelme csak erősítették kétségeit.

Hazatért hívei, Böhm és Bölöni sürgették, térjen haza a köztársasági elnök megválasztása előtt, igyekezve hamis reményeket ébreszteni benne, hiszen a pártok megegyeztek Tildy Zoltán személyében. Híveivel együtt Károlyi természetesen tartotta volna, ha esetleg a 26 évi király nélküli királyság letűntével a folytonosság kedvéért is őt teszik meg az új köztársaság első elnökévé, de elég büszke volt ahhoz, hogy

²⁵⁴ *Károlyi Mihály levelezése*, V. Rákosi 1945. december 28-i levele.

ha hivatalosan nem kéri fel, ne ajánlkozzon. Így megvárta Tildy megválasztását, és rögtön üdvözlő táviratot küldött neki.

„A hálátlanságért személyes szempontból csak hálás lehetek – magyarázta Jászinak. – Talán jobb volt a kisgazdákat belekompromittálni mindabba, ami történt, s így engem nem nevezhettek »orosz zsoldosnak«, meg megymásnak... Az inflációt nem tudtam volna megállítani, a nehézségeket nem tudtam volna leküzdeni, viszont a földreformot és a szociális reformokat a kisgazdák is megcsinálták, mert meg kellett csinálniuk. Így október tisztán maradt mint szimbólum...”²⁵⁵

Időközben, 1946. február 14-én a nemzetgyűlés a szociáldemokrata Faragó László előterjesztésében egyhangúan elfogadta az érdemei törvénybe iktatásáról hozott törvényt. Az új „Lex Károlyi” megsemmisítette a Károlyi-per ítéleteit, és kilátásba helyezte vagyoni kárpótlását. Ezután már hazatérhetett, bár nem sietett, és elhatározása az volt, hogy egyelőre csak rövid látogatásra megy haza, és az itthon tapasztaltak alapján dönt a továbbiakról. Jászinak írta:

„Nehéz, igen nehéz szívvel indulok haza ...vissza akarok vonulni a politikától, s legfeljebb valamiféle külpolitikai megbízást vállallok. Iróniának hangzik, ha azt mondom, hogy megvalósult az, amiért harcoltam, mert egyrészt ugyan igaz, hogy nagy vonalakban Október győzedelmeskedett másodszor, de minden pesszimizmusom ellenére annyira reméltem, hogy a magyar nép maga harcolja majd ki a győzelmét, s nem megint egy összeomlás lázában éppen csak elfogadja azt, amit kívülről adnak neki... egy összeomlott, sivár Magyarországra, emlékeim temetőjébe térek vissza. A viszontlátás, éppen mert nagyon szeretem ezt az országot, szörnyű lesz.”²⁵⁶

²⁵⁵ *Válogatott írások*, II. 253. Károlyi Jászihoz, 1946. április 23.

²⁵⁶ Uo.

Polányi Károlynak pedig azt írta:

„...május elején hazamegyek. Beszédet fogok mondani a nemzetgyűléshez, és meg fogom köszönni, hogy az érdemeimet törvénybe iktatták. (Ha ugyan voltak ilyenek.) Azután le fogok mondani a mandátumomról, és visszajövök Angliába. Nem volnék képes az otthoni belpolitikába bekapcsolódni. Azok az émelyítő kompromisszumok már nem nekem valók.”²⁵⁷

Londonban barátai megünnepelték 70. születésnapját, április 30-án, hazatérése előtt, londoni hívei búcsúvacsorát rendeztek tiszteletére, május 6-án a londoni követség teáján, sok angol politikus jelenlétében, a Londonban tanulmányúton tartózkodó, hozzá ekkor közel álló Kéthly Anna búcsúztatta. Másnap Schwechatra repült felgyógyult feleségével, 9-én érkeztek Budapestre. Bécsben az eléje küldött Böloni várta, a határon az elnöki hivatal vezetője. Végig az úton harangzúgás, meghatott beszédek, fehér ruhás lányok, tisztelgő katonák – „ahogy Hock János megjósolta”, jegyzi fel Károlyi. Budapest zászlódíszbe öltözött, Ries igazságügy-miniszter ünnepélyesen adta át a feldíszített Károlyi-palotát, majd közölte, hogy a Gellértben nyitottak lakosztályt, mert a palota még lakhatatlan. A palotában több rokona várta, mikor végigjárták a rég látott szobákat, a falhoz támasztva álltak a gyorsan leakasztott Horthy-képek. Károlyi botjával ütötte ki üvegjüket – ezzel ki is adva magából minden személyes bosszúvágyat. Még érkezése napján meglátogatta Tildyt.

Május 10-én a nemzetgyűlésben a pártok nevében Bartha Albert (egykor az ő, most a Nagy Ferenc-kormány kiszagda-

²⁵⁷ Károlyi Polányi Károlyhoz, 1946. április 1.; *Válogatott írások*, II. 247.

párti hadügyminisztere), Buchinger Manó, Nagy Vince, Rajk László és Veres Péter üdvözltek. Károlyi meghatottan köszönte meg az ünneplést; egyrészt szovjetbarátságát hangsúlyozta, másrészt azt: „jobban szerettem volna, ha a magyar nép jobban tudott volna hozzájárulni a felszabadításhoz... jobb lett volna a magyarság szempontjából, ha ezt a felszabadítást inkább tudtuk volna magyarossá tenni és jobban belefolyunk a küzdelembe.”²⁵⁸

Az ünneplés folytatódott: látogatások a külföldi diplomatáknál és magyar politikusoknál, számos törvényhatóság díszpolgárává választotta, elment Fótra régi szerelméhez, özvegy Károlyi Lászlónéhoz, meglátogatta Kápolnát, ahol a parasztok még őrizték az 1919-es földosztásnál általa bevert első karót. Az érem másik oldala: az ÁVO már a schwechati repülőtéren jelen volt, és rögtön megtalálta közvetlen környezetében azt, akiben megvolt a hajlam, hogy mindenről jelentsen, Havas Endrét.²⁵⁹

Így 1946. június 9-i kápolnai gyűléséről azt jelentették: a fővárosi lapok mind csak azt közölték, ami szépet mondott, pedig úgy nyilatkozott hazai tapasztalatairól, „Engem itt szobortalapzatra akarnak állítani, és már most szobrot akarnak belőlem csinálni. Én nem akarok szobor lenni, én dolgozni akarok. Ha a magyar demokráciának szüksége lesz rám, és a magyar nép hívni fog, ismét hazajövök” – de addig visszatér Londonba.²⁶⁰

²⁵⁸ *Nemzetgyűlési Napló*, 1946. május 10.

²⁵⁹ Az ő és mások jelentéseit Károlyiékrol, rokonaikkal felvett kapcsolatairól, Károlyi levelezéséről stb. készített másolatokat l. az ÁVH Károlyi-dossziéjában: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁSZTL) K. 747.

²⁶⁰ Uo. Idézi Hajdu, 2005.

Rokonai már Londonban megkeresték, amint lehetett. Levelet kapott Cája fiától, Pallavicini Györgynétől és annak György fiától. „Boy” azt kérte, segítsen kiszabadítani rokonukat, Batthyány Bálintot (a festő fiát) a szovjet fogságból. Cziráky Józsefné szintén hadifogoly Béla fia megmentésére kérte. Károlyi hazaérve mindent elkövetett a két fogolyért, Cziráky Bélát Illés Béla segítségével hamarosan sikerült hazahozni, Batthyány Bálintot csak 1948 elején. Ifjabb Pallavicini György, miután Dachauból hazatért, mint ismert legitimista újra lágerbe került, valahol az Urálban – őt nem lehetett megmenteni, ott halt meg 1948 májusában.

A megható ünneplés ellenére munkát, megbízatást nem kapott, kételyek között tért vissza Londonba ottani ügyei lezárására. Úton London felé Beneš meghívására 1946. július elején öt napot Prágában töltött. Két órán át tárgyaltak, Károlyi egy memorandumot adott át a magyar sérelmekről, Beneš barátságos volt, de csak annyit lehetett nála elérni, hogy újabb látogatásra hívta meg Károlyit, aki felkereste Fierlinger miniszterelnököt és más politikusokat is. Úgy látta, hogy a cseh vezetők kezdik felismerni a kitelepítés káros következményeit – a szlovákok kevésbé –, ezért szívesen vállalta volna a prágai követséget, amit Jan Masaryk külügyminiszter is szívesen vett volna, itthon talán attól tartottak, hogy szókimondásával kielezi az amúgy is rossz magyar–csehszlovák viszonyt.

A Londonban töltött néhány hét alatt döntötte csak el, hogy végleg hazatér; reménység és csalódás között tépelődve, mégis remélte, hogy tud segíteni, elsősorban az ország nemzetközi helyzetének javításában. Hazaindulása előtt kapta meg augusztus tizedikén Nagy Ferenc miniszterelnök üzenetét: menjen át Párizsba, és mint tanácsadó csatlakozzon a ma-

gyar békedelegációhoz. (Időközben követi rangot is kapott.) Az SZDP szívesen látta volna őt a delegáció élén, de a nemzetközi kapcsolatokban járatlan Gyöngyösi János kisgazdapárti külügyminiszter ragaszkodott a látványos pozícióhoz. Károlyi bizonyára jobb benyomást keltett volna Párizsban, mint az ismeretlen Gyöngyösi tökéletlen francia beszédével, de érdemi eredményt ő sem érhetett volna el. Mikor megpróbálta rávenni Masarykot, hogy a „lakosságcserét” legalább némi határkiigazítással enyhítsék, azt a választ kapta: győzze meg erről a szlovákokat.

Az SZDP emlékünnepséget tartott az őszirózsás forradalom évfordulóján, ő lett volna az ünnepi szónok, de mielőtt hazaindult volna, lehetőséget kapott, hogy Judith lányával meglátogassa a háború végén gyermekeinél Bajorországban szorult nővérét. Erzsébet nagy nélkülözések között élt a romokban heverő Bajorországban. Az emigráció éveiben ő segítette Károlyiékát, most megfordultak a szerepek: a Károlyi házaspár, ahogy lehetséges volt, élelmiszert, kávé és más javakat küldött neki.

Itthon Nagy Ferenc kormánya nem tudott mit kezdeni vele, útban volt, mint Böhm is, akit megválasztottak az SZDP főtitkárhelyettesének, majd visszaküldték követnek Stockholmba. Károlyi szerette volna, ha megbízást kap egy, a szomszéd államokkal való kapcsolatokat ápoló hivatal vezetésére, de erre sem méltatták. 1946–1947 telét visszavonultan töltötte a Rózsadombon, ahol egy villát béreltek. Politikusok és régi barátok gyakran felkeresték, kikérték tanácsát, de nem tekintették már aktív politikusnak, követi rangját a nyugdíj elegáns formájának tekintették. Annál jobban frekventálták rokonai, akiknek érdekében, ha kellett, többször eljár. Novemberben egy hétig pihent Cziráky József dénesfai birtokán.

Különben néhány cikket írt, emlékezéseket, nyilatkozatokat; többet a szlovákiai magyaroknak a deportálásra emlékeztető kényszerkitelepítése ügyében. 1946. november 26-án Benešhez intézett nyílt levélben tiltakozott a szlovákiai magyarok kitelepítése és annak módja ellen.

„Meg vagyok győződve arról, hogy Önnek nincs tudomása arról, ami jelenleg Szlovákiában történik, s ezért fel kell hívnom figyelmét ezekre a sajnálatos eseményekre.

Információim szerint kötelező közmunka ürügyével szórják szét a szlovákiai magyarokat, megfosztva őket javaiktól, megsértve ezzel a lakosságcsereire vonatkozó érvényben lévő egyezményt, amely szerint annak időtartama alatt a csehszlovák kormány felfüggeszti a magyar kisebbség elleni összes megtorló intézkedést.

Magyarként és Csehszlovákia kipróbált barátjaként nekem mindez nagy fájdalmat okoz. A szlovákiai magyar lakosság szenvedései kétségbe ejtenek, s ugyanakkor mélyen elszomorodva látom: ahelyett, hogy lépéseket tettünk volna országaink közeledése felé, kapcsolataink romlanak...”²⁶¹

November közepén felkereste A. K. Helmet, az új angol követet, tájékoztatva fenti nyílt leveléről és a szlovákiai magyarok helyzetéről. Helmnek is megemlítette, hogy az ő érdekeik védelmére szívesen lenne prágai követ.

Károlyi tehát mintegy három és fél évre visszatért a politikába. Ez a rövid időszak nemcsak eseménydús, hanem változatos is volt. Álláspontja, magatartása többször változott; ha meg akarjuk találni az ellentmondások mögött a logikát,

²⁶¹ Károlyi Mihály levelezése, V. 308–310. – A nyílt levél megjelent a korabeli magyar sajtóban.

múltjából kell kiindulnunk, hiszen a teljesen új viszonyok közé kerülő, a hetedik X-en túllépő túlélőre súlyosan nehezedik a múlt. Az ifjúság optimizmusa, amely oly jellemző erre a néhány évre – bár a mai mainstream irodalom igyekszik ezt nem tudomásul venni, és az 1945–1948-as éveket összemosni a következőkkel – rokonszenves volt neki, de kevésbé hatott rá. Bár szocialistának vallotta magát, fel sem merült benne, hogy a rombadőlt ország Horthy és Hitler uralma idején eszmileg erősen megfertőzött népével a közeljövőben a szocialista reformok útjára lépjen. Az újjáépítést, az újjazdák támogatását, a jövőképként még remélt Duna-konföderáció előkészítését és a fasiszta maradványok radikális kiirtását tartotta a belátható jövő fő feladatainak.

Ezt átgondolva érthetjük meg, hogy például elhitte Rákosiék bizonykodását, nem akarnak kolhozokat vagy egypártrendszert, proletárdiktatúrát, mert ilyesminek nem is látta realitását. Másrészt nem fogta fel, hogy a Magyar Közösség „leleplezésével” olyan folyamat kezdődik, amely rövid idő alatt az általa mindig elutasított moszkvai perek magyar variánsáig fog eljutni. Ha nem is gondolta, hogy a Magyar Közösség vagy a kisczarda vezetők elleni vádak minden szava igaz, helyeselte a múlt maradványainak radikális eltörlését, annál is inkább, mert nem lehetett még tudni, meddig marad a szovjet hadsereg Magyarországon, és Károlyi, emlékezve a magyar ellenállás gyengeségére, nagyon is el tudott képzelni egy horthysta puccs-kísérletet. „...a mai Magyarországon a nagy többség még mindig Horthy szellemében gondolkodik” – írta Jászinak.²⁶² Ezért nemcsak elfogadta a Magyar Közös-

²⁶² *Károlyi Mihály levelezése*, V. Károlyi Jászihoz, 1947. június 2.

ség-pert, de felszólalt a nemzetgyűlésben Kovács Béla mentelmi jogának felfüggesztése mellett.²⁶³

Ehhez járult politikai személyiségének egy már említett vonása, hogy inkább politikusokban, mint pártokban gondolkodott. A vezetők iránti rokonszenve vagy ellenszenve erősen befolyásolta a pártok megítélését. A Kisgazdapártban kezdetben még azokban bízott leginkább, akiket mint jobboldaliakat – Sulyok Dezsőt, Nagy Vincét – még 1946 elején kizártak a pártból. Nem tekintette Nagy Vincét „jobboldalibbnak” Nagy Ferencnél vagy Kovács Bélánál. A Parasztpártban senkihez sem került közel, talán Szabó Zoltánt kivéve, de ő nem tartozott a párt vezetői közé. Kezdetben jó viszonyban volt az SZDP-vel, de ezt a pártot és főtítkárá, Szakasitsot Böhm szemüvegén át látta, így bár az SZDP 1947. februári kongresszusán még felszólalt díszvendégként, fokozatosan eltávolodott tőlük. Az MKP-ban nagyra tartotta Rákosit, rokonszenvezett Rajkkal, Nagy Imrével, Lukácssal, Molnár Erikkal, régi ismerőse volt Gerő, de népieskedő, hazafiaskodó ideológusait – Révait, Andicsot – nem szívelhette, munkáskádereivel nem tudott mit kezdeni, a szovjet politikát pedig megalapozott gyanakvással figyelte. Mindennek nem lett volna jelentősége, ha tartja a távolságot a napi politikától, mint felesége, aki a gyermekvédelem terén próbálta hasznossá tenni magát. Csakhogy a politika irányítói, akik addig valóban emlékműként tekintettek rá, ahogy szűkült és színtelenedett a politika palettája, hazatérése után egy évvel már kezdtek úgy nézni rá, mint akinek nemzetközi tekintélye

²⁶³ *Népszava*, 1947. február, PIL 704. f. 232. ő. e. (A *Hit, illúziók nélkül*hez írt jegyzeteiben a történet utólagos ismeretében már sajnálkozott Kovács Béla ügyében játszott szerepén.)

fehasználható bizonyos, főleg az ország elszigeteltségét javító külpolitikai feladatokra.

Először felkérték, hogy vállalja el az Interparlamentáris Unió magyar csoportjának vezetését, és utazzon egy delegáció élén Kairóba. Szívesen vállalta a tengeri utat (Marseille–Kairó, majd Kairó–Nápoly), de először keveredett vitába Rákossal, aki csak kormánypárti képviselőkkel állította volna össze a küldöttséget, míg Károlyi, aki jártasabb volt a demokrácia gondolatvilágában, mindenképpen vitt volna egy ellenzékit legalább, mégpedig Sulyok Dezsőt. Rákosi látszólag engedett, de Sulyok jobbnak látta, ha maga lép vissza. Károlyi Kairóban többször felszólalt, új barátokat szerzett, elsősorban Lord Stansgate-et, az unió elnökét, hazafelé pedig Rómában régi barátaival és az olasz miniszterelnökkel és köztársasági elnökkel is találkozott. Márciusban indultak, ő csak májusban ért haza. Bebizonyosodott, hogy még mindig otthonosan mozog a diplomácia színpadán, így ismét felmerült a prágai követség, amelyet bizonyára elvállalt volna, de egy újabb politikai fordulat új helyzetet teremtett.

Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása után lemondott a magyar követi kar nagy része, és állomáshelyén politikai menedékjogot kért. A távozó párizsi követ, Auer Pál ismert, régi franciabarát politikus volt, kitűnő kapcsolatokkal, disszidálása után megkapta a francia Becsületrend parancsnoki keresztjét. Helyére tekintélyes utódot akartak küldeni. Henri Gauquié budapesti francia követ július 5-én jelentette:

„Károlyi Mihály gróf párizsi kinevezése bizonyosnak tűnik... Előzőleg szóba jött számára a prágai követség, a külügyminiszeri tárca és Tildy úr utódlása. Párizsi jelölését kedvezően fogadták a kommunista párt részéről... annyi cserbenhagyás után elcsábította

őket a lehetőség, hogy egy annyira szem előtt lévő posztra, mint a párizsi, egy hajdani államfőt, egy nagyon is valódi grófit küldhetnek, akinek a felesége, egy született Andrássy, ugyancsak a legmagasabb magyar arisztokráciához tartozik, és nagyon ismert az európai társadalomban.”²⁶⁴

Amíg az előkészületek folytak, Károlyi Angliába látogatott, ahol a *Manchester Guardiannak* adott nyilatkozatában igazolta az „összeesküvés” felszámolását, és elutasította a Marshall-terv elfogadásának lehetőségét.²⁶⁵ Bevin már nem fogadta, részére nézeteit bemutató levelet hagyott a Foreign Office-ban. Majd Jugoszláviába ment, ahol viszont Tito fogadta nyaralójában.

Augusztus 21-én érkezett Párizsba, 27-én adta át megbízólevelét Vincent Auriol köztársasági elnöknek. 72 évesen kapta meg azt a munkakört, ami egyéniségének legjobban megfelelt, magyar követtársai közül kiemelkedett teljesítményével. Párizsban ismerték őt, és neki is széles ismeretségi köre volt, a baloldaltól a szabadkőműveseken át a gaulle-istáig és arisztokrata rokonságáig. A kelet-európai követek közül aligha volt nála tájékozottabb, jelentései a mai kutatót is meggyőzhetik erről. (Így Couve de Murville közlése alapján hónapokkal előre jelezte Beneš lemondatását és a román király távozását.) A magyar kormánynak szüksége volt rá, és ezért csaknem szabad kezét kapott munkatársai kiválasztásában. Sokszor ártalmas szubjektivitása itt előnyére fordult, a követség számos disszidált munkatársát jobbakkal tudta pótolni.

²⁶⁴ Károlyi Mihály levelezése, V. 323.

²⁶⁵ *Manchester Guardian*, 1947. június 21.

Auer volt beosztottai közül elsősorban a kereskedelmi tanácsosra és kommunista Erős Jánosra tudott támaszkodni. Kultúrattasénak Szabó Zoltánt nyerte meg, sajtóattaséja régi párizsi emigránstársa, Gyomai Imre, a követség általa felállított sajtóirodájának vezetője a pártonkívüli szocialista Fejtő Ferenc lett. Magával vitte titkárát, Havast, és amikor utóbbi tanácsosi kinevezést nyert, engedélyt kapott, hogy személyi titkárt alkalmazzon rokona, az ellenállás, a lengyelmentés (elfelejtett) hőse, Szapáry Erzsébet grófnő személyében. Az akkori magyar diplomáciában kivételként, beosztottai mind folyékonyan beszélték az ország nyelvét, egy ideig talán Szabó Zoltánt kivéve, de ő gyorsan tanult – minél jobban vonzódott a magyarul nem tudó Károlyi Judithhoz, annál gyorsabban. A társasági érintkezésben feleségétől kapott sok segítséget.

Követségének első féléve volt a legsikeresebb, még a hidegháború kibontakozásának hajnalán is. Befolyásolni tudta a francia sajtót, Fejtő és Gyomai segítségével, elérte, hogy a francia kormány – az angolszász hatalmak ellenében – támogassa Magyarország felvételi kérését az ENSZ-be. Tető alá hozta a magyar–francia kulturális egyezményt, ösztöndíjasok, rádióműsorok stb. cseréjével. Szabó Zoltán lelkes segítségével kiállításokat rendezett Robert Capa magyarországi felvételeiből, számos modern magyar festő képeiből. A legnagyobb sikert a Nyugaton addig ismeretlen Csontváry-kiállítás aratta, Picasso is kifejezte elragadtatását.

Károlyi tudta, hogy a követség feladatai közé tartozik a szaporodó magyar politikai emigráció figyelése is. Jelentéseiben tájékoztat elődje, Auer, unokaöccse, Dessewffy Gyula, a vele otthon még jó viszonyban levő Sulyok, a legitimisták, Eckhardt és persze a horthysta vagy nyilas emigráció tevékenységéről is. „Tisztelt Miniszter Úr, Kedves Barátom, – írja

Molnár Eriknek újév után. – Végre elértük célunkat és sikerült valakit beépítenünk a disszidensek közé. Éppen ezért információimat a legnagyobb diszkrécióval kell kezelnetek. Vigyáznunk kell arra, hogy ez a konstrukció minél tovább működjék, és ne leplezhessék le.”²⁶⁶ Ezek politikai jelentések voltak, akkor még a követség tájékozódása nem függött össze az ÁVO és a Katonapolitikai Osztály kibontakozó kémtevékenységével. Ha ilyesmit jelentettek neki, közölte, hogy ő ilyesmiről tudni sem akar. (Utóda, Szántó Zoltán mint párt-ember határozottabb volt, megtiltotta, hogy a követség technikai segítséget adjon a Katpol párizsi emberének. 1-2 év sem telt el, és ezek a finom nüanszok eltűntek.) Az ő jelentései diplomáciai jelentések voltak, bár megtörténhetett, hogy a postás kétszer csengetett: a futár, aki a Mónus Illés (a mai Bem) rakpartra vitte a postát, előbb megmutatta az Andrássy úton...

Károlyi sejthette, hogy egyes beosztottai őt is megfigyelik, de bizonyára nagyon meglepődött volna, ha tudja, ki írja róla a jelentéseket. Havas Endrét felesleges úgy jellemezni, hogy regényhősnek illő figura; hiszen Koestler egyik regényének (*Érkezés és indulás*, 1943) főhősét róla mintázta. Havas meghasadt lelkével egyszerre imádta Károlyit és feleségét, de közben szorgalmasan írta róluk nem mindig jóindulatú jelentéseit – az ÁVO-nak, a pártnak, személyesen Rajknak, akitől a pártba való visszavételét remélte, ha bizonyítja odaadását. Jelentett a követség több munkatársáról is; miután igyekezett „jó irányban” befolyásolni Károlyit, Károlyinét és főleg Fejtőt tekintette a rossz befolyás forrásának.²⁶⁷

²⁶⁶ Károlyi Mihály levelezése, V. Károlyi jelentése Molnár Eriknek, 1948. január 15.

²⁶⁷ Minderről bővebben Hajdu, 2005.

Károlyi teljesítette a nehéz feladatokat: neki kellett párizsi követ kollégáján keresztül rávenni az egyiptomi kormányt, hogy fogadják el követnek a szerencsétlen sorsú Chornoky Viktort, Tildy vejét (akit Kairó túl fiatalnak tartott). Ő vezette a magyar küldöttséget az ENSZ genfi világgazdasági konferenciáján, majd az Interparlamentáris Unió nizzai ülésén, ahol felújíthatta ismeretségét Nagy Imrével.

Elvei ellenére rögtön Párizsba érkezésekor elintézte, hogy unokaöccse, Károlyi István (K. József fia) feleségével együtt útlevelet kapjon. István édesanyjával együtt sokat tett azért, hogy nagybátyja a háború kitöréséig megkapja a neki járó pénzeket; most két hétig a követségen lakott, míg szállást talált, Károlyi pedig igyekezett úgy tenni, mintha nem is sejtene, hogy unokaöccsének esze ágában sincs visszatérni Magyarországra. 1949-ben még elősegítette sógornője, Károlyi Józsefné Franciaországba költözését.

Károlyi követi jelentései, másokéval ellentétben, gyakran tartalmaztak bíráló megjegyzéseket a budapesti kormány politikájáról. Bemutatkozó látogatásain megtudta – konkrétan Bidault francia külügyminiszterre hivatkozott –, hogy a nyugati diplomata a „kékcédulás választást” nem tekintik sokkal többnek a kezdő demokráciáktól megszokott csalásnál, annál jobban felháborodnak az ellenzéki Pfeiffer-párt képviselőinek minden jogi alapot nélkülöző megfosztásán mandátumuktól: „...a formális demokrácia látszatszabályait valamennyire be kellene tartanunk, ami viszont nem egyeztethető össze azzal, hogy Pfeifferék mandátumait minimálisan 50%-kal megnyirbáljuk.”²⁶⁸

²⁶⁸ Károlyi Mihály levelezése, V. 375.

Molnár nem tartotta magát illetékesnek ilyen, a nagypolitikába tartozó kérdés megválaszolására, Révai Józsefhez fordult, aki az MKP külügyi bizottságának vezetője volt. Révai nagyvonalúan lefasisztázta – alaptalanul – a Pfeiffer-pártot, és kioktatta Károlyit: ha minket másképp kezelnek is Nyugaton, mint például Bulgáriát (Károlyi levelében a Petkov bolgár tábornok kivégzésével kiváltott felháborodásra is utalt): „Továbbra is kiérdemelni ezt a »megkülönböztetett bánásmódot« Bidault és a többiek részéről csak azon az áron lett volna lehetséges, hogy mi magyarok továbbra is egy helyben topogunk... hogy mi »nem veszünk el« az imperialisták számára... ezen az áron nem óhajtjuk, hogy megkülönböztetetten bánjanak velünk Párizsban, Londonban, vagy Washingtonban.” Különben „a Pfeiffer-ügy nem Petkov-ügy. Elvégre Pfeiffert nem végezték ki.”²⁶⁹

Károlyi még egyszer visszatért a Pfeiffer-párt ügyére, december 11-i jelentésében, nyúlósan édes, diplomatikus szósszal leöntve, miszerint ő különben majdnem mindennel egyetért:

„Ti azt nem értitek meg kellőképpen, hogy a mi demokráciánkat itt szinte lehetetlen demokráciaként prezentálni. A formális demokráciák soha nem fogják belátni, hogy Pfeifferék kiakolbólítása demokratikus cselekedet volt... amíg a horthysták ellen kíméletlen harcot hirdetek, azokkal szemben [nyilvánvaló utalás Pfeifferre – *H. T.*], akik harcoltak Horthy ellen és most a mai rendszerrel szemben is erős kritikával élnek, szeretnék elnézőbb lenni.”²⁷⁰

²⁶⁹ Uo. 390. Révai Károlyihoz, 1947. november 21.

²⁷⁰ Uo. 420.

Novemberben Jászi egy hétig Károlyi vendége volt a párizsi követségen; utolsó személyes találkozásukkal útjaik végleg elváltak. Jászi világosabban látta a hidegháború frontjait és azon Magyarország alárendelt szerepét. Károlyi még reménykedett, bár tele kételyekkel. Jászi meghallva, mekkora kárpótlást kapott barátja elkobzott vagyonáért, arra gondolt, barátja eladta magát. Nem kellett egy év sem, hogy megtudja: Károlyi tisztessége nem megvásárolható, mint annyi hazai polgári és szociáldemokrata politikusé.

1948. január végén Károlyi hazautazott jelentéstételre, utána Prágába ment, ismét győzködni az ismerős cseh politikusokat, hogy változtassanak magyarelles politikájukon. Február közepén tért vissza Párizsba, és hamarosan belátta, hogy az éleződő hidegháborús légkörben az ő mozgástere gyorsan szűkül. Addig reménykedett, hogy legalább Franciaországban érvényesül a „harmadik út” politikája, de a szocialista Ramadier-kormány 1947. novemberi bukása után Franciaország ingadozás nélkül elfoglalta helyét a hidegháború frontján.

Az irányváltozást jelzi, hogy míg kulturális és gazdasági téren a párizsi követség további sikereket ér el (pénzügyi egyezmény, kiállítások, a '48-as forradalmak centenáriumának megünneplése), a francia Belügyminisztérium túsúrásokkal rontotta az addigi jó viszonyt: a Franciaországi Magyarok Demokratikus Egyesülete, a párizsi Magyar Ház zaklatásával, majd betiltásával, vízumok adásának megnehezítésével. Károlyi hol a belügy-, hol a külügyminiszternél volt kénytelen tiltakozni, változó eredménnyel, Moch belügyminiszterrel nyilvános polémiát is folytatott. Dolgát megnehezítették a hazai változások: az SZDP likvidálása, az egyházi iskolák államosítása, a gazdaság állami irányítása, Tildy lemondatása, a letar-

tóztatások. Szaporodtak a disszidálások, Vámbéry lemondott washingtoni követi posztjáról, Böhm is a stockholmiról.

Mielőtt nyári szabadságára ment, megjelentek a Kominform (a kommunista pártok új együttműködési szervezete) vádjai a Jugoszláv Kommunista Párt ellen, Károlyi értetlenül fogadta a szakítást Titóval. Rajktól hiába várt magyarázatot erre, amit memoárjában „Sztálin legvégzetesebb tévedésének” nevez.²⁷¹

Károlyi kételyei szaporodtak, figyelmeztetéseit itthon nem vették figyelembe (például amikor protestált Kéthly Anna és Faragó László félreállítása ellen), Párizsban mind barátságtalanabb légkör vette körül. Az USA és a Szovjetunió külpolitikája is megmerevedett, háborútól lehetett tartani, Károlyi erőfeszítései ellenére romlottak Magyarország esélyei az ENSZ-be remélt felvételre. Ő nem akart a magyar kormány ellen fordulni, köznevetség tárgyaként disszidálni még kevésbé, de az új vonalat képviselni is nehezebbre esett. Voltak biztató jelek is: az itthoni gazdasági sikerek, a szlovákiai magyarok végre visszakapták állampolgári jogaikat. Nehezen döntött. Szabadságáról visszatérve, 1948. október 1-én, nála kevésbé optimista felesége unszolására, jelezte az új külügyminiszternek, Rajk Lászlónak, hogy romló egészségi állapota miatt előbb-utóbb nyugalomba kell vonulnia.

„Ez súlyos fejtörést okoz nekem, mert a világért sem akarnám, hogy ebből ellenségeink tőkét kovácsoljanak. Természetesen visszavonulásom esetén hazamennék, és a leghatározottabb nyilatkozatot tenném a magyar népi demokrácia mellett...”²⁷²

²⁷¹ *Hit, illúziók nélkül*, 413.

²⁷² *Károlyi Mihály levelezése*, V. 577.

Rajknak szüksége volt Károlyira, akit időközben a brüsszeli, majd a luxemburgi magyar képviselőlet vezetésével is megbíztak, ezért halogatta a választ. Károlyi Losonczy Gézát kérte utódjának, Rajk azt válaszolta, hogy ez nem lehetséges, de kiküldi Párizsba Mód Pétert – nem utódnak, hanem helyettesnek, hogy könnyítse Károlyi munkáját. Ő hamarosan maga kérte, hagyják ott, mert alkalmasnak tartotta a franciául jól beszélő, ellenálló körökben bajtársként ismert Módot arra, hogy átadja neki a követség vezetését, egyelőre mint ideiglenes ügyvivőnek, akinek segítségével megkezdhetette a visszavonulást. Így most már Mód és Havas együtt írhatták jelentéseiket felettesükről.

Mód már megérkezése másnapján, 1949. január 25-én megírta első jelentését Rajknak. „Most még néhány szót szeretnék írni Károlyiról. Először is, nagyon várja az otthoni leveleket... többször hangsúlyozta bontás közben, hogy Rajk személyesen neki írta a levelet. Ma is visszatért még rá beszélgetés közben. Ha röviden is, írjatok neki minél gyakrabban.

A levél most különben is hasznos volt, mert a Mindszenty-ügyben először több aggálya volt. ... Azt mondotta, hogy ha egyet ért is azzal, hogy Mindszenty káros volt és eltávolítása szükséges, másképp kellett volna végrehajtani. És itt egész naiv elgondolásai voltak: kitenni a határra egyszerűen, vagy kicserélni a koronáért stb. Nagyon sokat gondolkozhatott a kérdésen, mert hosszasan pontokban adta elő, hogy miért tart a nemzetközi visszhangjától. Magyarországi viszonylatban attól félt, hogy komoly antiszemita hullámot fog kiváltani, és hogy a katolikus közvéleményt teljesen a rendszer ellen fogja hangolni... egytől tart még, hogy halálra ítélik, és ennek rossz nemzetközi visszhangja lenne. A napokban kapott néhány le-

velet francia püspököktől és ez túlságosan hatott rá.²⁷³ Egyéb-
ként Havas és Gyomai szerint felesége és Fejtő befolyásolták
rossz irányban...” Nagyon érdekli a Tito-kérdés is, és szeretné,
ha francia katolikus küldöttség látogathatná meg Mindsz-
szentyt.²⁷⁴

Végül nagy nehezen tudta csak elérni Károlyi, hogy a per
tárgyalására beengedjenek néhány ismert francia katolikus
személyiséget. A Mindszenty-per nehezítette helyzetét Pá-
rizsban, de távozását is, mert nem akarta, hogy lemondását
Mindszenty melletti demonstrációként értelmezzék. A bíró-
sági eljárás megkezdése után több levélben fordult Rajkhoz,
kifejtve, hogy a közvéleményt, sőt a francia KP vezetőit is ag-
godalommal tölti el a per lefolytatásának módja és Mind-
szenty börtönbüntetése. Kérte, hatalmazzák fel a Vatikánnal
olyan megegyezés elérésére, amely lehetővé teszi Mindszenty
kiutasítását. Ha ezzel a kormány nem ért egyet,

„...azt kérném, adjon már most háromhavi szabadságot, mivel úgy
érezem, hogy a Mindszenty-ügyben, amely nyilvánvalóan még hosszú
ideig fogja igénybe venni a követség munkáját, nem tudnék felada-
tomnak a kívánt mértékben megfelelni. Azért választanám ezt a
megoldást, mert így, bár nem vennék aktív részt az ügyek vezetésé-
ben, félreállásomat nem lehetne mint a kormány dezavválását értel-
mezni... Akárhogy lesz is, Magyarországon kívánok élni, ezzel is ki-
fejezésre juttatva, hogy a rezsimmal szolidárisnak érzem maga-
mat.”²⁷⁵

²⁷³ A francia bíborosok levelét Károlyihoz I. levelezése V. kötete, 640.

²⁷⁴ Idézi Hajdu, 2005. – L. a jelentést MOL XIX-J-1-u. (Berei-gyűjte-
mény 5. doboz.)

²⁷⁵ *Károlyi Mihály levelezése*, V. Károlyi Rajkhoz, 1949. február 25.

A nehéz döntés és részben Rajk és más vezetők iránti rokonszenve magyarázza, hogy Károlyi megpróbált ragaszkodni a Rákosi-rezsimhez fűződő illúziói maradványaihoz. Feleségének nem voltak ilyen illúziói, 1949. február 15-i levelében is sürgette lemondását.

„...most már nem lehet várni, *le kell mondanod*. Ha ezt nem teszed, nem segíthetsz többé a baloldali ügynek, magadat minden progressive ember előtt lejárátod, – és a *történelemben, a jövőben* úgy lesz elkönyvelve a szereped, hogy személyes kényelmed miatt, vagy korod miatt nem akartad vagy nem tudtad a consequentiákat levonni. Ezt a *hamis* ítéletet a történelem fogja Rád kimondani. Azt írod, hogy mindent el fogsz követni, hogy rábírjad a kormányt, hogy az életfogytiglanit 15 évre, a 15 évet később 7 és fél évre stb. változtassák! És azt teszed hozzá, hogy ez a Vaticannal való megegyezéstől fog függni... Szerintem teljes lehetetlenség, hogy a Vatican, miután mindent elkövetett, hogy Mindszentyből marttyrt csináljon, és miután kiátkozta a kormányt, most egyezkedjék vele, abból a célból, hogy megmentse őket!... És az események rohamosan fognak következni, sok Mindszenty-féle pör fog következni! Concentrációs légerek, rab-szolga munka, foglyok kínzása!...”²⁷⁶

²⁷⁶ Uo. 679. – Károlyinének ezt a levelét Mód Péter lemásoltatta, és a másolatot elküldte Rajknak. Kísérőlevele szerint (l. uo.) „Az asszony megítélésében még ezek után sem értünk egyet Bandival. Ő azt mondja, hogy éppen ezek a levelek és az a tény, hogy a másodikra rá is írta, hogy Havasnak is mutassa meg, bizonyítja, hogy az asszony maga is tépelődik és nem tudatos ellenségünk. Én viszont ezek után a levelek után még inkább azt vélem, hogy ha nem is más által van irányítva, de mindenesetre ellenség.” Csak néhány hónap kellett, hogy Mód is, Rajk is, Havas is a maguk bőrén tapasztalják meg Károlyiné igazságát.

Károlyi Mihály édesanyja,
akit 3 évesen veszített el

Erzsébet nővére,
Pappenheim Siegfriedné

Geraldine húgával Velencében

Az ifjú képviselők:
József öccsével

Nagybátyja, mentora,
Károlyi Sándor

A sportos ifjú Mihály gróf

Egyetem utcai palotája az 1900-as években

A 18 éves Andrassy Katinka –
még nem ismerte Károlyit

A fiatal Károlyi Mihályné

1915 – Károlyi Mihály huszársázlós a bukovinai lövészárokból

1918. november – az új
miniszterelnök

ALÓ ÉRDEKES ÚJSÁG

i. évfolyam, 18. szám.

GRÓF KÁROLYI MIHÁLY.
A FÜZDŐRÁLT HÍR-ÉS KÖZVETLENÜL SZÓLÓK.

VERSE A FÁJ KÖZTUDÓRÓ.

A földosztó (az első juttatottal,
a még katonaruhát viselő
hadirokkanttal)

Munka és jutalom.

A *Borsszem Jankó* karikatúrája
a lemondást fontolgató elnökről
(az ismert Lysoform-reklám után)

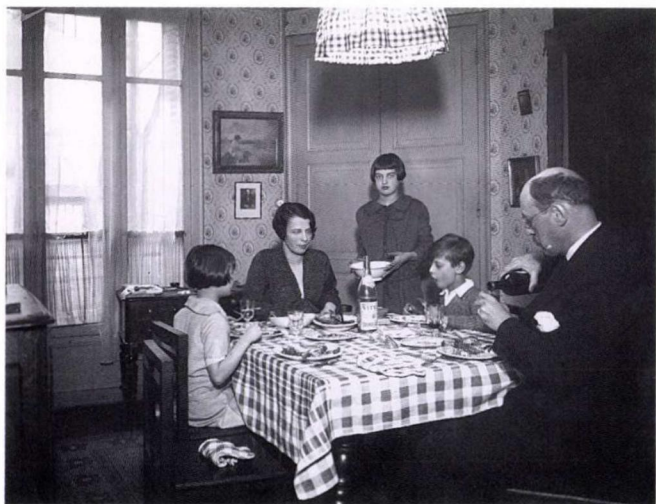

Mostohája, aki végig
kitartott mellette – Károlyi
Gyuláné Pálffy Geraldine

1927, a Károlyi család Párizsban (Kertész André felvétele)

1927, a Károlyi család Párizsban. Az asztalnál felszolgáló leány
a 12 éves Károlyi Éva (Kertész André felvétele)

Károlyiné (Kertész André felvételei)

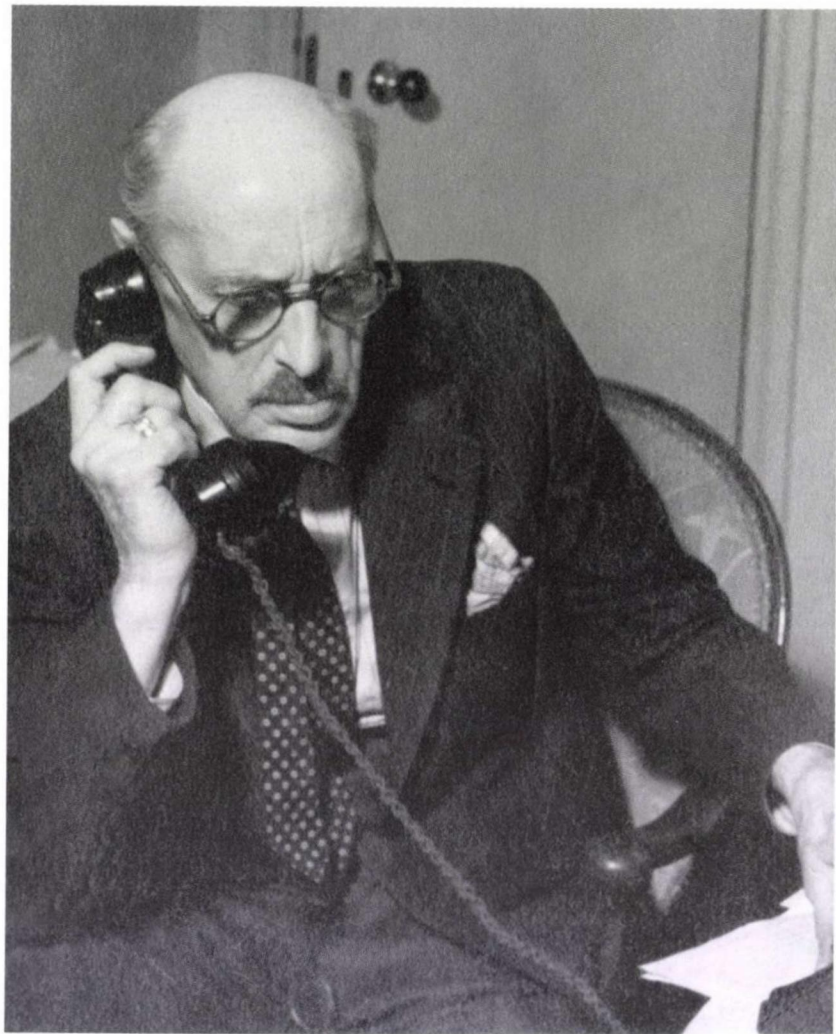
Károlyi Mihály egy párizsi kávéház teraszán, 1926

A Szovjetunióban, Bakuban

Londonban a háború után:
a betegeskedő Károlyiné
a hazatérés előtt

Londonban

1946. május – a hazatérés, az ünnepélyes fogadtatás

A második emigráció, a vence-i ház – felül a melléképület, ahol meghalt

1957 – az özvegy Károlyiné az aktivitásban keres nyugalmat: megtanul repülni

Varga Imre: Károlyi Mihály-emlékmű, bronz, 1975 (Arató András felvétele)

Károlyi habozásában része volt annak is, hogy a keményvonalas létére emberséges Rajknál segítséget tudott elérni méltatlanul üldözött rokonai és ismerősei védelméhez. Így 1949. március közepén letartóztatták Cziráky Józsefet, a legitimisták egyik vezetőjét, és miután néhány héttel előbb a Mindszenty-perben 15 évre ítélték barátját, Esterházy Pál herceget, ő is könnyen hasonló sorsra juthatott volna. Károlyi Rajkhoz fordult, aki április 14-én táviratilag közölte vele, hogy Cziráky ügyét megszüntették. Ugyancsak Rajkhoz fordult a hűtlenség, vagyis hazaárulás vádjával letartóztatott Varannai Aurél, a *Reuter* budapesti tudósítója ügyében. Rajk azt válaszolta neki: „Varannai elszánt ellensége volt rendszerünknek, ahol csak lehetett lépten-nyomon ártott az országnak. Nem is igyekezett már véka alá rejteni imperialista kapcsolatait, mert nagyon magabiztosnak érezte magát, alapján véve egy niemand, egy tetű...”,²⁷⁷ de azért a hűtlenség vádját sajtóvétségre változtatták, és 1949 áprilisában szabadlábra helyezték. Károlyi interveniált a kipróbált antifasiszta Velics László római követ posztján hagyása érdekében is.

A Mindszenty-per után sokasodtak a bajok Párizsban. Már januárban szakító levelet kapott Jászitól, „most már a sírig hű ellenfeled” aláírással. Ez a szakítások évadja volt. A francia rádió magyar adásánál disszidensekkel cserélték fel az addigi, a követséggel jó kapcsolatot tartó munkatársakat. Szabó Zoltán, aki beleszeretett Károlyi Judithba, és 1948 szeptemberében feleségül vette, a Csontváry-kiállítás megnyitása előtt közölte apósával: ők nem mennek haza, de amíg Károlyi Párizsban van, szolidáris vele, és titokban tartja szándékát. Így annyi veszteség után kedvenc lányát is elvesztette.

²⁷⁷ Uo. 614.

Március 4-én, 74. születésnapján nyugalomba akart vonulni, de Rajk és Mód még rávették, hogy várjon. Gyomai tanácsos megérezhette az idők változását, mert február 25-én már nem Rajknak, hanem új helyettesének, Berei Andornak jelentette a párizsi Mindszenty-ellenes gyűlés előkészítésével kapcsolatban: „Sajnos az Öregúrral ebben a tekintetben nem számíthatunk. A vele folytatott harcainkról Mód Péter fog részletesen beszámolni. Ezt a kellemetlen feladatot átengedem neki... Most csak a siker érdekében arra kérném Berei elvtársat, hogy Mód Péter itt-tartózkodását hosszabbítsák meg. Én már régen sejtem, hogy az Öregúr csak utunknak egy bizonyos részén lehet útitársunk... vannak bizonyos kérdések, mint pl. a Mindszenty-ügy, amelyeket, mert politikai koncepciója távol áll a mienktől, nem tud megérteni.”²⁷⁸

Károlyi a május 15-i választásokig szabadságot kapott, Mentonba ment pihenni feleségével és Szapáry Erzsébettel. Május 16-án Rajk közölte vele, hogy most már megkezdheti búcsúlátogatásait, és addig gondoskodik utódjáról.

Láttuk tehát, hogy Károlyi nyugalomba vonulása már a Rajk-ügy *előtt* befejezett dolog volt, de akkor még nyugdíjas-ként haza akart térni; ettől állt el Rajk és társai letartóztatása után.

Károlyit képviselővé választották, kérése ellenére. Havas hosszú jelentésben közölte Rajkkal, hogyan próbálták ő és az éppen Párizsban tartózkodó Losonczy Géza rábeszélni Károlyit

²⁷⁸ MOL XIX Berei-gyűjtemény 5. doboz. (Íme az igazi kemény bolsevik jelentése – gondolhatja az olvasó. Gyomai valóban keményen bemártotta régi harcostársait: Károlyit, Fejtőt, Erős János londoni ügyvivőt. Mikor azonban 1950 áprilisában hazahívták jelentéstételre, inkább követte az általa addig ostromozott disszidensek példáját.)

még a választások előtt, hogy vállalja a képviselőiséget. Károlyi azt mondta nekik:

„nem akar kritizálni és nem akar mindenre áment mondani, márpedig, ha képviselő lenne, ez a probléma... minduntalan felmerülne... vannak túlkapások (politikai rendőrség), amelyeket nem vállal, másrészt olykor félti a rendszert bizonyos meggondolatlanságoktól, és ha kritizál, akkor ezt rossznéven veszik...”²⁷⁹

Május végén még Brüsszelbe utazott Szabó Zoltánnal, az ottani Csontváry-kiállítás megnyitására, majd május 29-én Budapestre repült. A következő hét történetét emlékirataiból ismerjük. Rajk 30-án fogadta a francia követtel együtt.

„Enyhén szólva szokatlan lett volna, ha a francia követ jelenlétében beszéljük meg belső ügyeinket, és ez világossá tette számomra: Rajk nem kíváncsi az én mondanivalómra. Csendben ültem, míg Gauquié holmi beutazási engedélyek miatt panaszkodott, amelyeket honfitársaitól megtagadtak. Rajk rendkívül szórakozottnak látszott, gondolataiba merült, bár szokás szerint nyugodt és összeszedett volt. Távozásom előtt annyit mondott, hogy értesíteni fog, mikor ér rá másnap. ... Másnap reggel Katus azzal a hírrel hívott fel Párizsból, hogy Mód Pétert hirtelen hazarendelték... Rajktól nem kaptam értesítést és Mód sem jelentkezett.”²⁸⁰

Június elsején Károlyi megírta és átadta lemondólevelét, amelyben okként csak magas korára és egészségi állapotára hivatkozott. Másnap Szakasits köztársasági elnök elfogadta

²⁷⁹ Uo. Havas 1949. április 27-i jelentése.

²⁸⁰ *Hit, illúziók nélkül*, 416–417.

lemondását, és egyben kitüntette. Gauquié még 31-én este jelentette Párizsnak:

„Rajk fogadott tegnap, Károlyi gróf jelenlétében, hogy hivatalosan megerősítse utóbbi visszavonulását. Mindketten hosszan erősítették, hogy nincs szó titkolózásról, ami egyébként igaz. A kor és az egészség problémáján kívül a nyugati neveltetésű hajdani elnök és a jelenlegi rezsim között mélységes egyet nem értés van, de nem hivatalos szakítás. Károlyi gróf a közeljövőben visszatér Párizsba és kiveszi szabadságát...”

Gauquié június 9-én megküldte Párizsba Károlyi lemondólevelének francia fordítását, amelyet tőle magától kapott meg. Ennek kapcsán jelentette:

„Károlyi gróf levelét nem ő egyedül fogalmazta. Megírása egy tanácskozás során történt, amelyen kormánytagok is részt vettek. Ez magyarázza a meleg hangot, amely meghaladja az aláíró szándékát... mindkét fél hasznosnak tartotta, hogy elkerüljenek mindent, ami lehetőséget adna e távozás szakításként való interpretálására – amint-hogy egyébként semmiképpen nem is az. Ugyanakkor nem úgy tűnik, mintha a maga részéről a magyar kormány nagyon óhajtott volna, hogy a hajdani elnök párizsi megbízatása meghosszabbodjon. Nyilvánvaló, hogy ő már nem a Budapesten most felülkerekedő irányvonalat képviseli.”

Ezután Gauquié így értékelte Károlyi párizsi követségét:

„Kétségtelenül minden okunk megvan sajnálkozni Károlyi Mihály távozása fölött... az utód, bárki legyen is, nem fogja ugyanazt a megbékélést adni nekünk. Károlyi gróf, annak ellenére, hogy nagyon

tartózkodó fogadtatásra talált Párizsban, ami pedig nagyon kínos volt számára – minthogy őt teljesen átjárta a nyugati kultúra – őszintén szereti Franciaországot. A magyar követség pedig az ő irányítása alatt, bár olykor bizonytalan vagy erőtlén volt, képes volt elkerülni pontosan azokat a túlzásokat, amelyeket más népi demokráciák képviselőinek a szemére lehet vetni.”²⁸¹

Nem tudni, elsején és másodikán mivel indokolták Rajk távollétét. Károlyi így folytatja e napok történetét:

„Néhány nap múlva felhívtam a Külügyminisztériumot, közölték, Rajk nagyon el van foglalta, és egyelőre nem fogadhat. A városban híre terjedt, hogy letartóztatták. Budapesten mindent ellenőrzés alá lehet vonni: a gazdasági életet, a politikát, a pártokat, az egyes embereket, csak az emberek nyelvét nem lehet megfékezni... egyre izgatottabb lettem, s végül felkerestem Bereit, hogy megtudjam tőle, mi az igazság a letartóztatásokról szóló hírek körül. Kereken letagadta.

Megengedhetetlen, hogy egy követet ne tájékoztassanak ilyen fontos eseményekről – válaszoltam.

Ugyanaznap este a Kommunista Párt egyik tagja, akinek nevét érthető okokból nem árulhatom el,²⁸² közölte velem, Rajkot még aznap letartóztatták, amikor a minisztériumban felkerestem. Elmondta azoknak a vezető állami tisztviselőknek és újságíróknak a névsorát is, akiket szintén letartóztattak. Szám szerint nyolcan voltak. Mód Péter nem szerepelt a listán. Berei sürgős munkájára hi-

²⁸¹ A párizsi külügyi levéltárban található eredetit idézi *Károlyi Mihály levelezése*, V. 726. (Litván György fordítása.)

²⁸² Boldizsár Iván külügyi államtitkár (Károlyi Mihályné személyes közlése).

vatkozva nem akart fogadni, de este tízkor erőszakkal betörtem hozzá, és eleje tettem a listát.²⁸³

Halálsápadt lett, rámeredt a papírra és dadogva kérdezte:

Kitől kaptad ezt?

Az az én dolgom – válaszoltam. – Bizalmatlanságra bizalmatlansággal felelek. Így legalább kvittek vagyunk.

Nyomban felkerestem Rákosit és Gerőt is, de ők titokzatos hallgatásba burkolóztak...²⁸⁴

Annyit mondtak, hogy Mód a Deuxième Bureau ügynöke. Ebből legalább megérthette, hogy Magyarország is sorra került a politikai perek purgatóriumában, hiszen a Mód elleni vádat nem hihette el.

Június 6-án visszatért Párizsba, hogy a követség ügyeit rendbe szedje. Csaknem segítség nélkül; voltak, akik az ő lemondása után elhagyták a követséget, köztük Szabó Zoltán, Garat Sándor kereskedelmi tanácsos és Fejtő. Havast a 11-én Párizsba érkező új követ, a politikában járatos, de franciául nem tudó, a Nyugatot nem ismerő Szántó Zoltán hazaküldte, ő tudta miért. Azt viszont nem tudta Szántó, hogy a kijelölt követnek, mielőtt agrément-jét megkapta, nem illik a fogadó országba beutazni, ezért július elején vissza kellett térnie Budapestre. Így Károlyi bár már nyugdíjazták, annyit dolgozott június–júliusban, mint még soha.

²⁸³ Lehet, hogy a memoárját diktáló Károlyi fejében összekeveredtek az események: Párizsba való visszatérése után Bereinek küldött első táviratában azt írja: „Ugyebár igazam volt azzal a névsorral, amelyet átadtam neked a repülőtéren!?” (*Károlyi Mihály levelezése*, V. 728.) Az ominózus listát Berei eltette, és megmaradt hátrahagyott iratai között. Az idézett táviratot Rákosi szignálta, tehát olvasta.

²⁸⁴ *Hű, illúziók nélkül*, 417–418.

Helyzete furcsaságához tartozott, hogy az új külügyminiszter kinevezéséig jelentéseit volt követként a volt külügyminiszternek kellett címeznie, akiről tudta, hogy letartóztatták. Reprezentált, elintézte Szántó agrément-jét, Brüsszelbe és Luxemburgba utazott búcsúlátogatásra, ahol hidegen fogadták, éppúgy, mint régi ismerőse, Auriol francia köztársasági elnök. Szántó érkezése után, június 13-án telefonon azt jelentette:

„Visszatérése óta Károlyi ideges, pánikszerű hangulatban. Lesújtotta, hogy veje disszidált és most felfedett kapcsolatai kémgyanús párizsi magyarokkal. Leányát siratja. Felesége téli holmit gyűjt szibériai használatra. ... Aggasztja Mód Péter ismeretlen helyzete. Békeértekezletre nem megy haza. Hangsúlyozta, hogy egyelőre nem akar politikai nyilatkozatot tenni. ... Brocskó-ügy Havas helyzetét veszélyezteti...”²⁸⁵

Brocskó-ügy: a francia Külügyminisztériumban június 28-án közölték Gyomaival, hogy a Budapesten tartózkodó Módnak és Havasnak nem engedélyezik a visszatérést Franciaországba. Ők ketten elkövették azt a hibát, hogy segítettek a Katpol párizsi emberének, összehozták Brocskó János követségi alkalmazottal, akinek felesége lebukásuk után mindezt elmondott a francia felderítésnek. Mikor a Katpol új ügynöke jelentkezett a követségen, Szántó kidobta.

Szántó július elején hazatérve hosszú levélben számolt be Rákosinak.

²⁸⁵ Külügyminisztérium irattára. Párizsi táviratok könyve, 1949.

„Hazautazásom előtt Károlyi igen rossz hangulatban hozzám jött és felkért, közöljem Rákosi elvtárssal a következőket: Követi állásáról való lemondása után is vállalta, hogy utódjának megérkezéséig ideiglenesen képviseli Párizsban a magyar kormányt. Ez lehetlenné válik, ha akár bizalmatlanságból vagy más oknál fogva nem informálják a hazai eseményekről. Nevetséges helyzetbe került, mert az érdeklődőknek kénytelen azt mondani, hogy nem tud semmit. Ő már sok mindent lenyelt, de egy bizonyos határon túl nem tud menni. Nem hiszi el, hogy volt főnöke, akit becsült és szeretett, kém lett volna, nem hisz Mód Péter bűnösségében sem, akit becsületes és tehetséges embernek ismert meg és akit éppen ezért utódjául is ajánlott. Esetleges beismerő vallomásoknak sem fog hinni, mint ahogy nem hitt annak idején Rakovszki szovjet nagykövet beismerő vallomásának sem... Külön megkért, közöljem Rákosi elvtárssal, hogy hazajövetelének előfeltétele, hogy nem lesz halálos ítélet.”

Szántó szerint Károlyi rossz szelleme Fejtő, saját véleményét pedig a következőkben foglalja össze:

„Nézetem szerint, ha Károlyiból a Rajk-ügy kipattanása váltotta is ki azt a kérdést, hogy hazajöjjön-e vagy külföldön maradjon-e, a dolog lényege mélyebben fekszik. Népi demokráciánk már túlfejlődött azon a fokon, ameddig Károlyi velünk tudott jönni... Esetleges külföldön maradása nem jár különös veszéllyel. Az emigrációhoz, amelyet szívből utál, nem fog csatlakozni, és az emigráció, amely őt szívből gyűlöli, nem is fogadná be. Itthon az öreg lépten-nyomon kellemtelenségeket okozna.”²⁸⁶

²⁸⁶ MOL M-KS 276. f. 65/200. ő. e.

Július 5-én Károlyiék egy hónapos üdülésre Châtel Guyonba utaztak. Közben néhány napra visszatért, hogy képviselje hazáját a július 14-i ünnepségeken, és találkozzon Losonczy Géza államtitkárral, akit kérésére Rákosi küldött, hogy tájékoztassa a Rajk-ügy részleteiről. Mint Károlyi írta feleségének, „detektívregényt à la Gapon” adott elő, ami persze nem győzte meg Károlyit. Augusztus elején kiköltözött követségi lakásából, a tulajdonában levő, a bejáratot díszítő értékes Mária-képet a követségnek ajándékozta. Szántót még többször meglátogatta, hosszan vitáztak. Fejtő azt mondta e sorok írójának: Szántó legalább nem tett úgy, mintha elhinné a Rajk és társai elleni vádakát.

Augusztus végén Károlyi még egyszer, utoljára hazautazott, 28-án érkezett Budapestre, és szeptember 15-ig maradt. Útját azzal indokolta, hogy még egy, utolsó kísérletet tett az áldozatok megmentésére. Ha megértjük a morális normákat, amelyek egész életét szabályozták, lehetett még egy irracionális oka. Mércének állította sorsát, lehetőséget kellett adnia, ha lefogják – arra, ha szabadon beszélhet – arra. Talán azért is, mert annak idején rábeszélte Münzenberget, hogy Moszkvában tisztázza nézeteltéréseit, mert a háború után hazatérésre biztatta emigráns társait, akiket most egymás után fogtak le. Míg Budapesten tartózkodott, folytatódtak a letartóztatások – erre a sorsra jutott Ignotus, akivel az ezt megelőző napokban még többször találkozott, börtönben volt már az Új Demokratikus Magyarországért mozgalom aktivistái közül Simon Mózes, Szász Béla, Ádám György, Cseresnyés Sándor, Szücs Miklós és a Londoni Magyar Klub több más vezetőségi tagja.

Rákosi levele, amelyet Losonczyval küldött, egyértelmű fenyegetést tartalmazott:

„Amint már legutolsó beszélgetésünk alkalmával mondtam, tudomásom van róla, hogy milyen erőfeszítések történnek a legkülönbözőbb oldalról arra, hogy Téged népi demokráciánk ellenségei közé ránthassanak. Azt is tudom, hogy ezek az erőfeszítések azóta csak növekedtek.”²⁸⁷

Károlyi politikai erkölcsse szerint kudarc lett volna a távolmaradás, és gyengeség a hatalom felmentése ezáltal a felelősség alól.

Első útja Budapesten Rákosihoz vezetett, aki a maga módján igyekezett meggyőzni, a vádlottakból kivert vallomásokat mutatott neki. Ezzel a remélt hatás ellenkezőjét érte el: a vádak és vallomások logikátlansága, primitívsége őt a moszkvai perekre emlékeztette. Másnap az új külügyminisztert, Kállai Gyulát kereste fel, aki erről bizakodó tájékoztatót küldött Szántónak, miszerint Károlyi elégedett a hazai fejlődéssel, és elfogadja, amit a Rajk-ügyről közölnek vele. Szántó nem állhatta meg, hogy ne adjon gúnyos választ Kállainak: „ha azt mondotta, hogy a Rajk-ügyben nem kér információkat, akkor feltételezhető, hogy az általa óhajtott információkat nem az Akadémia utcában és nem tőled akarja megszerezni”.²⁸⁸

Mielőtt visszatért Párizsba, még felkereste a Külügyminisztériumban Sík Endrét, a politikai osztály vezetőjét; úgy tűnik, iránta több bizalmat érzett, mint Kállaival és Bereivel szemben. Sík előbbieknél adott beszámolója szerint Károlyi azt ígérte, hogy novemberben hosszabb tartózkodásra hazatér,

²⁸⁷ Károlyi Mihály levelezése, VI. Budapest, 2008, 49.

²⁸⁸ Uo. 48.

tehát akkor még így is gondolta. Tájékoztatta Síket a párizsi követség helyzetéről, majd elmondta: „reá rettenetes hatással volt Ignótus Pál és legutóbb Szücs Miklós letartóztatása. Ő mindkettőjüket igen becsületes, rendes embereknek ismerte, de teljesen kizártnak tartja azt, hogy bármilyen kémkedési vagy más, a magyar népi demokrácia ellen irányuló tevékenységben részt vettek volna. Szerinte az a tény, hogy hívásra habozás nélkül hazatértek, már magában mutatja, hogy semmiben sem érezték magukat bűnösnek...”, és ugyanez áll Módra is.²⁸⁹

Figyelmen kívül hagyva Rákosi meghívását a Rajk-per tárgyalására, a tárgyalás kezdete előtt visszatért Párizsba. A tárgyalás első napján, szeptember 17-én érkezett meg.

„Mégis elhatároztam, hazámban maradok és régi házamban fejezem be életemet. Elképzelhetetlen volt, hogy újra emigráns legyek belőlem. Ez annyit jelentett volna, hogy átállok az ellenség oldalára, annál is inkább, mert a helyzet akkoriban közeli háborúra vallott... Nem hittem a harmadik útban. A »harmadik erő« mögött nem álltak tömegek... – Én a Kelethez tartoztam, és ott volt a helyem saját népem között, bármilyen hibákat követnek is el honfitársaim. Milyen jól megértettem Masaryk dilemmáját!²⁹⁰ De ha a per idején Magyarországon maradok, vagy éppen végig is ülöm, amint ezt a kormány kérte tőlem, akkor azt a látszatot keltem, mintha egyetérténék vele. Igen valószínűnek látszott, a sajtóban nyilatkozatot is közzétennének a nevemben, cáfolatra pedig nem lenne módom.”²⁹¹

²⁸⁹ Uo. 69–70.

²⁹⁰ Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszter, aki a „februári fordulat” után öngyilkos lett.

²⁹¹ *Hít, illúziók nélkül*, 425–426.

Ugyancsak memoárjában írja: „Amikor kihirdették a halálos ítéletet, táviratban kértem Rákosit, rendeljék el a perújrafelvételt. Választ nem kaptam.”²⁹²

Párizsba visszatérve feleségével és Fejtővel igyekeztek tiltakozásra bírni francia barátait, Fejtő naponta írt a perről párizsi lapokba. Károlyi szeptember 27-én Londonba utazott, ottani ismerőseit mozgósítani, mérsékelt eredménnyel. Október 6-án érkezett vissza Párizsba, másnap még utoljára felkereste Szántót a követségen, aki közölte vele, mennyire rossz néven vették Rákosiék a Rajk érdekében küldött táviratot és párizsi akcióit. Közben meglátta Szántó íróasztalán a Rajk-perről éppen megjelent *Kék könyv* francia nyelvű változatát, és kért belőle három példányt. Szántó soros jelentése szerint Károlyi még mindig haza akart térni – úgy fél év múlva, vagyis 1950 tavaszán. Talán ezért is halogatta napokig a nyilvános megszólalást, hiszen Szántó is megmondta neki, hogy akkor a haza határa bezárul előtte, de mégsem hallgathatott, miután másokat akart tiltakozásra rávenni.

Október 13-án küldte el nyílt levelét a magyar kormányhoz, 14-én 17 órára kért pozitív választ. 14-én este Kállai telefonált Szántónak:

„Közölje Károlyival: magatartása miatt a kormány fel van háborodva. Károlyi megszegte ígéretét, hogy támogatja a magyar demokráciát. Fenyegetéseitől nem ijedünk meg, csinálja, amit akar, de viselje a következményeit. Ugyanakkor szólítsa fel Károlyit, hogy mint magyar állampolgár, állandó tartózkodásra térjen vissza Magyarországra.”²⁹³

²⁹² Uo. 429.

²⁹³ Külügyminisztérium irattára. Párizsi táviratok könyve, 1949. Közli Károlyi Mihály levelezése, VI. 86. (Ugyanez a Kállai mondta az ünnepi be-

Ezután Károlyi a 15-i francia lapokban közzétette nyílt levelét. Ebben sajátos módon nem általánosságban nyilatkozik a perről, hanem kipécézi Rajk beismerését, hogy ő szöktette külföldre Sulyok Dezsőt. Ő viszont részt vett egy beszélgetésen Rákosival és Dinnyés Lajos akkori miniszterelnökkel, ahol Rákosi közölte, hogy útlevelet ad Sulyoknak – Sulyok emlékiratai szerint Rajk mint belügyminiszter elszabotálta Rákosi utasítását, és őneki szöknie kellett. Ezt Károlyi így kommentálja:

„Mindezek alapján azt kell hinnem, hogy Rajk vallomásának többi része is olyan, az igazsággal ellentétes önvád, akár a vallomás ezen szakasza.”²⁹⁴

Kérte, hogy hallgassák ki, mint a beszélgetés tanúját, tehát hajlandó lett volna ismét Budapestre utazni, vállalva az ezzel járó veszélyt.

Tiltakozását figyelmen kívül hagyták, Szántót megrótták, mert nem tudott jobban hatni Károlyira és a francia KP-ra, amely túl óvatosan kezeli a Rajk-pert. Dinnyés nyilatkozatában cáfolta Károlyi nyílt levelét – nem ingyen, lemondatása után, más jó magaviseletű kigazdapárti politikusokhoz hasonlóan, kényelmes igazgatói állást kapott.

Mikor Károlyi sajtókonferencián felolvasta levelét, és azt október 17-én a francia sajtó közölte, már megtörtént Rajk és társai kivégzése. A magyar rádió még aznap este ismertette a magyar kormány és Dinnyés cáfolatát. A cáfolat hangneme

szédet, már egy másik kormány nevében 1962-ben, Károlyi Mihály és fia pesti újratemetésén.)

²⁹⁴ *Combat* (Párizs), 1949. október 17.

elüt attól, amilyet addig vele szemben használtak: „nyilatkozataival állást foglal népi demokráciánk ellen, átlép a reakció, az imperializmus oldalára.” Befolyásolható, beteg öregember, környezetében ellenséges elemek nyüzsögnek stb. Felesége külföldre csempészte arisztokrata rokonai vagyonát.

Károlyi azonnal válaszolt a hivatalos nyilatkozat vádjaira. Rajkot „tisza forradalmárnak és meggyőződéses embernek” tartja. „Hogy Dinnyés úrnak rövid a memóriája... érthető foggyatékosság.”

„Azzal vádolnak, hogy ezzel a cselekedetemmel a magyar népi demokrácia ellenségeinek táborához csatlakoztam... a jövő is meg fogja mutatni, hogy a számomra még hátralevő néhány esztendőben ugyanolyan hűséges és szilárd híve leszek a szocializmusnak, mint a múltban voltam.”²⁹⁵

A kocka el volt vetve: nem térhetett többé haza. Itthon csak bajt hozhatott volna megmaradt barátaira, rokonaira. Az antifasiszta harcostársak: Havas, Faludy, a londoniak bebörtönzése folytatódott. A régi munkatárs és barát, Bölöni György hágai követ már október 22-én levélben biztosította Rákosit, hogy nem követi Károlyi példáját.

Elszigeteltsége már Párizsban csaknem teljessé vált. Felesége könyve a Rajk-perről nem talált kiadót. Kevesen tartottak ki mellette: Fejtő, néhány rokon, elsősorban Szapáry Erzsébet, K. József özvegye, volt tanácsosa, az Angliában élő Erős János, Sinkó Ervin, A. J. P. Taylor és néhány angliai

²⁹⁵ *Szabad Nép*, 1949. október 18. – PIL 704. fond 85. ő. e. – Károlyi Mihályné: *Károlyi Mihály és Rajk László* (kézirat) PIL 704/2. f.

barátja, egy-két ismerős diplomata, illetve felesége barátnői: J. Olhina, Francesca Wilson.

Míg Párizsban és Londonban az új események és perek hamar elfeledtették a Rajk-pert, a nehéz helyzetben levő jugoszláv kormány, a per egyik fő célpontja hálás volt Károlynak kiállásáért. Régi párizsi ismerőse, a Jugoszláviában élő Sinkó Ervin – akinek egykor sokat segített könyve, az *Optimisták* ügyében – nyílt levelet intézett hozzá még 1949. október végén.

„Hetvennégy éves öreg, nagy ember, volt ereje, hogy ne váljon hűtlenné egész hosszú, harcos életéhez, hogy elszánja magát a harcra, az igazság nevében, a hazugság gyűlöletének jegyében... Bizonyos, hogy Önnek, öreg harcosnak, soha nem volt még olyan nehéz a szíve, mint ma, de ki akarna élni anélkül a harc nélkül, hogyha a hazugság le akarja igázni a lelkiismeretet, a forradalmi igazságot és az igaz szót.”²⁹⁶

Sinkó levelét Ristić párizsi jugoszláv követ küldte meg Károlynak, kifejezve a maga köszönetét is. Károlyi magánlevélben válaszolt Sinkónak:

„Alávaló társbűnös lettem volna, ha nem emelem fel szavamat és nem lett volna bátorságom ebben a konkrét esetben a valóságot vállalni. Nem tehettem másképpen...”

²⁹⁶ Sinkó nyílt levelét, amely nyilván nem a jugoszláv vezetés tudta nélkül íródott, 1949. október 25-én egyszerre közölte az újvidéki *Magyar Szó* és a belgrádi *Književne Novine*. A Tanjug távirati iroda is publikálta, a párizsi jugoszláv követség francia nyelven terjesztette. A hiteles szöveget közli *Károlyi Mihály levelezése*, VI. 93–97., ugyanott olvasható Károlyi válasza és Ristić párizsi jugoszláv követ kísérőlevele.

Sinkó levelét már Cannes-ban kapta meg, ahova október végén visszavonultak. Egy ottani apartment house-ban éltek fél évig, amíg végleges megoldást találtak. Az év elején rendezték az itthoni vagyoni kárpótlási összeget, ennek nagy része a távozás módja következtében elveszett, de annyijuk maradt, hogy óvatos takarékoskodással, amibe végül beletanultak, nélkülözésmentesen élhessenek, és még Károlyi Erzsébetet is segíthessék csomagjaikkal. Szerettek volna Mentonban megpihenni, ahol K. Sándor meghalt, de végül a közeli Vence-ban találtak egy festői fekvésű 18. századi parasztházat, jókora kerttel. Velük tartott Szapáry Erzsébet és párizsi mindenes szakácsnőjük.

Károlyi egyre többet betegeskedett, többször volt kórházban is. A ház átépítése, a napi ügyek intézése feleségére maradt, aki nagy energiával vitte az ügyeket. Mikor rendbe jött a ház, Károlyi hozzáfogott emlékiratai befejezéséhez, amit már több mint két évtizede halogatott.

„Napról napra erősödöm és gőzerővel látok neki könyvem írásához – újságolja nővérének 1951 áprilisában –, Katus ebben is nagy segítségemre van. Reggeltől délig dolgozunk. Én diktálok, Katus írógépez. A baj csak az, hogy Katus agyondolgozza magát, mert ezen kívül a kertet is ő gyomlálja, kapálja, öntözi. Ő végzi a bevásárlásokat, levelezést stb. Szóval alig van egy nyugodt pillanata.”²⁹⁷

1950-ben Károlyi tett még egy látogatást Angliában élő leányainál, Párizsban járt feleségével, azután már csak orvosokhoz ment néhányszor Párizsba, Nizzába, Lausanne-ba,

²⁹⁷ *Károlyi Mihály levelezése*, VI. 206. Károlyi levele nővéréhez, 1951. április 24.

Cannes-ba. 1952 júniusában feleségével három hetet töltött Párizsban – ez volt utolsó nagyobb utazása, azután már csak a közeli kórházakat látogathatta. Még 1951. május 30-án levelet kapott Sinkó Ervintől, aki „a legilletékesebb hely” megbízásából meghívta hosszabb üdülésre Jugoszláviába, és azt is kilátásba helyezte, hogy ha elkészül könyvével, azt kiadják Jugoszláviában. Károlyi megköszönte a meghívást, de „családi okokra” hivatkozva elhárította. Nem voltak ilyen családi okok – de tartotta magát elhatározásához, hogy távol marad a politikától, és az akkori jugoszláv–magyar viszonyban egy ilyen látogatás politikai demonstrációnak számított volna. Később maga Tito hívta meg Fejtő révén – de akkor már valóban nem vállalkozhatott volna ilyen útra.

1951 márciusában Fejtő és felesége, akikkel mindvégig sűrű levelezésben álltak, néhány hetet Vence-ban töltöttek, segítettek a lassan készülő memoár szerkesztésében. 1951 novemberére elkészült a memoár első fele, a gyorsabb haladást most már nem elfoglaltsága, hanem betegségei akadályozták.

Lassan szűkült a családi kör. Itthon Pallavicininét, aki addig tartotta a kapcsolatot húgával, kitelepítették, Cziráky Józsefet ismét letartóztatták. Járt még néhány családi látogató Vence-ban – Pallavicininé leánya, Károlyi Józsefné, Károlyi Éva az unokákkal. Szabó Zoltánékkal viszont, Károlyi nagy fájdalmára, teljesen elromlott kapcsolatuk 1950 tavaszán. Az igazi baj, hogy Szabóék 1949 nyarán született fia gyógyíthatatlan beteg volt, és ez elkeserítette őket, a máshol is szokásos családi, anyagi viták azután szakításra vezettek a Károlyi házaspár és vejük között. Utólag nehéz megmondani, ki volt a hibás – talán mindkét fél. 1953 elején Szapáry Erzsébet, aki addig velük élt Vence-ban, közelebbi rokonaihoz költözött Lausanne-ba, de továbbra is látogatta őket. 1954 tavaszán két

súlyos csapás is érte Károlyit: március 21-én meghalt nővére, mivel már évek óta csak levélben érintkeztek, majd júniusban utolsó élő testvére, Festeticsné Károlyi Juliette.

Közben készült a memoár, a *Hit, illúziók nélkül*. Miután csak angol kiadásra volt biztos lehetőség, 1952 őszén Károlyiné megkezdte angolra fordítását, amivel 1953 elejére készült el. Bár a munka mind nagyobb része feleségére hárult, Károlyi aktívan részt vett a kézirat befejezésében. Még életében megtörtént a kézirat megszerkesztése, lerövidítése és angolosítása, A. J. P. Taylor és Cája barátnője, Francesca Wilson segítségével, Károlyi szellemében, de romló egészsége miatt egyre csekélyebb személyes részvételével. A kiadó és Taylor hatására igyekeztek a nyugati olvasó számára érdekes sztorikat kiemelni, fontos elemzések viszont kimaradtak (ezeket és Károlyi magyar nyelvű vázlatait érdemes lenne egyszer publikálni).

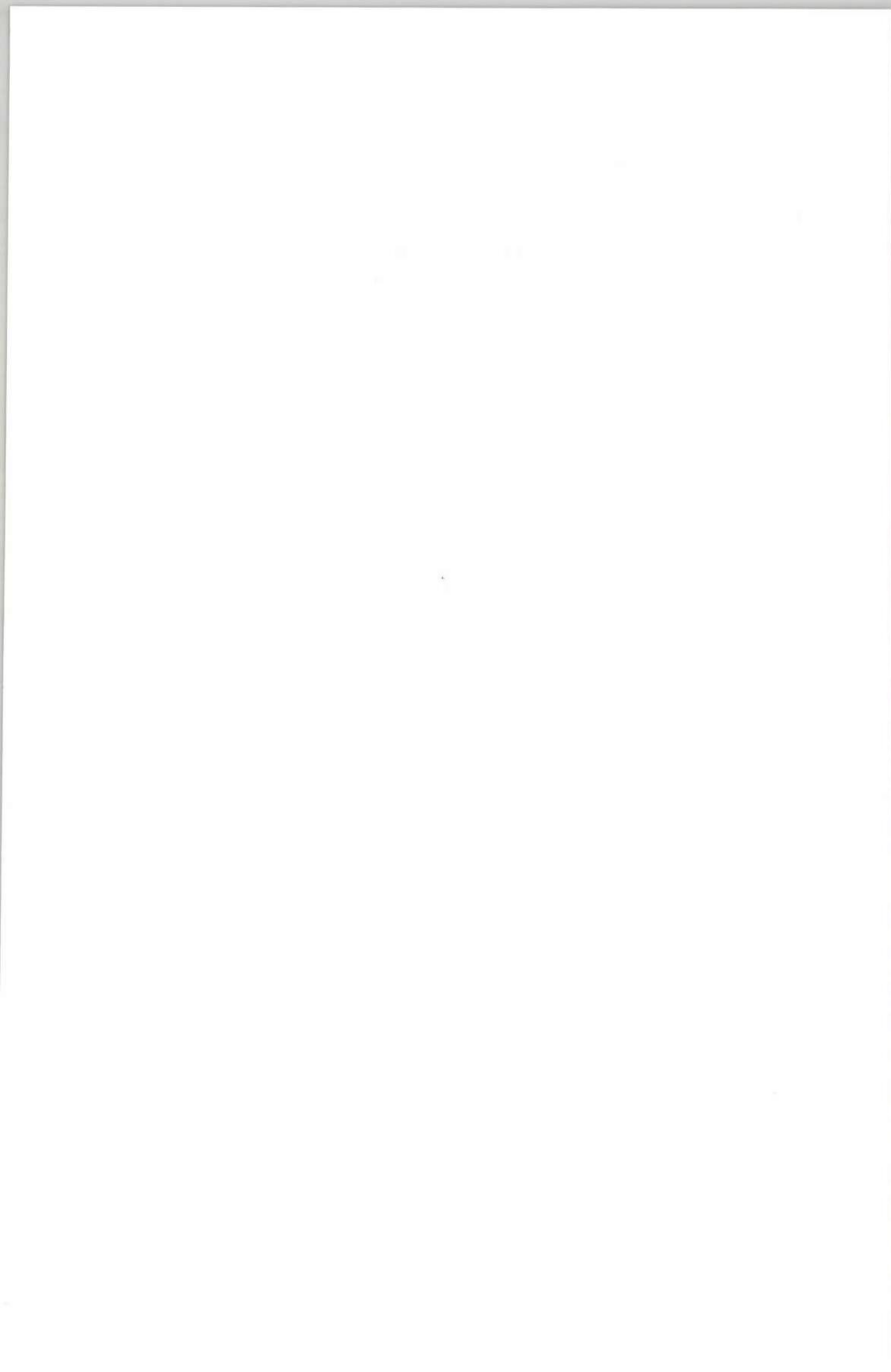
A kötet már csak Károlyi halála után, 1956 januárjában jelent meg Taylor előszavával, sikere volt, Bertrand Russell méltatta a *Sunday Times*ban. Jugoszláv kiadó is érdeklődött iránta, az angol szöveg magyar fordítása is elkészült, de azután, feltehetőleg a szovjet–jugoszláv barátság átmeneti helyreállása miatt, elfekették.

Sztálin halála után Károlyi nagyon reménykedett, hogy a hidegháború véget ér. Hazatérésre azonban már nem gondolt, azt hitte, itthon már elfelejtették.

Amíg állapota engedte, felesége gyakran átvitte autón Mentonba, ahol ellepték az emlékek. Sakkpartik, hosszas beszélgetések új helybeli ismerősökkel, köztük Chagall-lal – és még hosszabb hallgatások. Az utolsó évben már csak a kertbe tudott kimenni, végül már csak a kis melléképületben tartózkodott. Felesége gondoskodása átsegítette számos betegségén

– a lassan előrehaladó szívér-elmeszesedés azonban nem volt gyógyítható.

1955. március 19-én halt meg, fia angliai sírja mellé temették. Itthon egymondatos újsághír tudatta halálát. Rákosi bukása után is évek kellettek ahhoz, hogy szétoszoljon a feledés homálya. 1962-ben özvegye hazahozta az ő és fiuk hamvait.

EPILÓGUS

Amilyen egyedi, kivételes volt Károlyi politikai pályája, annyira kivételes utóélete is. Mítosz és bűnbak maradt, újabb kori történelmünk talán legvitatottabb alakja. Már az is rendkívüli, hogy utóélete már életében, 45 éves korában megkezdődött, és halála után változó intenzitással folytatódott. Igazi, vezető szerepet a magyar politikában mindössze 7-8 évig játszott. A bűnbak-imázs legalább annyira hozzájárult emléke frissen tartásához, mint a tisztelet. Akik el akarják tüntetni szobrát, több fényt adnak virtuális szobrának, „mely ércnél maradandóbb”.

A bűnbakképzés az ellenforradalom első perceivel megkezdődött. A propagandatermékeket, Herczeg Ferenc pamfletjét, Tormay Cecile *Bujdosó könyvét*, a rágalmazó cikkeket követte a „Lex Károlyi”, amellyel törvénybe iktatták a vádak. A hivatalos bűnbakká nyilvánításnak van egy sajátos, az eredeti jelentésnek nagyon is megfelelő aspektusa. A Horthy-rezsim jogrendszere a Tanácsköztársaság kormányának tagjaival szemben a kollektív bűnösség elvét érvényesítette. A népbiztosperben olyanokat is a legsúlyosabb büntetésben részesítettek, akik vitatható vagy jelentéktelen szerepet játszottak a Forradalmi Kormányzótanácsban. Ezzel szemben március 21. miatt csak Károlyit vonták felelősségre, kormányának a hatalom átadását megszavazó tagjai „bűnét” reá hárították, azok nemcsak büntetlenek maradtak, de jó néhányuk közszereplő, egyházi tisztségviselő (Juhász Nagy Sándor), képviselő (Nagy Vince), sőt miniszter („nagyatádi” Szabó István) lehetett a Horthy-érában.

A bűnbak-propaganda gyengesége, hogy történelmünk más nagy bűnbakjaival ellentétben Károlyiról nem írtak leleplező életrajzot, monográfiát, drámát, költeményt. Röviden rágalmazni könnyebb, mint részletekbe menően, a reprezentatív kortörténeti művek is csak röviden foglalkoznak személyiségevel: Gratz Gusztáv (*A forradalmak kora*) vagy három oldalt szentel neki, Szekfű *Három nemzedéke* éppenhogyan említi a nevét.

Így a hazai olvasóközönség érdemlegesen leginkább a kor szereplőinek memoárjaiból tudhatott meg róla, legtöbbet még gyermekkori játszótársaitól: Bánffy Miklóstól, Windischgraetz Lajostól. (A forradalom vezéralakjai: Batthyány Tivadar, Böhm Vilmos, Garami Ernő, Jászi Oszkár Károlyival érdemben foglalkozó memoárjainak legtöbbjét csak titokban lehetett itthon megszerezni.) Supka Géza megírta az őszirózsás forradalom apológiáját (*A nagy dráma*), könyvét az ügyészség nyomban lefoglalta, és ebből mindenki megértette, hogy erről a tárgyról csak rosszat vagy semmit szabad írni.

Legalaposabban Jászi Oszkár foglalkozott memoárjában Károlyi szerepével és személyiségevel, és egyben ő a Károlyi-mítosz megalapozója is. Remélve, hogy kivirulhat még az őszirózsza, igyekezett Károlyit a forradalom szimbólumának megőrizni. Ebben a szellemben írta meg maga Károlyi is a forradalomig vezető útját bemutató könyvét (*Egy egész világ ellen*), majd hatásosan élesztette saját mítosztát *Tiétek a föld!* című röpiratával, amely itthon nagy feltűnést keltett. A harmincas években a mítosz és a bűnbak-kép is elhomályosult. A kommunistákhoz való közeledése, különösen pedig amerikai előadókörútja 1930-ban elfordították tőle októbrista híveit: Jászi, Vámbéry Rusztem, Fényes László látványosan el-

határolódtak tőle. Itthon pedig a hitlerizmus fenyegetése és vonzása új frontokat nyitott.

1941-ben új szerepet talált, vagy inkább a szerep találta meg őt. A világban szétszórt magyarok antifasiszta mozgalmi jelképes vezért kerestek, és miután vállalta ezt, régi hívei visszatértek hozzá, sőt új hívei támadtak. Neve újból sűrűn szerepelt a külföldi és a hazai sajtóban, rádióban. Egykori minisztere, Juhász Nagy Sándor a háború végén megírta az őszi rózsás forradalom addig legrészletesebb történetét, de ez már csak a felszabadulás évében jelent meg, mintegy Károlyi hazatérésének beköszöntőjeként.

A szabadság néhány rövid éve kevés volt ahhoz, hogy alapos új feldolgozások szülessenek Károlyiról és forradalmáról, túl egy-egy kis oktatófüzeten. Böhm kiadta régi könyvét, megjelentek a szociáldemokrata Buchinger Manó forradalmi emlékezései. Károlyi nem szorgalmazta régi könyve új kiadását. Lemondása után a csönd burkával vették körül: csaknem egy évtizeden át se jó, se rossz nem jelenhetett meg róla.

Az ötvenes évek végétől nevét ismét le lehetett írni, a *Hit, illúziók nélkült* meleg hangon ismertették 1958-ban, de magyar kiadása sok huzavona után csak 1977-ben jelenhetett meg, Taylor előszava nélkül, és néhány, főleg a szovjet politika kritikáját tartalmazó passzus kihagyásával. (A párizsi *Irodalmi Újságban* Kende Péter azonnal leltárt közölt a kihagyott mondatokról.) A hatvanas évek irodalmában már méltó helyére került, amiben nagy része volt özvegye hazatérésének 1962-ben, aki korát meghazudtoló agilitással szentelte magát férje válogatott írásai kiadásának, és a hazahozott irathagyaték alapján megindította levelezése hatkötetes kiadását. Ez utóbbi sem volt problémamentes, ami mutatja, hogy Károlyi recepciója egyáltalán nem ment akadálytalanul.

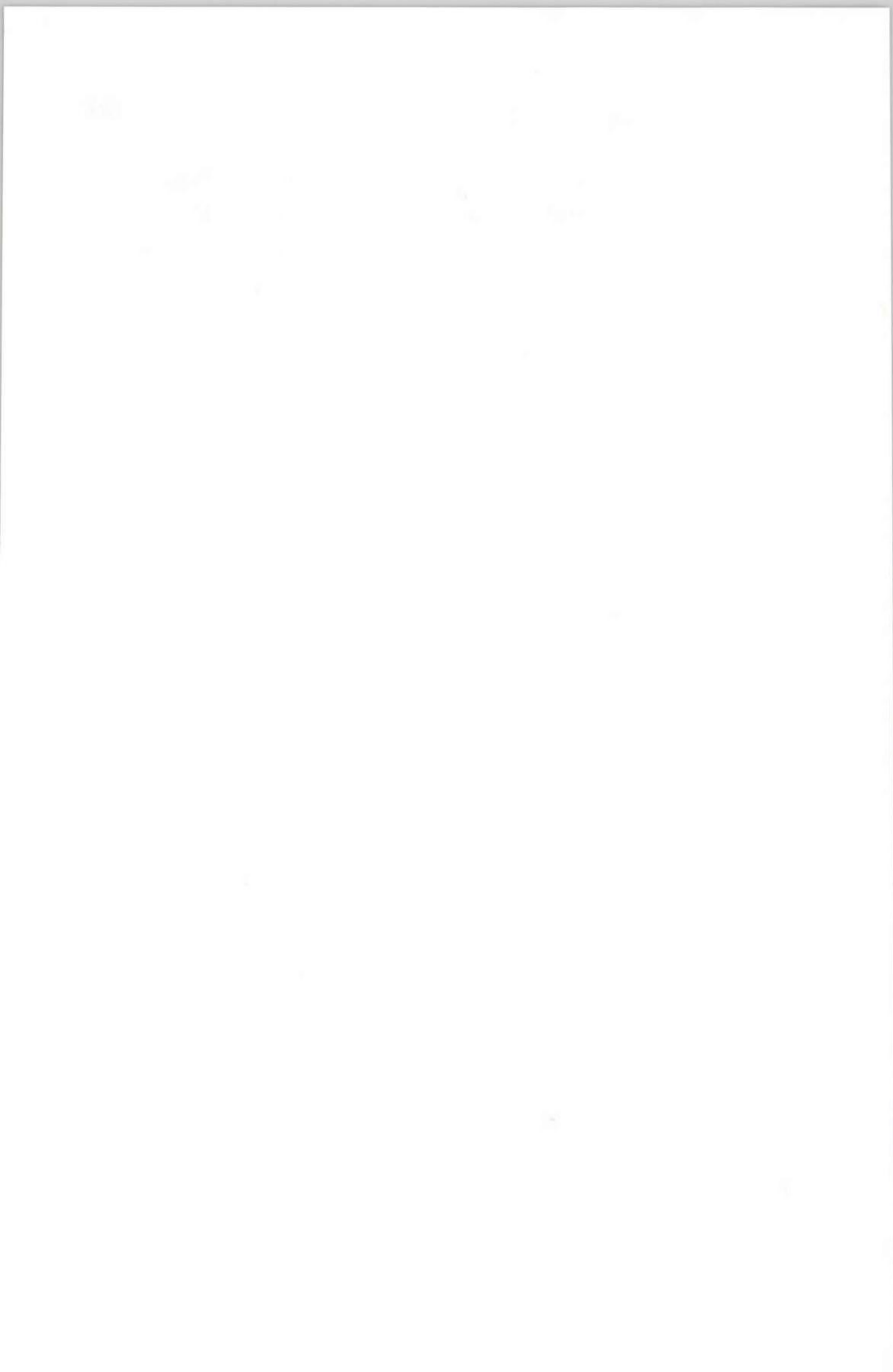
A levelezés kiadása több ablakot nyitott: megjelentek benne Jászinak, szociáldemokrata híveinek, nyugati barátainak addig tilalmas levelei. Csakhogy ebből rögtön baj lett: az első kötetből a magas állású szuperlektor, fenyegetően utalva a szerkesztő büntetett előéletére, kihagyatta Jászi három, Szende Pál egy levelét, mert tiszteletlen hangon írtak Leninről és pártjáról. (Ezek később a III. kötet függelékében jelentek meg.) A szerkesztők ezután egy évtizedre félretették a kéziratokat, hiszen ahogy haladtak az időben, mind több lett a „rázós” levél. Így a II. kötet csak a rendszerváltás évében jelenhetett meg, azután jött a többi. A lektorok annak idején egy illedelmes Károlyit akartak, aki csak jobb felé vág, erre szakmai tisztességére adó kutató nem vállalkozhatott, és persze Károlyi Mihályné sem.

A rendszerváltás után a helyzet bonyolódott. Egyrészt nem árthattak többé Jászi kommunistaellenes kirohanásai, vagy Károlyi olyan megjegyzései, hogy Sztálin „nemcsak hogy nem csálhatatlan, de nem is örökéletű”, tehát minden megjelenhetett. Másrészt megjelentek rég nem kapható jobboldali, szélsőjobboldali, sőt náci kiadványok, köztük csemegeként Tormay Cecile, Herczeg és mások Károlyi-ellenes írásai. És persze megjelennek objektív könyvek és cikkek is. Majd következtek új ítések Károlyit és forradalmát szidalmazó cikkei, könyvei, tankönyvei.

Mi bajuk van Károlyival? Felmelegítik a régi vádakat, hogy Károlyi okozta Trianont, mintha ő vesztette volna el az első világháborút, és nem a háborús kormányok és tábornokok. Nehéz elhinni, hogy az olvasók, akik ismerik a magyar történelmet, az első világháború történetét, és azt, ami azóta történt, elhihetik, hogy egy ember lehet minden tragédiánk okozója – de hát aki nagyon akar hinni, az hisz. *Credo quia ab-*

surdum. Ma már mégsem ez a fő bűne Károlyinak, hanem egész életén át következetes antifasiszta küzdelme Hitler, Horthy és kiszolgálóik ellen. Nem tudom, de talán már az is baj, hogy az első magyar köztársaság elnöke volt, hogy földet osztott, hogy a gazdagok világától a szegények, a megalázottak és megszomorítottak felé fordult.

Ma már, mióta negyed- és félfasiszta pártok és szervezetek befolyásolják a közvéleményt, lehet, hogy megpróbálják kiirtani a köztudatból Károlyi szobrát, utcáját, nevét, írásait, emlékét. Nem fog sikerülni. Másoknak sem sikerült.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ady Endre: Mihály gróf elvtársai. *Nyugat*, 1912, 8. sz.
- Andrássy Gyula: *Diplomácia és világháború*. Budapest, 1921
- Apponyi Albert: *Élmények és emlékek*. Budapest, [1933]
- Balogh Elemér: *Emlékeim*. Budapest, 1938
- Bánffy Miklós: *Emlékeimből*. 2. kiadás, Budapest, 1943
- Batthyány Tivadar: *Beszámolóm*, I. Budapest, é. n.
- Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Budapest, 1979
- Böhm Vilmos válogatott politikai levelei 1914–1949. Szerk. Szabó Éva és Szűcs László. Budapest, 1997
- Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. 2. kiadás, Budapest, [1946]
- Bölöni György: *Friss szemmel*. Budapest, 1968
- Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországn.* Budapest, 2011
- Éble Gábor: *A debreceni uradalom birtoklási története*. Budapest, 1909
- Éble Gábor: *A nagykirályi gróf Károlyi család leszármazása*. Budapest, 1913
- Eckhardt Tibor: *Visszaemlékezések 1941–1943*. Budapest, 2008
- Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919. Szerk. Ádám Magda és Ormos Mária. Budapest, 1999
- Garami Ernő: *Forrongó Magyarország*. Leipzig–Wien, 1922
- Göndör Ferenc: *Vallomások könyve*. Bécs, 1922
- Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora: Magyarország története 1867–1918*. Budapest, 1934 (Reprint: 1992)
- Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920*. Budapest, 1935 (Reprint: 1992)
- Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. Budapest, 2001
- Gross, Babette: *Willi Münzenberg. Eine politische Biographie*. Stuttgart, 1967

- Habsburg József főherceg: *A világháború, amilyenek én láttam*, VII. kötet, Budapest, 1934
- Hajdu Tibor: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az 1919 januári kormányválság. In: *Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak*. Szerk. L. Nagy Zsuzsa és Zsilák András. Budapest, 1967, 281–326.
- Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Budapest, 1968
- Hajdu Tibor: Károlyi Mihály Prágában. *Valóság*, 1972, 9. sz.
- Hajdu Tibor: Károlyi Mihály és a KMP kapcsolatairól a húszas években. *Párttörténeti Közlemények*, 1975, 2. sz.
- Hajdu Tibor: *Március huszonegyedike*. 2., javított kiadás, Budapest, 1979
- Hajdu Tibor: Nagykövetünkről jelentjük. *Mozgó Világ*, 2005, 10. sz.
- Herczeg Ferenc: Gróf Károlyi Mihály. In: *Két Arckép. Tisza István, Károlyi Mihály*. Budapest, 1920
- Illyés Gyula: Vázlatok az emigránsról. In: *Hajszálgyökök*. Budapest, 1971
- Jászi Oszkár naplója 1919–1923. Sajtó alá rendezte Litván György. Budapest, 2001
- Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar feltámadás*. Wien, 1920
- Jászi Oszkár: *A Monarchia jövője*. Budapest, 1918
- Jemnitz János–Litván György: *Szerette az igazságot. Károlyi Mihály élete*. Budapest, 1977
- Juhász Nagy Sándor: *A magyar októberi forradalom története. (1918. október 31.–1919. március 21.)* Budapest, 1945
- Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek 1908–1919*. Szerk. Litván György. Budapest, 1968
- Károlyi Mihály levelezése*, I. Szerk. Litván György. Budapest, 1978
- Károlyi Mihály levelezése*, II. Szerk. Hajdu Tibor, Budapest, 1990
- Károlyi Mihály levelezése*, III. Szerk. Hajdu Tibor, Budapest, 1991
- Károlyi Mihály levelezése*, IV. Szerk. Hajdu Tibor, mj. alatt
- Károlyi Mihály levelezése*, V. Szerk. Hajdu Tibor. Budapest, 2003

- Károlyi Mihály levelezése, VI. Szerk. Hajdu Tibor. Budapest, 2008
- Károlyi Mihály válogatott írásai, I–II. Szerk. Kiss Szilvia. Budapest, 1964
- Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen.* (1923) 2. kiadás, Budapest, 1965
- Károlyi Mihály: *Hít, illúziók nélkül.* Angolból ford. Litván György, Budapest, 1977 (angolul: London, 1956)
- Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban. Emlékezések.* Budapest, 1967
- Károlyi Mihályné: *Együtt a száműzetésben.* Budapest, 1969
- Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867.* Budapest, 1990 (Magyarok Európában, III.)
- Krúdy Gyula: Károlyi különös pályafutása. In: *A tegnapok ködlovagjai.* Budapest, 1961
- Krúdy Gyula: *Pesti levelek.* Budapest, 1963
- Krúdy Gyula: *Régi pesti históriák.* Budapest, 1967
- Litván György: Egy barátság dokumentumai. *Történelmi Szemle*, 1975, 3. sz.
- Litván György: Irányzatok és viták a bécsi magyar emigrációban. In: uő: *Októberek üzenete.* Budapest, 1996
- Litván György: *Jászi Oszkár.* Budapest, 2006
- Márai Sándor: *Vásárnapi krónika.* Budapest, 2005
- Markovits Györgyi: *A cenzúra árnyékában.* Budapest, 1966
- Mayer, Arno J.: *Politics and Diplomacy of Peacemaking. Containment and Counterrevolution at Versailles 1918–1919.* New York, 1969
- Móra Ferenc: Forradalmi emlékek. In: uő: *Ezek az évek,* Budapest, 1935
- Móricz Zsigmond: Az első földosztás. *Néplap*, 1919. március 2. In: *Mindenki újakra készül. Szöveggyűjtemény.* Szerk. József Farkas, I. Budapest, 1959, 519–520.
- Nagy Iván: *Magyarország családai*, 5. Pest, 1859 (Reprint: Budapest, 1987)
- Nagy Vince: *Októbertől októberig.* New York, 1962

- Nagy Zsuzsa, L.: *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919*. Budapest, 1965
- Nógrádi Sándor: *Emlékeimből*. Budapest, 1961
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, 1983
- Pálóczi-Horváth György: *The Undefeated*. London, 1959
- Pitreich, Heinrich: *Meine Beziehungen zu den Armeeforderungen Ungarns, verbunden mit der Betrachtung damaligen Internationalen Situation*. Wien, 1911
- Rácz Gyula: *A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása*. Budapest, 1906
- Rácz László: *Porszem a viharban*. New York, 1965
- Radó Sándor: *Dóra jelenti...* Budapest, 1971
- Ránki György: *Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről*. Budapest, 1964
- Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, 1991
- Schönwald Pál: *A Károlyi-per*. Budapest, 1985
- Sforza, Carlo: *Tisza*. Bruxelles, 1930
- Supka Géza: *A nagy dráma*. Miskolc, 1924
- Székely Gábor: *A Komintern és a fasizmus*. Budapest, 1980
- Székely Gábor: *Béke és háború. A nemzetközi békeszervezetek története*. Budapest, 1998
- Tamás Aladár: *Felleges számkivetettség*. Budapest, 1970
- Tóth Vásárhelyi Éva: Gróf Andrássy Klára, a szociális legitimista. *Múltunk*, 2008, 2. sz.
- Veér Imre: *Ma Magyarország, holnap a szabad világ*. Minneapolis, 1957
- Vermes Gábor: *Tisza István*. Budapest, 1994
- Wilson, Francesca: *In the Margins of Chaos*. London, 1944
- Wilson, H. R.: *Diplomat between Wars*. New York–Toronto, 1941
- Windischgraetz, Ludwig: *Vom roten zum schwarzen Prinzen*. Berlin–Wien, 1920

NÉVMUTATÓ

- Adler Frigyes 151
 Adolf *l.* Hitler
 Adorján Andor 107
 Ady Endre 28, 50, 51, 157
 Alpár Gitta 228
 Alpári Gyula 159, 205
 Andics Erzsébet 245
 Andrásy Gyula, ifj. 9, 15, 46,
 48, 50, 59, 60, 66, 68, 69, 70,
 72, 74–77, 83, 88, 91, 94, 95,
 144, 163, 165, 172, 194
 Andrásy Gyuláné, ifj. Zichy
 Eleonóra 163, 164, 176, 194,
 205, 206, 208
 Andrásy Katinka *l.* Károlyi
 Mihályné
 Andrásy Klára (Cája),
 Odescalchi Károlyné 84,
 164, 194, 195, 198, 201, 202,
 206, 210
 Antal János 118
 Apáthy István 91
 Apponyi Albert 9, 15, 20, 30,
 31, 46, 53, 55, 58, 60, 66, 68,
 70–74, 81, 82, 86, 125, 137,
 199
 Apponyi Albertné 195, 208
 Apponyi Franciska *l.* Károlyi
 Lászlóné
 Apponyi Lajos 54
 Aranyossi Pál 183, 198, 202
 Auer Pál 246, 248
 Auriol, Vincent 247
 Ábrahám Dezső 98
 Ádám György 221, 265
 Ágoston Péter 123
 Babits Mihály 98
 Babotán Kálmán 145
 Bailey, Jack 207
 Bakos Mihály 130
 Balásy Antal 229
 Balogh Elemér 32, 34, 124, 125
 Balogh Ernő 33
 Bánffy Miklós 17, 18, 21, 26,
 114, 278
 Bánó József 159, 177
 Barbusse, Henri 167, 169, 173,
 185
 Bárdossy László 218
 barna Caesar *l.* Hitler
 Bartha Albert 105, 108, 109,
 239

- Batthyány Bálint 241
 Batthyány Lajos 16
 Batthyány Lajosné Andrássy
 Ilona 206, 208
 Batthyányi Gyuláné Károlyi
 Zsuzsanna 176
 Batthyányi Tivadar 38, 63, 66,
 68, 72, 73, 78, 83, 95, 97, 98,
 100, 108, 110, 278
 Bauer, Otto 123, 139
 Beck Lajos 53, 72, 83
 Bédy-Schwimmer Rózsa 107
 Beneš, Eduard 131, 133, 138,
 139, 147, 151, 223, 224, 225,
 230, 232, 247
 Benjámín Ferenc 219
 Berchtold, Leopold 56, 75
 Berei Andor 258, 261, 262, 267
 Berinkey Dénes 100, 113
 Berle, Adolf A. 219
 Bernát István 34
 Bernstein, Eduard 81
 Berthelot, Henri 111
 Bethlen István 46, 89, 120, 147,
 150, 152, 153, 178
 Bevin, Ernest 237, 247
 Bidault, Georges 250
 Bíró Lajos 113
 Blum, Léon 193
 Boldizsár Iván 261
 Bolgár Elek 136
 Borsányi György 136, 177
 Boy I. Pallavicini Györgyné
 Andrássy Borbála
 Böhm Vilmos 114, 121, 124,
 128, 134, 148, 153, 227, 236,
 237, 278, 279
 Bölöni György 10, 107, 146,
 157, 168, 183, 198, 199, 201,
 202, 207, 237, 239, 270
 Brailsford, Henry Noel 151
 Braun Róbert 175
 Brocskó János 263
 Buchinger Manó 240, 279
 Buday György 231
 Buharin, Nyikolaj Ivanovics
 182, 201, 205
 Burián István 67, 91
 Buxton I. Noel-Buxton
 Búza Barna 61, 62, 97, 100, 114,
 143, 144
 Caillaux, Joseph 57
 Cája I. Andrássy Klára
 Cája fia I. Odescalchi Pál
 Cambon, Jules 150
 Capa, Robert (Friedmann
 Endre Ernő) 248
 Cape, Jonathan 220
 cár I. Miklós, II. orosz cár
 Cecil, Lord (Edward Christian
 David Gascoyne-Cecil) 186

- Chagall, Marc 274
Chaplin, Charlie 173
Chornoky Viktor 250
Churchill, Sir Winston 210
Cieger András 39, 48, 65
Clemenceau, Georges 57, 93
Clementis, Vladimir 232, 233
Coffin, William 77
Colloredo-Mansfeld,
 Ferdinand 86
Conrad, Franz 51
Couve de Murville, Maurice
 247
Cuningham, Sir Thomas 116
Czernin, Ottokar 79, 82, 86, 87
Czettler Jenő 143
Cziráky Béla 241
Cziráky József 242, 257, 273
Cziráky Józsefné Andrássy
 Ilona 176, 195, 241

Csécsy Imre 175
Csekonics Gyula 28
Cseresnyés Sándor 265

Dániel Arnold 230
Darányi Ignác 33, 35, 36, 45
Déry Tibor 146
Dessewffy Aurél 36, 37
Dessewffy Gyula 248
Désy Zoltán 48

Dimitrov, Georgi 183
Diner-Dénes József 86
Dinnyés Lajos 269, 270
Dobos-Gibárti *l.* Gibárti
 (Dobos) Lajos
Dreiser, Theodor 173
Duczynska Ilona 219, 228
Dula Máté 81, 91

Eckhardt Tibor 212, 213, 215,
 216, 218, 223, 236, 248
Eden, Sir Robert Anthony 232
Ehrenburg, Ilja 168
Einstein, Albert 183
Erős János 248, 270
Esterházy Mihály 107
Esterházy Móric 77, 9, 83, 86,
 125, 176
Esterházy Móricné Károlyi
 Margit 124
Esterházy Pál 257

Éble Gábor 14

Faludy György 270
Fanny *l.* Károlyi Lászlóné
Faragó László 238, 253
Fazekas Sándor 141
Feakins, William 173
Fejtő Ferenc 248, 249, 255, 262,
 264, 265 268, 273

- Fejtő Ferencné 273
 Fényes László 94, 97, 98, 278
 Ferenc Ferdinánd, Habsburg
 őherceg 61
 Ferenc József osztrák császár,
 magyar király 41, 45, 74, 75
 Festetics Sándor 110, 112, 130
 Festetics Sándorné Károlyi
 Juliette 274
 Fierlinger, Zdeněk 241
 Földes István *l.* Kassák Lajos
 Franchet d'Esperey, Louis 104,
 105
 Franco, Francisco 226
 Frei, Bruno 197
 Fried, Alfred 76, 81
 Friedrich István 62, 109, 130,
 144
 Fülepi Lajos 107, 108
 Fürst Sándor 184

 Gábor Andor 159, 204
 Galambos *l.* Károlyi Mihály
 Garami Ernő 78, 84, 91, 100,
 102, 112, 114, 134, 146, 147,
 149, 152, 278
 Garat Sándor 262
 Garbai Sándor 121, 134, 160,
 169, 202, 236
 Gárdos Frida 161
 Gaulle, Charles de 223, 233

 Gauquié, Henri 246, 260
 Gerő Ernő 162, 167, 168, 262
 Gibárti (Dobos) Lajos 190
 Giesswein Sándor 72
 Giolitti, Giovanni 141
 Glaeser, Ernst 168
 Goldfinger Ernő 219
 Goldis László 81
 Gömbös Gyula 197
 Göndör Ferenc 122, 123, 174,
 175, 229
 Grant Duff, Sir Arthur
 Cunningham 75
 Gratz Gusztáv 41, 74, 140, 278
 Gross, Babette 190
 Guttmann Henrik 126

 Gyomai Imre 248, 255
 Gyöngyösi János 242

 Habsburg Ottó 145, 226
 Hadik János 95, 96, 98
 Hadzsi Koszta 90
 Haguenin, Émile 75, 81
 Hajdu Gyula 236, 237
Hajdu Tibor 9, 68, 113, 119, 128,
 240, 255
 Hall, George H. 232
 Haller István 46, 47
 Hamburger Jenő 125
 Hatvany Lajos 92, 210, 233

- Haubrich József 126
Havas Endre 219, 224, 228, 248,
249, 254–256, 258, 262, 263,
270
Haynau, Julius Jacob 16
Helm, Alexander Knox 243
Henderson, Arthur 188
Henrys, Paul-Prosper 111
Herczeg Ferenc 280
Herriot, Édouard 185, 186
Hevesi Ákos 172, 178
Hindenburg, Paul 8
Hitler, Adolf 8, 133, 194, 199,
209, 212, 215, 216, 244, 280
Hock János 98, 132, 134, 137,
140, 141, 146, 148, 154, 239
Hodža Milan 105, 128
Hoffmann József 26
Holló Lajos 10, 52, 53, 65, 72, 73
Horthy István 208
Horthy Miklós 84, 102, 135,
144, 147, 178, 213–216, 226,
227, 231, 232, 244, 251, 280
Hunyadi Imre 28
Huszár Károly 46
Huxley, Julian 228

Ignotus Pál 219, 229, 265, 267
Illés Béla 241
Illyés Gyula 162, 203
Irányi Dániel 16
Janda, Karel 128
Jánosi Zoltán 98
Jászi Oszkár 70, 80, 91, 92, 96,
100, 102, 105, 109, 125, 127,
131, 134, 135, 137, 139, 140–
142, 145–147, 151, 157, 158,
160, 169, 174, 175, 191, 194,
199, 202, 209, 213, 217, 222,
227, 231, 234, 238, 244, 252,
278, 280
Jemnitz János 7
Jeszenszky Imre 126
József Attila 169
József főherceg, Habsburg 77,
96–100
Juhász Gyula 99
Juhász Nagy Sándor 87, 109,
114, 137, 277, 279
Junker János 114
Justh Gyula 43, 44, 48, 60, 63,
65, 74

Káldor Miklós (Lord Kaldor)
228, 229
Kállai Gyula 266, 268
Kállay Miklós 214, 222, 226
Kamenyev, Lev Boriszovics
200, 201
Karikás Frigyes 168, 177, 180,
184, 186, 187
Károly Róbert magyar király 14

- Károly trónörökös *l.* Károly, IV.
 Károly, IV. Habsburg magyar király 75–77, 82, 90, 91, 95, 96, 106, 142, 144
 Károlyi Ádám 84, 184, 188, 199, 205, 207, 208
 Károlyi Antal (1732–1791) 15
 Károlyi Ede 18
 Károlyi Erzsébet, P. 16–18, 26, 83, 122, 126, 131, 154, 164, 176, 188, 206, 242, 272, 274
l. még Pappenheim Siegfriedné
 Károlyi Éva 188, 199, 206, 207, 223, 273
 Károlyi Ferenc (1705–1758) 15
 Károlyi György 16, 206, 208
 Károlyi Gyula (1837–1890) 17, 19
 Károlyi Gyula (1871–1947) 144, 178
 Károlyi Gyuláné Károlyi Georgina 18
 Károlyi Gyuláné Pálffy Geraldine 18, 164
 Károlyi Imre 84, 86, 130, 144
 Károlyi István 15, 16, 250
 Károlyi József (1768–1803) 15
 Károlyi József (1884–1934) 73, 110, 117, 144, 145, 164, 176, 179, 195, 250
 Károlyi Józsefné Wenckheim Margit (Daisy) 206, 208, 250, 270, 273
 Károlyi Judith 122, 188, 223, 242, 248, 257
 Károlyi Lajos (1799–1863) 15, 16
 Károlyi László 22, 26, 144, 164
 Károlyi Lászlóné Apponyi Franciska (Fanny) 26, 35, 60, 240
 Károlyi Mihály (1585–1626) 14
 Károlyi nővére *l.* Károlyi Erzsébet, Pappenheim Siegfriedné
 Károlyi Sándor (1668–1743) 14, 15
 Károlyi Sándor (1831–1906) 16, 18–21, 24, 26, 30–33, 35, 272
 Károlyi Sándorné Korniss Clarisse 18, 23, 25
 Károlyi Tibor 23, 29
 Károlyiné anyja *l.* Andrássy Gyuláné Zichy Eleonóra
 Kassák Lajos 69, 169, 180
 Katinka, Katus *l.* Károlyi Mihályné
 Katz Béla 219
 Katz Lipót 135, 190, 191
 Katz, Otto 190
 Kellerman Zoltán 219
 Kende Péter 279

- Kéri Pál 87, 107, 121, 146
Kernstok Károly 175
Kertész Mihály 228
Kéthly Anna 237, 239, 253
Khuen-Héderváry Károly 9, 41
Kilián György 186
Kingsley Martin, Basil 220
király *l.* Károly, IV.
Kóbor Tamás 37
Koestler Arthur 190, 204, 219,
220, 228, 249
Komját Aladár 200
Komlós Aladár 146
Konsten, Hermann 87
Koplen, Melchior *l.* Károlyi
Mihály
Korniss Clarisse *l.* Károlyi
Sándorné
Kosáry Domokos 15
Kossuth Ferenc 32, 42, 46, 47,
48, 52, 53, 60
Kossuth Lajos 60
Kossuth Tódor 53
Koszorús Gábor 145
Kosztolányi Dezső 98
Kovács Béla 245
Krofta, Kamil 147
Krúdy Gyula 13, 27, 28, 52, 53,
72, 143
Krupszkaja, Nagyzezsda
Konsztantyinovna 182
Kun Béla 108, 115, 117, 120,
122–126, 136, 159, 161, 167,
172, 177, 182, 183, 200
Kunfi Zsigmond 46, 61, 62, 68,
77, 92, 96, 100, 108, 114, 115,
117, 120–124, 128, 134
Lammasch, Heinrich 87
Landler Jenő 99, 119, 135, 136,
159
Langevin, Paul 198
Lenin, Vladimir Iljics 88, 136,
138, 201
Lewis, Sinclair 174
Linder Béla 100, 102, 103, 145–
147, 154, 158, 161, 167, 214
Listowel, Lord (William
Francis Hare) 197
Litván György 7, 14, 136, 137,
175
Lloyd George, David 79, 80
Longuet, Jean 184
Lónyay Károly 213, 214
Lónyay Menyhért 228
Lorsy Ernő 148, 153, 154, 163
Losonczy Géza 254, 258, 265
Lovászy Márton 10, 52, 53, 63,
68, 72, 73, 78, 97, 98, 100,
102, 108, 109, 112, 124, 146,
150
Luc Antal 145

- Lugosi Béla 228
 Lukachich Géza 97
 Lukács György 98, 135, 136,
 162, 167, 184, 245
 Lukács László 39, 41, 42, 48–
 50, 84
 Lunacsarszkij, Anatolij
 Vasziljevics 182

 MacDonald, Ramsay 151, 153
 Madzsar József 154, 175, 187,
 188
 Majszkij, Ivan Mihajlovics 225
 Mannheim Károly 229
 Márai Sándor 94
Markovits Györgyi 180
 Marley, Lord (Dudley Leigh
 Aman) 190, 197
 Masaryk, Jan 219, 225, 242, 267
 Masaryk, Tomáš Garrigue 133,
 139
 Massing, Paul 190
 Mayer János 39, 60
Mayer, Arno J. 105
 Meinl, Julius 81
 Menczer Béla 157, 162, 199
 Miglioli, Guido 167, 171, 172,
 178, 187
 Miklós, II. orosz cár 55
 Miklós Béla, dálnoki 235
 Milotay István 65

 Mindszenty József 254, 255
 Moch, Jules 252
 Mód Péter 254, 256, 258, 259,
 261, 263, 264, 267
 Moholy-Nagy László 217
 Molnár Erik 245, 249, 251
 Montgomery, John Flournoy
 212
 Mooney, Tom 176
 Móra Ferenc 79, 85, 86, 99
 Morel, Edmund D. 151
 Móricz Zsigmond 98, 118,
 125
 Mussolini, Benito 133
 Münzenberg, Willi (Wilhelm)
 172, 183, 188, 190, 191, 204,
 265

 Nagy Ferenc (1880–1937) 100,
 Nagy Ferenc (1903–1979) 241,
 242, 245
 Nagy György 143, 144
 Nagy Imre 172, 180, 204, 245
Nagy Iván 14
 Nagy Vince 109, 114, 117, 143,
 144, 154, 172, 177, 179, 240,
 245, 277
Nagy Zsuzsa, L. 116
 Németh Andor 146, 207
 Ninčić, Momčilo 150
 Noel-Buxton, Sir Noel 151

- Nógrádi Sándor 198
Noli, Fan (Theofan Stilian)
172
Odescalchi hercegné *l.*
Andrássy Klára
Odescalchi Pál 241
Olhina, Jevgenyija
Alekszandrovna 198, 271
Ormos Ede 146
Ormos Mária 104, 112, 119
Orwell, George 220
Pálffy Geraldine *l.* Károlyi
Gyuláné
Pálffy János 15
Pallavicini Ede 33
Pallavicini György 86, 92, 120,
143
Pallavicini György, ifj. 241
Pallavicini Györgyné
Andrássy Borbála 206, 222,
241, 273
Pálóczi-Horváth György
212
Pappenheim Siegfried 199
Pašić, Nikola 142, 145
Pavičić, Ante Trešić 148
Pavlik Ferenc 43, 44, 47
Peidl Gyula 114, 137, 152
Petkov, Nikola 251
Peyer Károly 166
Pfeiffer Zoltán 250, 251
Picasso, Pablo 248
Pitreich, Heinrich 51
Pjatakov, Georgij Leonyidovics
200
Pobuda Tivadar 214, 219
Pogány József 109, 115, 119,
123, 135, 136, 161
Poincaré, Henri 57, 62
Polányi Károly 219, 228, 239
Poll Sándor 178, 179
Polyák rendőr 47
Pribičević, Svetozar 90, 145
Prohászka Ottokár 63, 195
Propper Sándor 169
Rácz Gyula 25
Rácz László 190, 191
Radek, Karl Bernhardovics
182, 191, 200
Radó Sándor 199
Rajk László 240, 245, 249, 253,
254, 256–261, 265, 268, 269
Rajniss Ferenc 196
Rákosi Mátyás 161, 197, 225,
228, 237, 244, 246, 262, 263–
265, 269, 275
Rakovszki (Rakovszkij),
Hrisztián Georgijevics 159,
201, 201, 205, 264

- Rakovszky István 69
 Ramadier, Paul 252
Ránki György 218
 Renner, Karl 107, 131, 133, 139
 Révai József 178, 245, 251
 Ries István 239
 Rikov, Alekszej Ivanovics 182
 Ripka, Hubert 225, 228
 Ristić, Marko 271
 Rolland, Romain 185, 198, 200,
 201, 204
Romsics Ignác 120
 Rónai Zoltán 134
 Rony Hugó 217
 Roosevelt, Theodore 58
 Rubinek Gyula 39
 Rumbold, Sir Horace 81
 Rupert Rezső 154
 Russell, Sir Bertrand 274

 Sacco, Ferdinando Nicola 163
 Sallai Imre 184
 Salm, Louis 123
Schönwald Pál 64, 130, 143, 164
 Schulz, Hans 190
 Serényi Béla 86
 Seton-Watson, Robert William
 151
 Sforza, Carlo 141, 142
 Shaw, Bernard 185
 Sigray Antal 107

 Sík Endre 266, 267
 Simon Mózes 219, 265
 Simonyi Henri 136, 148
 Sinclair, Upton 173
 Sinkó Ervin 270, 271, 272, 273
 Skrzyński, Aleksander Józef 82
 Slávik, Juraj 228
 Šmeral, Bohumir 138
 Smuts, Jan Christian 123
 Solohov, Mihail 168
 Solymosi Ignác 178, 179
 Sonnino, Sidney Costantino 68
 Spender, Stephen 228
 Stansgate, Lord (William
 Wedgwood Benn) 246
 Steed, Henry Wickham 151,
 208
 Stefán Ágost 74
 Strachey, John 228
 Stromfeld Aurél 103, 154
 Sulyok Dezső 245, 246, 248,
 269
 Sumner Welles, Benjamin 218
 Supka Géza 107, 278

 Szabó István, nagyatádi 72, 114,
 144, 277
 Szabó Oreszt 114
 Szabó Zoltán 237, 245, 248,
 257, 259, 262, 273
 Szakasits Árpád 259

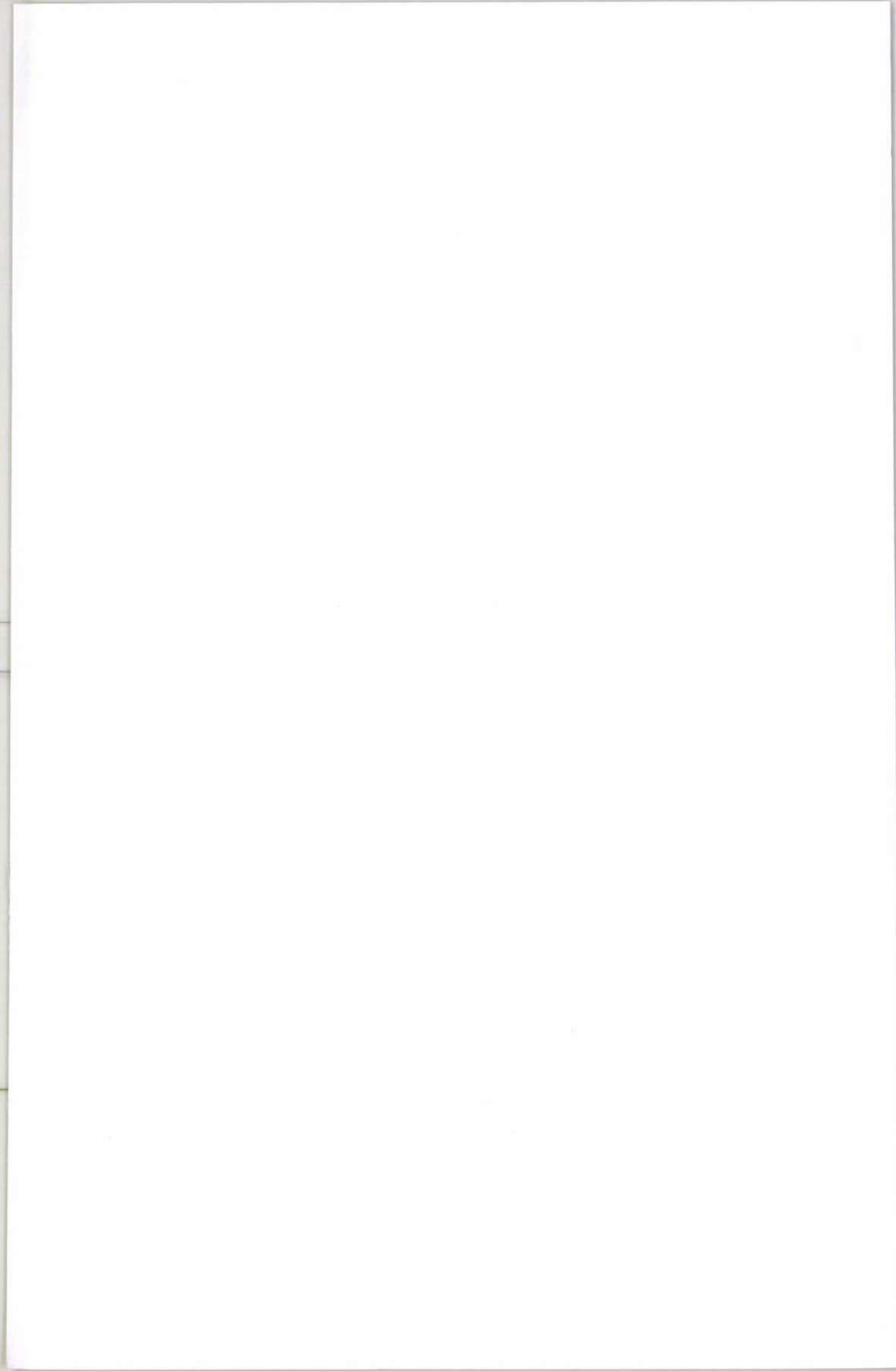
- Szálasi Ferenc 210
Szántó György 168
Szántó Zoltán 200, 204, 249,
262–265, 268
Szapáry Erzsébet 248, 258, 270,
272, 273
Szapáry László 151
Szász Béla 265
Szász Zoltán 175
Széchenyi Aladár 49
Széchenyi István 16, 36
Széchenyi Zsigmond 206
Székely Ferenc 49
Székely Gábor 171
Szekfü Gyula 278
Széll Kálmán 30
Szemere Miklós 28
Szende Pál 46, 100, 134, 142,
146, 147, 151, 158, 169, 176,
280
Szerényi Sándor 177, 178
Szilágyi András 168
Szokolnyikov, Grigorij
Jakovlevics 201
Sztálin, Joszif Visszarionovics
201, 209, 210, 237, 274, 280
Szerényi József 143
Szűcs Miklós 265

Taraszov-Rogyionov,
Alekszandr Ignatyevics 168

Tardieu, André 57
Taylor, Alan John Percivale
270, 274, 279
Teleki Pál 9, 140, 211, 212, 213
Terebessy János 217
Tihanyi Lajos 203
Tildy Zoltán 237, 238, 239, 250,
252
Tisza Ilona 17
Tisza István 17, 31, 32, 37–40,
43–45, 47, 48–50, 55, 56, 65–
67, 72, 74, 76, 78, 83, 84, 88,
89, 91, 94, 99, 100, 130
Tisza István, ifj. 17
Tisza Kálmán 17
Tito, Josip Broz 232, 247, 253,
273
Tombor Jenő 103
Tomszkij, Mihail Pavlovics 201
Tormay Cecile 280
Tóth Vásárhelyi Éva 212
Tömörkény István 53
Török Gyula 53
Török János 86
Trevelyan, Sir Charles 151
Trockij, Lev Davidovics 159
Turgenyev, Ivan Szergejevics 72
Tusar, Vlastimil 129

Ugron Gábor 89, 92, 120
Urmánczy Nándor 87

- Vámbéry Rusztem 216, 217,
223, 231, 278
- Vansittart, Robert Lord 208
- Vanzetti, Bartolomeo 163
- Varannai Aurél 257
- Varga Jenő 204, 228
- Vass János 114, 144
- Vass József 164
- Vastagh Imre 145
- Vay Gáborné 206
- Vázsonyi Vilmos 77, 78, 87
- Veér Imre 155, 157, 158, 161, 172
- Velebit, Vladimir 232
- Velics László 257
- Veres Péter 240
- Vermes Gábor* 65, 74, 94
- Vince Sándor 217
- Vix, Fernand 108, 111, 115, 119,
123
- Vogel, Lucien 181
- Wekerle Sándor 77, 83, 91,
93–95
- Wilson, Francesca 211, 271, 274
- Wilson, Hugh Robert 81
- Wilson, Woodrow 58, 87, 88,
93, 101, 105, 118, 129
- Windischgraetz Lajos 28, 29,
74, 94, 143, 278
- Wlassics Gyula 106
- Zelenski (Zselénszki) Róbert
36, 37
- Zichy Aladár 42
- Zichy Béla 208
- Zichy Eleonóra *l. ifj. Andrássy*
Gyuláné
- Zinovjev, Grigorij Jevszejevics
200, 201
- Zipernowsky Károly 75
- Zita (di Borbone-Parma)
magyar királyné 75, 163
- Zsilinszky Antal 212, 213, 214,
221, 224

A kiadásért felel a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója

Felelős szerkesztő és mutató: Gellériné Lázár Márta

Tördelés: Jeges Erzsé

Fedélterv: Sebastian Stachowski

Nyomás, kötés: AlfadatPress, Tatabánya

Felelős vezető: Sashalmi Péter

Megjelent 16.75 (A/5) ív terjedelemben

Az 1919-es emigráció után Károlyi kalandos utat jár be mind földrajzilag, mind az általa követett ideológiák tekintetében – egy ideig egészen a szélsőbaloldalig –, de főleg és mindvégig antifasiszta maradt, ezért számla a mai náci-szimpatizánsok szemében is. Életének egyes szakaszait a politikai passzivitás, néha pedig az elkötelezett lázas politizálás jellemezte, hogy végül ő is emigránsként fejezze be hosszú és fordulatos életét.

A 20. századi magyar politikában Károlyi – némileg anakronisztikus jelenségként – azt az önzetlen, meg nem alkuvó, csak elveitől vezérelt politikustípust képviselte, amelynek visszatérése példaként szolgálhatna a ma politikai életének is. Nagy nemzetközi tájékozottságával fölötte állt azoknak, akiknek Bécs, Berlin vagy később Moszkva volt a világ közepe – hazája helyzetét és lehetőségeit mindenkor a világhelyzet, az európai erőviszonyok függvényében ítélte meg.

A szerző a személyi kultusz és antikultusz témakörét is érinti, amelynek nagy hatása van ma is Károlyi és más történelmi személyiségek megítélésében.

A 20. századi magyar politikában Károlyi – némileg anakronisztikus jelenségként – azt az önzetlen, meg nem alkuvó, csak elveitől vezérelt politikustípust képviselte, amelynek visszatérése példaként szolgálhatna a ma politikai életének is.

2800 Ft

ISBN 978 963 338 087 1

